

NÕUKOGUDE KOOL

EESTI NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKU VABARIIGI HARIDUSMINISTEERIUMI

PEDAGOOGILINE AJAKIRI

V AASTAKAIK

Nr. 4

APRILL

1948

Esimene mai.

1. mai pühitsemine kõigi maailma töötajate poolt kehastab rahvusvahelise proletaarse solidaarsuse tõusu ja kõigi maade proletaarlaste pilkude kiindumist progressiivsete ideede tuletornile, Nõukogude Liidule.

Töötaval rahval on oma pikas ajaloos olnud palju eredaid päevi, kuid eredaimad on olnud need, mis on olnud seotud võitlusega parema tuleviku eest ja võitlusega kurnajate vastu. 1. mai pühitsemine on saanud alguse sealt „piiramatute vabaduste“ maalt, mille sissesõiduvärvat sümboliseerib Lafayette'i kaasmaalaste poolt kingitud vabadussammas, mille pjedestaali sisse on ehitatud seda vabadust parimini sümboliseeriv asutus — sisserändajate vangla ja mille rüü siilude taga on kodanlusel vabadus mõrvata ilma kohtuta neegreid sellepärast, et nad on neegrid, kus töölistele on antud vabadus streikide puhul saada visatud värava taha ja kus tööstureile on antud vabadus neid lasta politseinike poolt läbi peksta, kus ärimeestel, pankureil on vabadus ette dikteerida töötajale leivahinnad ja vabadus vilja merre puistata, et nälja abil kõrgemaid hindu välja pressida.

1886. a. puhkes Chicagos järjekordne sadandeid tuhandeid töölisi haaranud streik, mille loosungiks oli kaheksatunnine tööpäev. Demonstrantidele avatud tule läbi hukkus töötajaid ja lisaks sellele mõistis kohus surma terve rea töölisjuhte. Ameerika Tööföderatsioon tegi 1888. a. otsuse tähistada Chicago ülestõusu, korraldades igal aastal 1. mail rõhujate ja kurnajate vastu suunatud loosungitega demonstrat-

siooni. Järgmisel aastal tegi II Internatsionaal P. Lafargue'i ettepanekul otsuse kõigis maades 1. mai kui rahvusvahelise töötajate võitlusjõudude päeva pühitsemiseks. Fr. Engels osutas sellele sammule, mis tähistas marksismi ideede järjekordset võitu rahvusvahelises tööliikumises, suurt tähelepanu.

1. mail 1890 toimus esmakordne laiemaulatuslik rahvusvaheliste võitlusjõudude demonratsioon. Selle tõkestamiseks rakendas tööliikumise tugevnemisest kabuhirmu sattunud kodanlus kõik oma jõud, korraldades rohkearvulisi läbiotsimisi, areteerimisi, töölisajalehtede sulgemisi. Üheaegselt kodanlusega rakendusid ka II Internatsionaali oportunistid tööliikumise eksiteedele suunamiseks ja püüdsid 1. mai meeleavaldustele anda ainuüksi majanduslike nõudmiste tagapõhja, pärastpoole aga asendada neid süütute meelelahutuslike jalutuskäikudega linnast välja vabasse loodusse. II Internatsionaali reetjad läksid koguni nikaugale, et Esimese Maailmasõja ajal püüdsid 1. mai demonratsioonid hoopis ära keelata. Kuid vaatamata kõigile tõkkeabinõudele deklareerib proletariaat sel päeval, et „tõttav rahvas toob inimsoole vabastuse kapitalismi ikkest, et töölisel on kutsutud uuendama maailma vabaduse ja sotsialismi alustel“ (Stalin).

Venemaal pühitseti 1. maid esmakordselt juba 1890. a. Varssavis. Järgnevatel aastail süveneb koos tööliikumise kasvuga ka 1. mai pühitsemine teistes Venemaa tööstuskeskustes.

Moskva tööliikond korraldas 1. mai pühitsemist esmakordselt 1895. aastal. 1. mai puhuks väljaantavad illegaalsed lendlehed etendasid Venemaa proletariaadi vabastusvõitluses suurt osa. Neil esinevad poliitilised loosungid olid kaugeleulatuvad ja selgejoonelised, nõudes tsari-isevalitsuse kukutamist ja kaheksatunnilise tööpäeva kehtestamist. Venemaal püüdsid politsei ja sandarmid kõige jämedamal ja tooremal viisil maipühade pühitsemist maha suruda, kuid vaatamata raskeimale survele ja reaktsioonile tuli Venemaa proletariaat siiski maipühadeks julgesti tänavaile ja demonstreeris oma revolutsioonilist võitlusjõudu erepunaste võitluslippude all.

Bolševike suured juhid Lenin ja Stalin juhtisid tarmukalt maidemonratsioonide organiseerimist Venemaal ja mobiliseerisid Venemaa paljurahvusliku proletariaadi võitluseks tsarismi ja kapitalismi vastu ning proletaarse revolutsiooni võidu eest. V. I. Lenin kirjutas juba käesoleva sajandi esimestel aastatel brošüüre ja lendlehti, kutsudes töölisi üles kogu energiaga valmistuma lähenevale otsustavale võitlusele. 1904. aastal kirjutas ta: „Liitugu tihedamalt sotsiaal-demokraatide proletarlaste read. Kostku üha kaugemale nende õpetus!... Tõmmaku kaasa 1. mai püha tuhandeid uusi võitlejaid ja kahekordistagu ta meie jõude suures võitluses kogu rahva vabaduse, kõigi töötavate vabastamise eest kapitali rõhumisest.“ („Esimene mai“) Samuti kirjutas proletariaadile tsaarivalitsuse ja kapitalismi ikke vastaseks võitluseks kindlust sisendavaid lendlehti seltsimees Stalin. 1912. a. mai lendlehtedes

kirjutas seltsimees Stalin: „Me peame tänasel päeval, esimese mai päeval, ütleva ühel või teisel kujul, miitingul, meelevaldustel või salakoosolekuil, — kuidas kuskil otstarbekohasem, et töötame võidelda kuni tsaari ainuvalitsuse täieliku kukutamiseni, et tervitame tulevast revolutsiooni, Venemaa vabastajat.“

Ulatagem siis kätt meie seltsimeestele välismail ja kuulutagem ühes nendega:

M a h a k a p i t a l i s m !

E l a g u s o t s i a l i s m ! (ÜK(b)P Partei kongresside, konverentside ja KK pleenumite resolutsioonides ja otsustes. I k., lk. 677, 6. tr.)

Esimese mai demonstratsioonid, mida on juhtinud Lenini-Stalini partei, kujunesid massilisteks revolutsioonilisteks meelevaldusteks ja said ettevõtteks, kus proletaarsed jõud koondasid oma read võitluses tsarismi vastu, ja võitluseks poliitiliste ja majanduslike õiguste ning revolutsiooni eest.

1. maiks kirjutatud lendlehtedes ja artiklis käsitlesid V. I. Lenin ja seltsimees Stalin bolševismi strateegiat ja taktikat revolutsioonilise võitluse mitmesugustel ajajärkudel, demonstreerisid, kuidas partei oskab suunata laiu tööliskulki võitluseks tsarismi ja kapitalismi vastu, võitluseks kodanlik-demokraatliku revolutsiooni täieliku võidu eest. Töölisdemonstratsioonide reas kujunes suurimaks 1. mai 1917. a. Sel maipühäl ilmusid loosungeile juba nõuded, mis oli V. I. Lenin esitanud oma kuulsais „Aprilli-teesides“ kodanlik-demokraatliku revolutsiooni muutmise kohta sotsialistlikuks revolutsiooniks: kõik võim nõukogudele, mõisnike maad talupoegadele, 8-tunnilise tööpäeva kehtestamine.

Koos vene proletariaadiga võideldes tsaarirežiimi rõhumise vastu nii 1905. a. mehises revolutsioonis kui ka 1917. a. Suures Oktoobrirevolutsioonis pühitses eesti tööliskond ka maipühi juba sajandi algaastaist peale. Pärast kodanlikku võimuhaaramist, kui algas revolutsiooniliselt meelestatud töölisorganisatsioonide tagakiusamine ja areteeriti silmapaistvamad töölisjuhid ja Eestimaa Kommunistlik partei oli sunnitud alustama tegevust pöranda all, hakkas kodanlus töölisliikumist taga kiusama kõigis selle vormides. Survest hoolimata kujunevad 1. mai demonstratsioonid suurearvulisteks. Kodanlus aga ei suutnud tõkestada paisuvat töölisliikumist, ja 1940. a. juunipäeval murdis tööliklass üle kahekümne aasta võimutsenud kodanlik-natsionalistliku kliki ja sellega koos tõkked oma iseseisva arengu teelt. Nüüdsest peale ei suunanud eesti rahva majanduselu ja kultuuri arengut mitte enam lääne-imperialistide rahahuvid, mis olid lausa vastukäivad eesti rahva huvidega. Nüüdsest peale sammus eesti rahvas koos teiste nõukogude töötajatega sotsialistliku arengu teed.

Tänavu pühitseb meie maa 1. maid kolmandat korda rahuagseis tingimuses. Nõukogude Liidu sõdurite, töötajate ennastalgavate pingutuste ja ohvrite tulemusena murti fašismi selgroog tema peakoldes — Saksamaal, ja võidi asuda sõjahaavade parandamisele. Fašism tahtis

meeletu sammuga hävitada Nõukogude riiki ja ta ideoloogiat, kuid Nõukogude Liit ja tema ideoloogia osutusid võrratult tugevaks ja fašism ja tema ebardunud ideoloogia pühi jäädavalt sealt, kuhu küündis Nõukogude armee. Fašismi paisekehad aga püsivad imperialistlikel mail ja üha enam saab kõigile töötajale viimasaegsete poliitiliste sündmuste tõttu selgemaks, et fašismi ja imperialismi taotlused ja eesmärgid ning samuti abinõud nende eesmärkide teostamiseks on neil ühesugused, veelgi enam, et fašism oli sellesama imperialismi poolt soositud ja jalule upitatud selleks, et selle abil maha tallata üha kasvavat rahutust töölismassides ja et teostada meeletult suurem samm maailma ajaloos — hävitada kõigi töötajate päris-kodumaa Nõukogude Liit.

Tänavu, kui reaktsioon läänes on hakanud üha tugevamalt trummi täristama ja näitab seega, et ta on õõnes, kokkuvarisev, ei või töötajad unustada 1. mai puhul rahvusvahelise seisukorra umbsust läänes ja sealt otsitavaid meeletult väljapääsuteid. Seltsimees Stalin on väsimatult ja ettenägelikult õpetanud, et meie vaenlased püüavad alati ja kõigil viisil kahjustada sotsialistlikku ülesehitustööd. See kohustab iga töötajat, eriti aga hariduspõllul töötajaid, teritama oma poliitilist valvsust, täiendama oma ideoloogilist silmaringi, võitlema apoliitilisuse ja püüete vastu juurutada meie noortesse võrrast kahjulikku ideoloogiat.

1. mai pidustused peavad muutuma rõõmsateks, erdateks sündmusteks ka meie haridustöölisele ja koolinoortele. Pidustuste ettevalmistamine annab soodsaima võimaluse kõigekülgselt rakendada kõiki kommunistliku kasvatuse vahendeid tema üllaste eesmärkide saavutamiseks. Nõukogude patriotismi süvendamine, võitlus kodanlik-natsionalistlike jäänustega õpilaste teadvuses, rahvuste sõpruse sisendamine — need on ülesanded, mis tulevad edukalt rakendamisele maipühade ettevalmistustööl. Maipühade eel tuleb iga pedagoogil kasvatada oma õpilastes arusaamist, et „olla teadlik nõukogude kodanik, see tähendab mõista partei ja nõukogude riigi poliitikat ja kõigiti taotleda selle elluviimist“. (Ždanov, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 29. aastapäeva kõne.)

Maipühade ettevalmistustööd peab punase niidina läbima veendumus, et ainult käsikäes kõigi teiste nõukogude vennasrahvastega suudab eesti rahvas võita teel kõik takistused, et jõuda kommunismi lõppvõiduni.

Elagu 1. mai — rahvusvahelise proletariaadi revolutsiooniliste jõudude ülevaatuse päev!

Karl Marx.

F. ENGELS.

Inimene, kes esmakordselt lõi teadusliku aluse sotsialismile ja ühtlasi ka tänapäeva kogu töölisliikumisele — Karl Marx — on sündinud 1818. a. Trieris. Algul õppis ta Bonnias ja Berliinis õigusteadust, peagi aga andus täielikult ajaloo ja filosoofia uurimisele ja oli juba 1842. a. valmis saama filosoofia dotsendiks. Ent pärast Friedrich Wilhelm III surma tekkinud poliitiline liikumine andis Marxi elule teise suuna. Reini liberaalse kodanluse juhid Kölnis — Kamphausen, Hansemann jt. asutasid Marxi osavõtul ajalehe „Rheinische Zeitung“ („Reini Ajaleht“), ja Marxile, kes Reini ringkonna landtagi vaidluste kriitikaga avaldas hiiglamõju, tehti 1842. a. sügisel ettepanek asuda lehe etteotsa. „Reini Ajaleht“ ilmus muidugi tsensuuri all, ent see ei tulnud lehega toime¹. „Reini Ajaleht“ saavutas peaaegu alati vajalike artiklite trükkimist; algul anti tsensurile mahatõmbamiseks vähem väärtuslikku materjali, kuni ta ise andis järele või oli sunnitud järele andma, lehe järgmisel päeval ilmutata jäämise ähvardusel. Kui „Reini Ajalehele“ omast julgust oleks evinud veel kümme aastat ajalehte, millede väljaandjail poleks kahju olnud mõnestsajast ladumiseks kulutatud taalrist, siis oleks tsensuur Saksamaal muutunud võimatuks juba 1843. aastal. Ent saksa leheomanikud olid arad väikekodanlased ja „Reini Ajaleht“ pidas võitlust üksinda. Ta lõi rivist ühe tsensuri teise järel. Lõpuks kehtestati mainitud lehe jaoks kahekordne tsensuur, nii et pärast esimest tsensuuri pidi lehe veel kord lõplikult järele vaatama valitsuspresident². Ent ei aidanud seegi. 1843. a. algul avaldas valitsus, et selle lehega pole midagi peale hakata, ja lihtsalt keelas ta ilmumise.

Marx, kes vahepeal oli abiellunud tulevase reaktsioonilise ministri von Westphaleni õega, asus elama Pariisi ja hakkas seal ühes A. Rugega välja andma „Saksa-Prantsuse Aastaraamatut“, milles ta „Hegeli õigusfilosoofia kriitikaga“ alustas rea oma sotsialistlike teosteid. Hiljem avaldas ta ühes F. Engelsiga „Püha perekond. Bruno Baueri ja Ko vastu“ tolleaegse saksa filosoofilise idealismi ühe viimase vormi satiirilise kriitika.

Poliitilise ökonomia ja suure prantsuse revolutsiooni ajaloo uurimise kõrval jätkus Marxil veel küllalt aega selleks, et sobival juhul kallale tungida Preisi valitsusele. Viimane tasus talle kätte, nõudes 1845. a. kevadel Guizot ministereiumilt Marxi Prantsusmaalt väljasaat-

¹ „Reini Ajalehe“ esimeseks tsensoriks oli politseinõunik Dolleschal; sama, kes kord ajalehes „Kölnische Zeitung“ („Kölni Ajaleht“) tõmbas maha kuulutuse Dante „Jumaliku komöödia ilmutisest Philaleti (tulevase Saksi kuninga Johanni) tõlkes, tehes järgmise märkuse: „Jumalikust ei maksa teha komöödiad.“ (Engelsi märkus).

² Valitsuspresident — Regierungspräsident. Kesktäidesaatva võimu esindaja rajoonis.

mist. Härra Alexander von Humboldt etendas seejuures nähtavasti vahendaja osa. Marx sõitis Brüsselisse ja avaldas seal 1847. a. prantsuse keeles „Misère de la Philosophie“ („Filosoofia viletsus“), kriitika Proudhoni „Philosophie de Misère'ile“ („Viletsuse filosoofia“) ja 1848. a. „Discours sur le libre échange“ („Kõne vabakaubandusest“). Samal ajal kasutas Marx juhust Saksa Tööliste Liidu asutamiseks Brüsselis ja ühes sellega praktilisele agitatsioonile asumiseks. Viimane kujunes Marxile veel tähtsamaks siis, kui 1847. a. tema ja ta poliitilised sõbrad astusid juba mitu aastat tegutsevasse salajasse „Kommunistide Liitu“. Kogu organisatsioon muutus nüüd täiesti; senini enam-vähem vandeseltslik liit muutus lihtsaks kommunistliku propaganda organisatsiooniks, mis oli vaid hädasunnil salajane, saksa sotsiaaldemokraatliku partei esimeseks organisatsiooniks. Liit eksisteeris igal pool, kus aga oli Saksa töölisühingud. Peeaegu kõigis säärseis Inglismaa, Belgia, Prantsusmaa ja Šveitsi kui ka väga paljudes Saksamaa ühinguis oli juhtide seas Liidu liikmeid, ja Liidu osavõtt tärkavast saksa töölisliikumisest oli väga suure tähtsusega. Ühes sellega rõhutas meie Liit esimesena töölisliikumise rahvusvahelist iseloomu tervikuna ja näitas seda tegelikult, evides oma liikmete hulgas inglasi, belglasi, ungarlasi, poolakaid ja teisi ning organiseerides, eriti Londonis, rahvusvahelisi tööliskoosolekuid.

Liidu ümberkujundamine toimus kahel 1847. a. kokkukutsutud kongressil. Teisel neist otsustati välja töötada ja välja kuulutada parteiprogrammi alused manifesti näol, mille koostamine tehti ülesandeks Marxile ja Engelsile. Nii tekkis „Kommunistliku partei manifest“, mis esmakordselt ilmus 1848. a., veidi enne Veebruarirevolutsiooni ja mis hiljem tõlgiti peaaegu kõigisse euroopa keeltesse.

Marxi osavõtul ilmusid „Brüsseli Saksa ajalehe“ artiklid, mis armuvalt paljastasid tema isamaa politseilist heaolu, andsid Preisi valitsusele tõuke nõuda uuesti Marxi väljasaatmist, ent tagajärjeta. Kui aga Veebruarirevolutsiooni tulemusena algasid massilised rahutused ka Brüsselis ja näis, et Belgia on pöörde lävel, areteeris Belgia valitsus Marxi ilma tseremooniata ja saatis ta maalt välja. Vahepeal kutsus Prantsusmaa ajutine valitsus Floconi kaudu Marxi Pariisi tagasi ja Marx kasutas seda kutset.

Pariisis esines ta kõigepealt seal elunevate sakslaste avantüristliku plaani vastu formeerida Prantsusmaal saksa töölisest koosnevad relvastatud leegionid, et nende abil Saksamaale tuua revolutsioon ja vabariik. Ühest küljest pidi Saksamaa oma revolutsiooni läbi viimise, teiselt poolt iga Prantsusmaal formeeruv välismaa revolutsiooniline leegion anti ajutise valitsuse Lamartine'ide poolt aegsasti sama valitsuse kätte, keda oli vaja kukutada, nagu see ka sündiski Belgias ja Badenis.

Pärast märtsi revolutsiooni sõitis Marx Kölni ja asutas seal „Uue Reini Ajalehe“, mis ilmus 1. juunist 1848. a. kuni 19. maini 1849. See

oli ainuke ajaleht, mis toleaeegses demokraatlikus liikumises esitas proletariaadi vaatepunkti. See avaldus kas või ta tingimusteta solidaarsuses Pariisi ülestõusnutega 1848. a. juunis, mis pärast lehest eemaldusid peaaegu kõik ta aktsionäärid. „Kreuzzeitung“ („Ristiajaleht“) osutas asjata „Jultumuse Chimborazole“¹, millisega „Uus Reini Ajaleht“ tungib kallale kõigele pühale — alates kuningast ja regendist kuni sandarmini, ja kõik see sünnib preisi kindluses tollal kaheksa-tuhandelise garnisoniga.

Asjata raevutsesid liberaalsed, järsku reaktsiooniliseks muutunud reini väikekodanlased; asjata peatas 1848. a. Kölni piiramiseseisukord tükiks ajaks lehe ilmumise; asjata nõudis Frankfurdi justiitsministeerium Kölni prokurörit lehe kohtulikku jälitamist kord ühe, kord teise artikli eest, — lehte toimetati häirimatult võimude silme all ja trükiti edasi. Lehe levik ja kuulsus aga kasvas ühes ta terava pealetungiga valitsusele ja kodanlusele. Kui 1848. a. novembris toimus Preisimaal riigipööre, alustas „Uus Reini Ajaleht“ iga numbrit üleskutsega rahva poole mitte maksta makse ja vägivaldsele vastata vägivaldaga. 1849. a. kevadel anti leht selle ja veel ühe artikli eest vandekohtu alla, mõisteti aga mõlemal korral õigeks. Lõpuks kui olid maha surutud 1849. a. maiülestõusud Dresdenis ja Reinimaal ja pärast suurte sõjaliste jõudude kontsentratsiooni ja mobiliseerimist oli alustatud Preisi sõjaretk Badeni-Pfalzi ülestõusu vastu, tundis valitsus end küllalt tugevana, et vägivaldselt hävitada „Uus Reini Ajaleht“. Viimne number, mis oli trükitud punasega, ilmus 19. mail.

Marx sõitis uuesti Pariisi, ent juba mõni nädal pärast 1849. a. 13. juuni demonstratsiooni andis Prantsuse valitsus talle valida, kas asuda elama Bretagne'i või lahkuda Prantsusmaalt. Marx eelistas viimast ja emigreerus Londonisse, kuhu jäigi alatiseks elama.

Katsest jätkata „Uue Reini Ajalehe“ väljaandmist kroonikaajakirja näol (Hamburgis 1850. a.), tuli mõne aja pärast loobuda, arvestades üha tugevnevat reaktsiooni. Varsti pärast riigipööret Prantsusmaal 1851. a. detsembris avaldas Marx „Louis Bonaparte'i 18. brumaire“ (Boston, 1852; teine trükk — Hamburg 1869, veidi aega enne sõda). 1853. a. kirjutas ta „Paljastused Kölni kommunistide protsessi kohta“ (trükitud algul Baselis, hiljem Bostonis, uuesti Leipzigs).

Pärast Kommunistide Liidu liikmete süüdimõistmist Kölnis eemaldus Marx poliitilisest agitatsioonist ja pühendus, ühelt poolt, kümne aasta jooksul rikkaliku vara läbiuurimisele, mida leidis Briti Muuseumi raamatukogus poliitilise ökonomia alal; teiselt poolt andus Marx kaastöötegemisele „New York Tribune'ile“, ajalehele, mis enne kodusõja algust Ameerikas avaldas mitte ainult Marxi allkirjaga sõnumeid, vaid ka ta sulest ilmunud rohkeid juhtkirju seisukorrast Euroopas ja Aasias. Marxi teravaid artikleid lord Palmerstoni vastu, mis põhje-

¹ Chimborazo — üks kõrgemaid mäetippe Lõuna-Ameerikas.

nesid inglise ametlike dokumentide üksikasjalisel uurimisel, trükiti ära Londonis pamflettide näol.

Marxi majandusküsimuste mitmeaastase uurimise esimese viljana ilmus 1859. a. „Poliitilise ökonomia kriitikat. Esimene jagu“ (Berliin, Dunker). See teos sisaldab Marxi väärtusteooria esimese süstemaatilise käsitluse, kaasa arvates õpetus rahast. Itaalia sõja ajal kritiseeris Marx Londonis väljaantavas saksa ajalehes „Das Volk“ („Rahvas“) bonapartisti, mis tollal püüdis näidata oma liberaalset värvust ja etendada rõhutatud rahvaste vabastaja osa. Samuti kritiseeris ta ka tolleaegset preisi poliitikat, mis erapooletuse katte all katsus püüda kala sogases vees. Seejuures tuli astuda ka härra Karl Vogti vastu, kes tollal prints Napoleoni (Plonploni) ülesandel, olles Louis-Napoleoni teenistuses, agiteeris erapooletuse ja koguni poolehoiu eest Saksamaa poolt. Vogti alatuima vale ja laimu peale vastas Marx raamatuga „Härra Vogt“ (London, 1860), kus ta paljastas Vogti ja imperialistliku valedemokraatliku jõugu teisi härrasid ja väliste kui ka sisemiste andmete põhjal tegi kindlaks Vogti süü selles, et ta oli detsembri-impeeriumi poolt ära ostetud. Täpselt kümne aasta pärast leidis see kinnitust; bonapartistide käest raha saanute nimekirjast, mis leiti 1870. a. Tuilleries ja mille avaldas septembrivalitsus, seisis V-tähe all: „Vogt 1859. a. augustis on talle üle antud 40 000 franki.“

Lõpuks 1867. a. ilmus Hamburgis „Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika. Esimene köide“ — Marxi tähtsaim teos, mis sisaldab ta majandus-sotsialistlike vaadete alused kui ka käesoleva aja ühiskonna kapitalistliku tootmisviisi ja selle tagajärgede kriitika alused. Selle epohhi moodustava teose teine trükk ilmus 1872. a. Praegu¹ töötab autor teise köite viimistlemisel.

Vahepeal tugevnes tööliikumine mitmes Euroopa riigis jällegi niivõrd, et Marxil avanes võimalus mõelda oma palavaima soovi teostamisele: asutada tööliste selts, mis haaraks Euroopa ja Ameerika eesrindlikemad riigid ja mis nii-öelda kehistaks sotsialistliku liikumise rahvusvahelist iseloomu niihästi tööliste endile kui ka kodanlusele ja valitsustele, proletariaadi rõõmuks ja tugevdamiseks, ta vaenlaste hirmuks. Rahva koosolek, mis kutsuti kokku 28. septembril 1864 Londonis, St. Martins Halle'is, Venemaa poolt äsja uuesti allasurutud Poolale poolehoiu avaldamiseks, — andis tõuke selle ettepaneku esiletõstmiseks, mis vaimustusega vastu võeti. Pändi alus R a h v u s v a h e l i s e l e T ö ö l i s s e l t s i l e. Koosolekul valiti ajutine Peanõukogu asukohaga Londonis, kusjuures selle ürituse hingeks, nagu kõigi järgnevategi peanõukogude hingeks kuni Haagi kongressini, oli Marx. Tema koostas peaaegu kõik Internatsionaali Peanõukogu poolt väljaantud dokumendid — 1864. a. Asutavast manifestist kuni Manifestini Prantsusmaa kodusõjast 1871. a. Kirjeldada Marxi tegevust Internatsionaalis tähendaks

¹ Käesoleva artikli kirjutamise ajal 1878. a. Toim.

mainitud organisatsiooni ajaloo kirjutamist, mis on Euroopa töölistel veel elavalt meeles.

Pariisi kommuuni langemine tegi Internatsionaali seisukorra võimatuks. Ta tõsteti euroopa ajaloos esiplaanile niisugusel hetkel, kui talle oli igal pool ära lõigatud võimalus igasuguseks edukaks praktiliseks tegevuseks. Sündmused, mis tõstsid ta seitsmenda suurriigi seisundisse, samal ajal ei lubanud tal mobiliseerida ega käiku lasta oma sõjajõude, ähvardades töölisliikumise kindla lüüasaamisega ja langusega aastakümneteks. Lisaks sellele surusid igast küljest elemendid, kes oma isiklikes huvides ja auahnuses püüdsid ära kasutada Seltsi nii kiiresti kasvanud kuulsust ega saanud aru või ei arvestanud Internatsionaali tõelist seisukorda. Tuli vastu võtta sangarlik otsus, ja jälle oli Marx see, kes võttis selle vastu ja viis ta läbi Haagi kongressil. Piduliku otsusega ütles Internatsionaal ennast lahti igasugusest vastutusest bakuinlaste tegevuse eest, kes olid ülalmainitud mõistmatute ja räpaste elementide keskuseks. Peale selle arvestades seda, et üldise reaktsiooni tõttu on tal võimatu täita talle seatud kõrgendatud nõudmisi ja säilitada oma tegevuse täiust teisiti kui rea ohvrite hinnaga, mis oleks viinud töölisliikumise verest tühjaks jooksmisele, — seesuguses olukorras taganes Internatsionaal ajutiselt, viies Peanõukogu Ameerikasse üle. Tagajärjed tõestasid, kui õige oli see otsus, mida tollal kui ka edaspidi sageli mõisteti hukka. Ühelt poolt oli tehtud lõpp igasugustele kasutuile putšikatsetele Internatsionaali nimel; teiselt poolt mitmesuguste riikide sotsialistlike töölisparteide lakkamatu tihe side tõendas, et Internatsionaali poolt ellukutsutud teadvus kõigi maade proletaarlaste ühistest huvidest ja solidaarsusest võib endale teed rajada ka ilma vormistamata rahvusvahelist liitu, mis oli hetkeks muutunud side-
meist vangiahelaiks.

Pärast Haagi kongressi leidis Marx aega, et uuesti asuda teoreetilisele tööle, ning loodame, et lähemal ajal ta võib anda trükki „Kapitali“ teise köite.

Paljudest tähtsatest avastustest, milledega Marxi nimi on kirjutatud teaduse ajalukku, peatume siinkohal vaid kahel.

Esimene neist on Marxi poolt teostatud pööre maailmaajaloost arusaamises. Kõigiti endiste ajaloost arusaamiste aluseks oli kujutus, et kõigi ajalooliste muudatuste põhjusi tuleb lõppude lõpuks otsida inimeste muutlikes ideedes ja et kõigist ajaloolistest muudatustest on tähtsaimad kogu ajalugu määravad poliitilised ideed. Ent kust tekivad inimestel ideed ja mis on poliitiliste muudatuste liikumapanevad põhjused, sääraseid küsimusi üldse ei asetatud. Alles prantsuse ja osaliselt inglise ajaloo teadlaste uusimasse kooli tungis veene, et euroopa ajaloo liikumapanevaks jõuks, vähemalt keskajast peale, oli areneva kodanluse võitlus feodaalse aadliseisuse vastu, ühiskondliku ja poliitilise valitsemise pärast. Marx aga tõestas, et kogu inimsoo ajalugu on klassivõitluse ajalugu, et kogu mitmekesisis ja keerulises poliitilises võitluses

on olnud alati tegemist just ühiskonna klasside ühiskondliku ja poliitilise üleolekuga, vanade klasside võimu enda käes hoidmisega, tõusvate uute klasside võimu enda kätte saamisega. Ent mis põhjusel tekivad ja eksisteerivad need klassid? Iga kord olemasolevate materiaalsete, füüsiliselt tajutavate tingimuste tagajärjel, milledes ühiskond igal ajajärgul toodab ja vahetab tarbimisprodukte. Feodaalne ülevõim keskajal toetus väikestele üksteisest sõltumatuile talupoegade kogukondadele, kes ise tootsid peaaegu kõiki vajalikke tarbeaineid ega tundnud toodete vahetamist. Sõjakas aadelkond andis neile siiski kaitset välise vaenlase eest, ta ühendas neid rahvuslikult või vähemalt poliitiliselt. Kui aga tekkisid linnad ja ühes nendega eraldatud käsitööstus ja kaubanduskäive, algul sisemaine, hiljem aga ka rahvusvaheline, siis arenes linnakodanlus, kes juba keskajal võitluses aadliseisusega võitis endale feodaalsüsteemis samuti koha eesõigustatud seisusena.

Ent välis-euroopa maade avastamisega XV sajandi keskel avanes kodanlusel palju laialdasem kaubandusliku tegevuse võimalus ja ühes sellega anti uus tõuge oma tööstuse arendamiseks. Tähtsaimas harudes tõrjuti käsitööstus kõrvale manufaktuuri poolt, mis omas juba tööstuslikku iseloomu. Manufaktuuri omakorda tõrjus välja suurtööstus, mis sai võimalikuks tänu eelneva sajandi leiutistele, eriti tänu aurumasina leiutamisele. Suurtööstus aga avaldas vastupidist mõju kaubandusele, tõrjudes välja mahajäänud riikides vana käsitöö, arenuimais maades aga luues uusi kaasaegseid sidevahendeid: aurulaev, pärast raudteed, elektritelegraaf. Nii koondas kodanlus üha enam ja enam enda kätte ühiskondlikke rikkusi, ühiskondlikku jõudu, kuigi ta veel kaua ei omanud poliitilist võimu, mis oli aadliseisuse ja viimasele toetuva kuningavõimu käes. Ent teataval arenemisastmel — Prantsusmaal suure revolutsiooni ajast alates — võitis kodanlus ka poliitilise võimu, saades omakorda valitsevaks klassiks proletariaadi ja väike-talunike suhtes. Sellest vaatekohast, muidugi siis, kui küllaldasel määral tuntakse ühiskonna majandust teatud etapil (seda aga ei või sugugi öelda meie ajaloo eriteadlaste kohta), — on kõik ajaloolised nähtused lihtsaimini seletatavad ja iga antud ajaloolise perioodi kujutlused ja ideed on seletatavad väga lihtsalt selle ajajärgu majanduslike elamistingimuste ja neist sõltuvate ühiskondlike ja poliitiliste suhetega. Ajalugu asetati esmakordselt ta tõelisele alusele. Silmanähtavale tõigale, mida aga seni ei märganud, tõigale, et inimestel on kõigepealt vaja süüa, juua, omada elamut, riietuda ja järelikult töö t a d a, enne kui nad võivad võidelda võimu pärast, tegelda poliitikaga, usuga, filosoofiaga jne., sellele silmanähtavale tõigale omistati nüüd lõpuks ta ajaloolised õigused.

Sotsialistliku maailmavaate seisukohast on see uus ajaloo käsitus väga suure tähtsusega. Ta tõestas, et kogu ajalugu sammus seni antagonistismi ja klassivõitluse teel, et alati on olnud valitsevad ja alluvad, ekspluateerivad ja ekspluateeritavad klassid ja et inimkonna suurim

enamus oli alati määratud karmile tööle ja viletsale olemisele. Millest see siis tuleb? Lihtsalt sellest, et inimkonna kõigil eelmistel arenemistasetel oli tööstus niivõrd vähe arenenud, et ajalooline areng võis toimuda vaid säärases antagonistlikus vormis, et ajalooline progress üldiselt ja tervikuna oli väikese hulga privilegeeritud vähemuse kätes, kuna rahva hiigelmass oli määratud endale kehva ülalpidamise hankimiseks ja peale selle privilegeeritute vara alatiseks suurendamiseks. Kuid see ajaloo käsitlusviis, mis loomulikult ja mõistlikult selgitab seni püsinud klassivõimu olemasolu, mida teisiti võib seletada vaid inimeste kurja tahtega, veenab samuti, et praegu kolossaalselt arenevate tootmisjõudude tulemusena kaob vähemalt eesrindlikes riikides viimane alus inimeste jaotamiseks võimuomavaiks ja alluvaiks, ekspluateerijaiks ja ekspluateeritavaiks; et võimuomav suurkodanlus on juba täitnud oma ajaloolise osa, et ta mitte ainult ei ole enam võimeline juhtima ühiskonda, vaid on koguni muutunud edaspidise tootmisarengu piduriks, nagu seda tõendavad kaubanduskriisid — eriti viimane suur krahh — ja tööstuse rõhutatud seisukord kõigis maades; et ajalooline juhtimine on nüüd läinud proletariaadi kätte, klassi kätte, kes oma ühiskondliku seisukorra kõigi tingimuste järgi võib end vabastada vaid seega, et kõrvaldab igasugu klassilise ülevõimu, igasugu orjuse ja ekspluateerimise üldse; et ühiskondlikud tootmisjõud, mis on kasvanud niivõrd, et kodanlus ei saa nendega enam toime, — ainult ootavad, et ühinenud proletariaat oleks need vallanud ja kehtestanud säärase korra, mis võimaldab igal ühiskonnaliikmel võtta osa mitte ainult tootmisest, vaid ka ühiskonnavarade jaotamisest ja valitsemisest, ja kes kogu tootmise plaanilise organiseerimisega niivõrd suurendab ühiskonna tootmisjõude ja nende poolt toodetavaid aineid, et rahuldatakse igauhe nõudmised mõistlikkuse piirides üha kasvaval määral.

Marxi teine tähtis avastus seisneb selles, et ta lõplikult selgitas kapitali ja töö vahekorra, teiste sõnadega avastas, kuidas praegusaja kapitalistliku tootmisviisiga ühiskonnas toimub tööliste ekspluateerimine kapitalisti poolt. Sellest ajast peale, kui poliitiline ökonoomia esitas väite, et töö on igasugu rikkuse ja iga väärtuse allikaks, tekkis paratamatult küsimus: kuidas on seda võimalik ühendada sellega, et palgatööline ei saa endale kogu tema tööga toodetud väärtuse hulka, vaid peab osa väärtusest andma kapitalistile? Asjata püüdsid kodanlikud ökonomistid, samuti ka sotsialistid anda teaduslikult põhjendatud vastus sellele küsimusele, kuni viimaks esines Marx oma lahendusega. See lahendus on järgmine. Praegusaegne kapitalistlik tootmisviis eeldab kahe ühiskonnaklassi olemasolu: ühelt poolt kapitalistid, kes omavad tootmisvahendeid ja elatisressursse, teiselt poolt proletariaat, kel seda pole ja kes omab müügiks vaid üht kaupa: oma tööjõudu; ja oma tööjõudu on tööline sunnitud müüma, et saada vajalikku elatist. Aga kauba väärtus määratakse ühiskondlik-vajaliku tööhulgaga, mis kehtastub selle kauba tootmises ja järelkult ka taastootmises; tähendab

keskmise inimese tööjõu väärtus päeva, kuu, aasta jooksul määratakse tööhulgaga, mis kehtab elatistarvete huljana, mida vajatakse selle tööjõu alalhoidmiseks päeva, kuu, aasta jooksul. Oletame, et töölise elatistarvete tootmiseks üheks päevaks on vaja kuus töötundi, ehk teiste sõnadega, et nendesse mahtuv töö moodustab endast kuuetunnise tööhulga; säärasel puhul ühe päeva tööjõu väärtus moodustab rahasumma, mis samuti kehtab endas kuus töötundi. Oletame edasi, et töölise palganud kapitalist maksab talle mainitud summa, s. o. ta tööjõu täieliku väärtuse. Kui tööline oleks niiviisi töötanud kapitalistile kuus tundi päevas, siis oleks ta katnud kõik kapitalisti kulud, s. o. kuus tundi tööd kuue tunni töö eest. Sel puhul poleks kapitalist midugi midagi enesele saanud; seepärast kujutleb ta asja hoopis teisiti: ostsin — ütleb ta — mainitud töölise tööjõu mitte kuueks tunniks, vaid kogu päevaks, ja seepärast sunnib tööandja töölise töötama nii, kuidas nõuavad asjaolud, 8, 10, 12, 14 ja rohkem tundi, nii et seitsmenda, kaheksanda ja järgnevate tundide toode on tasumata töö saadus ja läheb otse kapitalisti tasku. Nii siis, olles kapitalisti teenistuses, tööline mitte ainult taas toodab kapitalisti poolt tasutud oma tööjõu hinda, vaid peale selle toodab veel *l i s a v ä ä r t u s t*, mille esiteks omandab kapitalist-tööandja ja mis hiljem jaotatakse teatavate majanduslikkude seaduste põhjal kogu kapitalistide klassi vahel tervikuna ja mis on allikaks, millest tekib maarent, kasu, kapitali kuhjumine, ühe sõnaga kõik need rikkused, mida kasutavad või koguvad mittetöötavad klassid. Sellega on ka tõestatud, et praegusaja kapitalistide rikkuse soetamine seisneb võõra, tasumata töö omandamises, samuti kui orjapidajate või pärisorjatööd ekspluateerivate feodaalide rikkuste soetamine, ja et kõik need ekspluateerimisviisid erinevad üksteisest vaid tasumata töö omandamise mitmesugustelt vormidelt ja liikidelt. Ent sama asjaolu võttis rikastelt klassidelt viimase võimaluse silmakirjalikeks fraasideks, nagu oleksid praeguses ühiskonnakorras valitsenud õigus ja õiglus, õiguste ja kohustuste võrdsus ja üldine huvide harmoonia, ja praegune kodanlik ühiskond paljastati mitte vähemal määral kui eelmised, paljastati kui grandioosne organisatsioon rahva määratu enamuse ekspluateerimiseks väikese, üha kahaneva vähemuse poolt.

Neil kahel suurel alusel põhineb praegusaja teaduslik sotsialism. „Kapitali“ teises köites arendatakse edasi neid ja teisi mitte vähem tähtsaid teaduslikke avastusi kapitalistliku ühiskonnakorra uurimise vallas. Ühes sellega teostatakse siin põhjalik pööre poliitilise ökonoomia neis küsimustes, mida veel pole puudutatud esimeses köites.

Kirjutanud F. Engels saksa keeles. Esmakordselt trükitud „Volkskalender'is“ Braunschweigis, 1878. a. — Marx ja Engels, Teosed, XV köide.

Kõne Marxi hual.

F. ENGELS.

14. märtsil kell kolmveerand kolm pärast lõunat lakkas mõtlemast praegusaja suurim mõtleja. Ta jäeti üksinda vaid kaheks minutiks; tупpa astunud, leidsime ta tugitoolis rahulikult uinununa — ent juba igaveseks.

Euroopa ja ameerika võitlevale proletariaadile, ajalooteadusele on selle inimese surm mõõtmatuks kaotuseks. Juba lähimal ajal saab märgatavaks tühik, mis on tekkinud selle hüglase surmaga.

Samuti nagu Darwin on avastanud orgaanilise maailma arenemise seaduse, on Marx avastanud inimajaloo arengu seaduse — selle, viimase ajani ideoloogiliste ladestuste all varjul olnud lihtsa tööga, et inimesed peavad sööma, jooma, omama elamut ja riidetuma, enne kui nad on võimelised tegelema poliitikaga, teaduse, kunsti, usuga jne., et järelikult vahetute materiaalsete elutarvete tootmine ja ühes sellega rahva arenevad riigiasutused, õigus-vaated, kunst ja isegi asjaomaste inimeste usulised kujutlused, ja millest lähtudes peab neid selgitama, aga mitte ümberpöörduvalt, nagu seda tehti seni.

Ent sellest on vähe, Marx avastas samuti praegusaegse kapitalistliku tootmisviisi erilise liikumiseaduse ja selle poolt tekitatud kodanliku ühiskonna. Lisaväärtuse avastamine tõi sellesse valda otsekohe selguse, kuna kodanlike ökonomistide kui ka sotsialistlike kriitikute kõik senised uurimused olid ekslemised pimedas.

Kahest säärasest avastusest oleks jätkunud üheks eluks. Õnnelik olnuks see, kellel oleks korda läinud üks säärane avastus. Ent Marx tegi iseseisvaid avastusi igal alal, mida ta uuris, — koguni matemaatika alalgi, — sääraseid alasid oli aga palju, ja ühegagi neist ei tegelnud Marx pealiskaudselt.

Säärane oli see teadusemees. Ent mitte see polnud temas peamine. Teadus oli Marxile ajalooliselt liikumapanevaks revolutsiooniliseks jõuks. Millist elavat rõõmu ka valmistas talle iga uus avastus mistahes teoreetilises teaduses, mille praktilisest kasutamisest esialgu ei olnud veel juttugi, oli ta rõõm hoopis teistsugune, kui asi puutus avastusse, mis otsekohe avaldas revolutsioonilist mõju tööstusele, ajaloolisele arengule üldse. Nii jälgis ta üksikasjaliselt avastuste arengut elektri alal ja veel viimasel ajal Marcel Depréz avastusi.

Sest Marx oli ennekõike revolutsionäär. Tema tõeliseks eluülesandeks oli võtta nii või teisiti osa kapitalistliku ühiskonna ja tema poolt loodud riigiasutuste kukutamisest, võtta osa praegusaja proletariaadi vabastamisest, kellele ta esmakordselt andis teadvuse ta enda seisukor-
rast ja tarvidustest, ta vabastamise tingimustest. See oli Marxi tõeliseks elukutseks. Ta stiihiaks oli võitlus. Ja ta võitles säärase kire, säärase püüsvuse, säärase eduga, nagu võitlevad vähesed. Esimene „Reini Aja-

leht" 1842. a., Pariisi „Vorwärts“ („Edasi“) 1844. a., „Brüsseli Saksa Ajaleht“ 1847. a., „Uus Reini Ajaleht“ 1848.—1849. a., „New Yorgi Tribuun“ 1852.—1861. a. ja peale selle hulk võitlusbrošüüre, töö organisatsioonides Pariisis, Brüsselis ja Londonis, viimaks kõigele sellele krooniks tekkis Suur Rahvusvaheline Töölisselts¹ — need olid üritused, millele tõeliselt oleks võinud olla uhke see, kes need oli loonud, kui ta peale selle poleks muud midagi loonud.

Seepärast oligi Marx inimene, keda kõige rohkem vihati ja keda kõige rohkem laimati. Valitsused — isevalitsuslikud ja vabariiklikud saatsid teda välja, kodanlased — konservatiivsed ja ultrademokraatlikud — puistasid teda üksteise võidu laimu ja needusega üle. Ta pühkis endalt kõik nagu ämblikuvõrgu, osutamata sellele tähelepanu, vastates vaid äärmisel vajadusel. Ja ta suri austatuna, armastatuna, taganutetuna miljonite revolutsiooniliste võitluskaaslaste poolt kogu Euroopas ja Ameerikas — Siberi kaevandustest Kaliforniani, ja võin julgesti ütelda: tal võis olla vastaseid, ent vaevalt oli ükski isiklik vaenlane.

Ja ta nimi kui ka üritused, elavad sajandeid.²

A. N. Ostrovski.

(1823—1886)

G. VLADŌKIN.

I

Ostrovski kirjanduslik pärand kuulub lahutamatu osana meie kultuuri varasalve. Ostrovski sulest on ilmunud umbes viiskümmend originaalset näidendit ning arvukad Terentiuse, Cervantese, Goldoni, Shakespeare'i jne. tõlked.

Dramaturg andis oma teoseis avaraima pildi XIX sajandi keskosa ja teise poole vene tõsielust.

Silmapaistva realisti, terava silmaga ja tähelepaneliku kunstniku, vene rahvakeele hiilgava tundja Ostrovski loomingus said sügava kajastuse tema aja ühiskondlikud vastuolud. Tema poolt lahtirullitud kunstipärane lõuend on tõepoolest ääretu. Tema näidendeis kujutatavad kaupmehed, ametnikud, aadlikud, mõisnikud, väikekodanlased, käsitöölised, näitlejad moodustavad ammutamatu ja värviküllase reaalkujude pildigalerii.

Kirjanik I. A. Gončarov, tervitades dramaturgi tema 35-aastase tegevuse puhul, määratles Ostrovski loomingu tähtsuse kirjanduses ja

¹ Esimene Internatsionaal.

² Kõne on pidanud F. Engels kalmistul Hyde Gate'is 17. märtsil 1883. a. inglise keeles. Engelse enda saksakeelses tõlkes avaldatud ajalehe „Der Sozialdemokrat“ nr. 13 artiklis „Das Begräbnis von Karl Marx“ („Karl Marxi matused“) Zürich, 22. märtsil 1883. a. — Marx ja Engels, Teosed, XVI köide.

teatrile järgmiselt: „Kirjandusele teie kinkisite terve raamatukogu kunstiteoseid, lava jaoks lõite oma omapärase maailma. Teie üksinda ehtasite lõpule hoone, mille rajamiseks on asetanud nurgakivi Fonvizin, Gribojedov, Gogol. Ja alles pärast Teid meie, venelased, võime uhkusega ütelda: „Meil on oma vene rahvuslik teater. Tema nimi peaks õigupoolest olema: „Ostrovski teater“.““

Ja tõepoolest lõi Ostrovski Fonvizini, Gribojedovi ning Gogoli traditsioonidele tuginedes vene teatrile rahvusliku repertuaari. Ostrovski näidendeis said oma lavalise kasvatuse vene näitlejate hiilgav plejaad P. Sadovski, Martõnov, P. ja I. Vassiljevid, Strepetova, Fedotova, Jermolova; nad kõik avastasid oma ande, töötades kuulsa vene dramaturgi poolt loodud lavakujude kallal.

Aleksander Nikolajevič Ostrovski sündis 12. aprillil 1823. a. vana Moskva kaupmeeste rajoonis, Zamoskvorečjes kohtuametniku perekonnas. 1835. aastal astus Aleksander Nikolajevič Moskva 1. gümnaasiumi, lõpetas selle 1840. a. Sama aasta sügisel võeti Ostrovski vastu Moskva ülikooli õigusteaduskonda. Juba sel ajal ilmutab Ostrovski suurt huvi teatri vastu. Ta külastab Moskva „Väikest teatrit“, vaimustub niisuguste näitlejate kui Ščepkini ja Močalovi mängust. Suure tähelepanu ja vaimustusega loeb noor Ostrovski ajakirjas „Otečestvennõje zapiski“ avaldatud Belinski artikleid teatrist.

1843. aastal lahkus Ostrovski 3-ndalt kursuselt omal soovil ja astus teenistusse kantseleiametnikuna (kirjutajana) Moskva vandekohtusse ning 1845. a. lõpul läks üle Moskva Kommertskohtu kantseleisse.

1851. a. katkestab Ostrovski teenistuse Kommertskohtus ja andub tervenisti kirjaniku kutsele.

Suure osa oma elust, mis oli vaene välissündmustelt, veetis Ostrovski Zamoskvorečjes. Siin elutsesid pisiametnikud, väikekodanlased ja kaupmehi teenindavad käsitöölised. Isa advokaadipraktika, elu Zamoskvorečjes ja teenistus kohtus andsid Ostrovskile rikkaliku materjali tema esimeste teoste jaoks.

1856. aastal võttis Ostrovski koos teiste literaatidega osa Mereministeriumi poolt organiseeritud kirjandus-etnograafilisest ekspeditsioonist.

Dramaturgile tehti ülesandeks Volga ülemjooksu uurimine. Ta viibis Toržokis, Ostaškovos, Tveris jne. Artiklis „Reis Volgal alates allikaist kuni Nižni-Novgorodini“ andis Ostrovski eluolustiku, laevatöölise ja kalurite töötingimuste sisuka iseloomustuse ja kinnitas oma vaatlusi hoolikalt kogutud statistiliste andmetega. Samaaegselt uuris ta tähelepanelikult enda poolt külastatavate linnade ajaloolist minevikku, tavasid, kombeid, rahva elavat ja tabavat keelt jne. Kõiki neid vaatlusi kasutas Ostrovski rohkelt oma teoseis (süžeed, tüübid, vanašõnad, laulud, lentsõnakesed ja muud).

Pingerikas kirjanduslik tegevus, mured, mis seotud tema näidendite lavastuse ja tsensuuri- ja teatritõketest läbiviimisega, võtsid Ostrovski-

kilt peaaegu kogu jõu. Kuid ta pühendas siiski veel palju energiat ja aega mitmekesisele ühiskonnategevusele. Veel 1859. a. võtab Ostrovski koos Černõševski, Nekrassovi, Turgenevi, Pissemski ja teistega osa „Puudustkannatavate kirjandustegelaste ja teadlaste abistamisühingu“ organiseerimisest. 1865. a. asutab ta Moskvas nõndanimetatud „Artistide ringi“. 1874 tekib Moskvas dramaturgi initsiatiivil „Vene draamakirjanike ja ooperikomponistide ühing“. 60.—80. aastatel kirjutab Ostrovski laiapiirilised märgukirjad, milles ta võitleb kirklikult vene teatri arendamise ja rahvusliku repertuaari loomise põlevate küsimuste lahendamise eest. 1881.—1884. aastail võttis dramaturg aktiivselt osa keiserlike teatrite seaduse läbivaatamise komisjoni töist. Neil samadel aastatel püüdis Ostrovski teostada oma palavasti ihaldatud soovi — luua Moskvas uus, tõeliselt rahvuslik teater, laialdase demokraatliku vaatajaskonna jaoks. Selle teatri kunstiliseks juhiks ja režissööriks pidi saama Ostrovski ise. See Ostrovski üritus ei leidnud toetust ja ta oli sunnitud vastu võtma teise ettepaneku. 1. jaanuaril 1886. a. nimetati ta Moskva teatrite repertuaari osakonna juhatajaks. Dramaturgi tervis aga oli selleks ajaks juba tugevasti vapustatud. Ostrovski suri 14. juunil 1886. aastal.

II

A. N. Ostrovski esines ajakirjanduses esmakordselt 1847. a. „Moskva linna lehes“ nr. 7 ilmusid trükist: stseenid komöödiast „Maksujõuetu võlgnik“ („Kosilase ootamine“), mis kuulusid pärast komöödiäle „Omad inimesed — lepime kokku“. Sealsamas ilmus ka trükis ühevaatuseline lavapilt („Perekonnaelu õnne pilt“) ja belletristlik esse „Zamoskvorečje elaniku märkmeid“.

Lavapilte komöödiast „Maksujõuetu võlgnik“ ei saa muide lugeda Ostrovski esimeseks teoseks. Tema kirjanduslik tegevus oli alanud tunduvalt varem. Mõningad dramaatilised lavapildid ja näidendid oli ta kirjutanud juba 1843.—1847. aastal, kuid need ei ilmunud trükis ja nad pole säilinud. Selle varase perioodi teoseist on meieni säilinud ettevalmistavad etüüdid „Zamoskvorečje elaniku märkmeile“. Esimene neist („Kuidas kvartali ülevaataja kukkus tantsima, või suurest on naeruväärneni ainult üks samm“) oli alatud juba 1843. a. 20-aastane Ostrovski võttis „naturaalsele koolile“ traditsioonilise teema — väikesest ametnikust, kes oli sattunud viisakuseta ja jämeda naise mõju alla. Ostrovski joonistab siin humoristliku lavapildikese, minemata välja farsiliste ja anekdoodiliste situatsioonide piirest.

Järgnevais etüüdis „Märkmete“ („Kaks biograafiat“ ja „Ivan Jerofeič“) ta eemaldub otsustavalt farsilistest maneeridest ja välisest koomikast. „Märgete“ teema muutub sügavamaks ja teravamaks. Ostrovskit hakkavad huvitama ühiskondlikud probleemid, eriti sotsiaalse keskkonna meelelaad, milles elab tema kangelane. Eeskujulik on samuti algava kirjaniku huvi inimese vastu, kes on selle keskkonna

ohver, tähelepanu kõigile solvatuile ja alandatuile. Siin on ta paljuski Gogoli järglane. Gogoli „Sinelile“ sarnlevad mitte ainult välised stiililised omapärasused, vaid ka „Märkmete“ ideelised motiivid: Akaki Akakievič on kahtlemata Ivan Jerofeiči prototüüp; kogu Ivan Jerofeiči kuju iseloomustab on kujundatud googolliku koomilise ja liigutava ühendamisel. „Zamoskvorečje elaniku märkmed“ lähenevad teemaatiliselt ja stiililiselt niisugustele „naturaalse kooli“ teostele, nagu Dostojevski „Vaesed inimesed“ ja Saltõkov-Ščedrini „Segane asi“. Noore Ostrovski side 40-ndate aastate progressiivse eesrindliku suunaga, s. o. „naturaalse kooliga“, on kaheldamatu.

Paljud kaasaeglased märkisid Ostrovski lähesust Gogoli koolile komöödias „Omad inimesed — lepime kokku“. A. F. Pissemski nimetas komöödiat „kaupmeeste surnud hingedeks“, V. F. Odojevski ristas selle tragöödiaks ja asetab ühte ritta teostega „Äbarik“, „Häda mõistuse pärast“ ja „Revident“. Tõsi küll, Ostrovski näidendi peamiseks kujutlusobjektiks oli Moskva jõetaguse kaupmeeskonna elu, mis kunagi polnud eriti huvitanud Gogolit, kui mitte arvestada mõningaid isiksusi kaupmeeste keskkonnast, mis on kujutatud näidendis „Pulmad“ ja „Revident“. Kuid raha teema ise, varanduslike vahetõrgete teema, mis on siin keskuseks, on pärit Gogolilt.

Loominguliselt omanud Gogoli kogemused, tegi Ostrovski vene kodanluse elu tõsise „kõrge“ komöödia teemaks, karmi kriitika ja paljastuse objektiks.

Nimelt seda nõudsid vene dramaturgilise demokraatliku leeri eesrindlikud esindajad. „Mulle näib,“ kirjutas näiteks T. G. Ševčenko oma päevikus Novopetrovski kindluses 1856. a. — „et meie aja ja meie keskpärase poolkirjaoskaja seisuse jaoks on vajalik satiir, ainult vaikne, üllas satiir. Niisugune näiteks nagu Fedotovi „Peigmees“ või Ostrovski „Omad inimesed — lepime kokku“ ning Gogoli „Revident“... Tarvis on osavat, tabavat, õiget ja peamiselt mitte karrikatuurset satiiri, pigemini dramaatilist sarkasmi kui pilget.“

III

Aastad 1852—1855 olid Ostrovskile lühiajaline, kuid küllaltki tõsiste kõikumiste perioodiks. Dramaturgi looming kaldub oma arengus kõrvale järjekindlast realismist, otsustavast ja julgest kriitikast ning paljastamisest, „sajandil esinevate pahede ja puuduste täielikuks pildiks ühendamise“ printsibist.

Pole sugugi juhuslik, et just neisse aastaisse langeb Ostrovski lähemine slavofiilidele. Juba 1850. a. saab Ostrovski noorte kirjanike ja kriitikute ringi liikmeks, kes olid ühinenud slavofiilse ajakirja „Moskvalane“ ümber ja moodustasid ajakirja „noore toimetuse“. Siia kuulusid peale Ostrovski ja Ap. Grigorjevi veel kirjanikud ja kriitikud J. Edelson, T. Filippov, Pissemski, Almazov, A. Potehhin, artist P. Sadovski jt.

„Noored“ slavofiilid ringist „Moskvalane“ jäid paljuski „vanade“ slavofiilide ustavaiks õpilasiks. Neile näis samuti, et Venemaal, tänu „slaavi vaimu“ erilistele omadustele, kvaliteedile, on võimalik patriarhaalse korra säilitamine. Kuid erinevalt „vanadest“ nägid nad, — nagu kirjutas Ap. Grigorjev — „vana iidset Venemaad“ ja „tuleviku Venemaa panti“ kõigepealt keskmises, „tõusiklikus kaupmehe klassis“. Selle „keskmise klassi“ võtsid nad tervikuna kogu tema „halva ja heaga“, „algupärasuse ja matkimisega“.

Ostrovski uus ideeline orientatsioon leidis teatud kajastuse näiden-
deis „Ära istu oma rekke“ (1853), „Vaesus pole patt“ (1854), „Ära ela
nii nagu tahaks“ (1855).

IV

1855.—1856. aasta oli Venemaal klassivastuolude tunduva terav-
nemise perioodiks, mil hakkasid välja kujunema „uue kodanliku päris-
orjaajastust väljakasvanud Venemaa“ piirjooned; need aastad olid
Ostrovski loomingus uue perioodi alguseks. Neil aastail tulid esma-
kordselt ilmsiks küllaltki teravalt sügavad ja printsipiaalsed lahkumi-
nekud liberaalide ja revolutsioonilis-demokraatide vahel.

Sel ajal paljastus ka nende positsioonide maksujõuetus, illusoorus,
millele kaldus Ostrovski ringi „Moskvalane“ mõjul. Dramaturg hülgab
slavofiilse ringikese. Samaaegselt tekivad tal sõbrad ja liitlased revol-
utsioonilis-demokraatlikust leerist. Toimub Ostrovski kiire lähene-
mine ajakirja „Kaasaeglase“ (Sovremennik) juhtide ja väljaandjatega.
1856. a. kevadel tutvus ta L. N. Tolstoi kaudu N. A. Nekrassoviga ja
I. I. Panajeviga, ja ajakirja aprillikuu numbris 1856. a. trükiti ära üks
Ostrovski varasemaist väikestest näidendeist „Perekondlik pilt“.
„Kaasaeglases“ peale „Perekondliku pildi“ avaldati samuti ka näiden-
did „Ennelõunane jõudeuni“ (1857), „Ei sobinud iseloomudelt“ (1858),
„Üks vana sõber on parem kui kaks uut“ (1860), „Kozma Zahharjič
Minin — Suhhoruk“ (1862), „Rasked päevad“ (1863), „Naljahambad“
(1864), „Vojevood“ esimeses redaktsioonis (1865).

Dramaturgi uus loominguline periood oli teatud määral tagasi-
pöördumiseks esimese perioodi traditsioonide — kriitilise realismi
juurde. Ostrovski asub uuesti kindlalt vene realistliku komöödia loo-
mise teele.

Selle perioodi esimene näidend oli „Võõral peol pohmelus“ (1856).
Selles hakkab Ostrovski juba jagu saama oma äsjaseist slavofiilseist
sümpaatiast ja harrastusist. Ostrovski kujutab selles näidendis uuesti
patriarhaalse despotismi ja õigsusetuse maailma. Ta paljastab kaup-
meeskonna eluolu tardumust, metsikust, rikaste mõnitamist vaeste
üle, võitleb palavalt ausast tööst lugupidamise, „ausa vaesuse“ eest
(õpetaja Ivanovi ja tema tütre Lisaveta Ivanovna kujud).

Ostrovski tähelepanuväärsemaks kunstiloominguks, tema realismi
suurimaks võiduks on draama „Äike“ (1860). Selles ilmnesid eriti

eredalt Ostrovski kõige eesrindlikumad, progressiivsemad püüded Kateriina kokkupõrge Dikij'de, Kabanovite hirmsa maailmaga, selle elajalike seadustega, mis rajatud valjusele, valele, pettusele, mõnitamisele ja inimese alandamisele, on näidatud „Äikeses“ vapustavaima jõuga.

„Äike“, kirjutab Dobroljubov, „on kahtlemata Ostrovski kõige otustavam teos: isemeelsuse ja salalikkuse vastastikkused suhted on selles viidud kõige traagilisemate järeldusteni“; see „kujutab meile „pimedusriigi“ idüllid.“

„Äikeses“ on realiseeritud niisuguste teoste nagu „Oma inimesed — lepime kokku“, „Tulutoov koht“, „Naiskasvandik“ parimad ideelised tendentsid. „Äikeses“ jõudis Ostrovski tihedalt otsustava ja temale omase järgneva loomingu järeldusele — sügava inimliku tunde ja ekspluateeriva ühiskonna seaduste ja normide kokkusobimatusele.

Ostrovski kirjutab „Äikese“ neil aastail, kui teemad „vabaduse tunne“, „naise emantsipatsioon“, „perekondlikud alustoad“ olid üsna populaarsed ja päevakajalised. Kirjanduses ja dramaturgias oli sellele pühendatud terve rida teoseid. Kõiki neid teoseid ühendas siiski see, et nad libisesid nähete pinnal, tungimata kaasaegse elu vastuolude sügavusse. Nende autorid ei näinud ümbritsevas tegelikkuses lõpmatuid konflikte. Nad mõtlesid, et koos reformide eppohhiga avaneb Venemaale uus ajastu, et on ligidal ja möödapääsematu murrang kõikides elusfäärides ja aladel.

Liberaalsed illusioonid ja lootused olid Ostrovskile võõrad. Sellepärast osutus „Äike“ selletaolise kirjanduse foonil täiesti ebatavaliseks nähteks. Ta kõlas keset teoseid „naise emantsipatsioonist“ ilmse dissonantsina.

Ostrovski süvenemise tõttu tema kaasaegse elu vastuolude sügavamasse olemusse omandasid Kateriina kannatused ja hukk ehtsa sotsiaalse tragöödia tähenduse. „Nende emantsipatsiooni“ teema on Ostrovskil orgaaniliselt seotud kogu ühiskonna korra kriitikaga; Kateriina traagiline hukki on dramaturgi poolt näidatud tema väljapääsmatu seisundi otsese tulemusena „pimedusriigis“. Kabanihha despotism ei kasva välja mitte ainult tema loomuse isemeelsusest. Tema vaated ja käitumine on määratud Domostroi iidsete seadustega. Kabanihha on oma maailma kõigi „tugisammaste“ aktiivne ja halastamatu valvur ja kaitsja. Kabanihha, nagu juhtis tähelepanu Dobroljubov, „lõi endale terve eriliste reeglite ja ebauslike kommete maailmakese, millede eest ta seisab kogu oma nürimeelse isekusega...“.

Kooskõlas draama ideelise mõttega toob Ostrovski Kateriina kujus esile need iseloomujooned, mis ei luba tal kuidagi leppida ümbritseva keskkonna „seadustega“, mis rajanevad valele ja pettusele. Põhimi-seks Kateriina loomused on selle terviklikkus, vabadusearmastus ja siirus. Kateriina on kangelaslikult ülev kuju, kes seisab kõrgemal iga-

päevaseist elu toimetustest ja pisiasjadest. Tema tunded on täisverelised, vahetud ja sügavalt inimlikud.

Ostrovski näitab samaaegselt ka Kateriina seesmist kütkendamatu ristiusu moraali normidega. Selle tulemuseks on Kateriina kujus omapärane põiming „religioosse eksaltatsiooni“ elementidest ja vabaduspüüdlusest, soovist päästa oma isiksus, puruks rebida Kabanihha poolt kaitstud perekondliku korra surmav kitsus. Draamas korduvalt esinev motiiv: „Kui ma ei kartnud sinu pärast pattu, kas ma kardan siis inimeste kohut“ — on tähelepanuväärt selles mõttes, et näitab selgesti, kuidas täisväärtusliku „inimliku õnne“ iha tungib läbi ta patusest osasaamisest. See külg kerkib esile siiski kui erijoon põhilise Kateriina kuju määratleva teema suhtes.

Dobroljubov kirjutas tuntud artiklis „Valguskiir pimedusriigis“, et Kateriina loomus on tähelepanuvääriv tõe õige haistmismeele poolest, „ennastsalgav ses mõttes, et ta peab paremaks hukku kui elu niisuguste alguste juures, mis on temale vastikud... Kateriinas me näeme protesti kabanihha-taoliste moraalmõistete vastu, protesti, mis on arendatud lõpuni, mida kuulutatakse nii kodustes piinades kui ka sügava kuristiku kohal, millesse vaene naine end heitis“. Oluline on ka see, et protestijana esineb naine, kuna see protest tuleb „kõige nõrgemate, kannatlikumate rinnast“. Kateriina astus välja isemeelsete vastu relvastatud ainult oma tunnete jõuga, vaistliku tunnetamisega, et tal on otsene, äravõetamatu õigus elule, õnnele ja armastusele. Just selles nägi Dobroljubov Kateriina loomuse tervikluse saladust. Just sellepärast Dobroljubov arvas, et Kateriina loomus „on samm edasi mitte ainult Ostrovski dramaatilises tegevuses, vaid kogu meie kirjanduses“. Dobroljubov avas geniaalselt Ostrovski tähelepanuväärse draama tõelise, sügavalt ajaloolis-progressiivse sisu.

V

Ostrovski reis Volga ülemjooksul koos nõndanimetatud kirjandusliku ekspeditsiooniga viis tema suurele loomingulisele kavatsusele: kirjutada terve rea näidendeid üldnimetusega „Õöd Volgal“. Sellest kavatsusest teatas Ostrovski esmakordselt Nekrassovile 1857. aasta septembris.

Töö tsükli „Õöd Volgal“ kallal venis reale aastaile. Seejuures Ostrovskil ei läinudki korda oma kavatsust korralikult teostada.

Uhe esimestest Volga tsükli näidendeist, dramaatilise kroonika „Kozma Minin“ lõpetas Ostrovski 1862. a. Pärast „Kozma Mininit“ kirjutab ta niisugused näidendid nagu „Dmitri Samozvanets ja Vassili Šuiski“, „Tušino“ (1867), „Vassilissa Melentjeva“ (1868).

Oma ajaloolis-kroonikais pühendab Ostrovski suurt tähelepanu rahva ja tsaarivõimu vastastikkuse suhte probleemidele, nende tõlgendamises meenutab paljuski revolutsioonilis-demokraatlikule laagri-le lähedal seisvaid ajaloolisi järeldusi.

Ajaloolistele kroonikatele liitub juba 1856. a. alatud, kuid alles 1865. a. trüki avaldatud ajaloolis-olustikuline komöödia „Vojevood ehk unenägu Volgal“, mille tegevus toimub XVII sajandil. Näidendis on laialt kujutatud rahvalik ja „röövli“ eepos (laulud, muinasjutud, ebausk, rahvamängud, ajaloolised legendid).

Ostrovski ajaloolised näendid, vaatamata üksikuile kunstilistele puudustele, jäävad pärast Puškini „Boris Godunovi“ koos A. Tolstoi triloogiaga vene ajaloolise draamia parimaiks näiteiks.

VI

70-ndate aastate alguseks oli huvi ajaloolise dramaturgia vastu möödunud. Selleks ajaks polnud jäänud lavale enam mitte ainustki ajaloolist kroonikat. 60-ndate aastate lõpul Ostrovski samuti eemaldub ajalooliste kroonikate žanrist. Pöördudes tagasi kaasaegse tegelikkuse kujutamisele niisuguseis näidendeis nagu „Igal targal küllalt lihtsameelsust“ (1868), „Kuum süda“ (1869), „Ootamatult saadud raha“ (1870), „Mets“ (1871), „Alati pole pidupäev“ (1871), „Hundid ja lambad“ (1875), „Viimane ohver“ (1878), „Kaasavaratu“ (1879), „Talendid ja austajad“ (1882), „Süüta süüdlased“ (1884) jääb ta ustavaks oma endistele ideelis-kunstipärasele printsiipidele ja traditsioonidele.

Tuleb märkida, et kõik need Ostrovski näendid on trükitud Nekrassovi ja Saltõkov-Ščedrini ajakirjas „Isamaalised märkmed“, mis läks nende kätte 1868. a. pärast „Kaasaeglase“ sulgemist. Ostrovski teeb kaastööd „Isamaalistele märkmetele“ kuueteistkümneme aasta kestel (1869—1884), s. o. kuni ajakirja sulgemiseni ja hoiab selle juures alal sõbraliku kontakti selle juhtidega.

Ostrovski koostöö „Isamaalistele märkmetele“ pole mitte juhuslik. Ostrovski mainib ka ise, et ta ajakirjale täiel määral ja sügavalt tunneb kaasa. Nekrassov ja Saltõkov-Ščedrin olid Ostrovskile 70—80-ndal aastail kõige lähedasemad ideeliselt ja loominguiliselt. Seda tõendab eriti Ostrovski kirjavahetus nendega.

„Pean kohuseks,“ kirjutas Saltõkov-Ščedrin 1880. a. Ostrovskile, „väljendada Teile, kui sügavalt mina ja teised toimetuse liikmed peame kalliks Teie kaastööd ja koos sellega soovin ütelda Teile tunnustussõna osavõtlikkuse eest, mis oli väljendatud Teie poolt viimases kirjas minu tegevuse kohta. Palun uskuda, et ta on mulle väga kallis.“

1869. a. ühes kirjas Nekrassovile kirjutas Ostrovski, kõrgesti hinnates poet-demokraadi loomingu:

„Kuidas võiksite teie surra? Kellega siis pean ma koos käima kirjanduses? Oleme ju meie Teiega ainult kahekesi tõsised rahvalikud luuletajad, ainult meie kahekesi tunneme seda, oskame seda armastada ja südamega tunda selle hädasid ilma šabloonilise läänluseta ja ilma lapseliku slavofiilsuseta.“

Oma vastuses tänab Nekrassov Ostrovskit tähelepanu eest ja lõpuks tähendab: „Kõik on Teie kirjas õiglane“.

70—80-ndail aastail Ostrovski ei pääsenud mööda suurtest ühiskondlikest murranguist Venemaa elus. Ta ei saanud jätta märkamata, et Venemaa muutub üha kapitalistlikumaks maaks, et kodanlus omandab üha suuremat erikaalu maa ühiskondlikus elus.

Kõnelda kodanlusest kui kolmanda seisuse osast, seada see vastu aadlile rahvastiku eelisõigusteta klassi esindajana, ei pidanud Ostrovski võimalikuks. Seepärast saab Ostrovski antikodanlik positsioon aina selgemaks ja nähtavamaks. Üha vähem esineb tal reservatsioonid ja illusioone kodanluse suhtes.

Ostrovski paljastab oma näidendeis 70—80-ndail aastail halastamatult uue kodanluse euroopastunud esindajate röövellikku loomust, alatust. Uude kodanluse suhtub ta nagu revolutsioonilise demokraatia kirjanduski. Kõige tähtsam neil aastail Ostrovskile pole mitte võitlus vene feodalismi „pimedusriigi“, „keskaegsuse“ ja isegi mitte mõisnikkonna — Murzavetskite, Gurmõzskite, Teljatevide maailma satiirilise esitamine, vaid kodanliku „tsivilisatsiooni“ euroopastunud „kultuurse“ kapitalismi, kes kasutab inimeste valitsemise ja valdamise peenemaid vahendeid, otsustav paljastamine.

Ostrovski 70—80-ndate aastate loomingus peegelduvad kunsti-päraselt uue, järelreformideaegse epohhi ajaloolised iseärasused. Ostrovski vihase kriitika peaobjektiks said lihvitud, korralikud, välilise läike ja viisakuskombed omandanud, kuid kuivad ja südametud kodanlased.

Mitte vähem ei oma tähtsust dramaturgi 70—80-ndate aastate positsiooni mõistmiseks tema märkmed teatriküsimuste kohta. Ostrovski, nagu tema eelkäijad Fonvizin, Gribojedov, Gogol pidas teatrit ühiskondliku kasvatuskooliks. Belinski, Dobroljubovi, Černõševski jälgedes kaitses ta kuumalt kunsti, mis vastaks laiade demokraatlike vaatajate ringide nõuetele. „Kunst peab selleks, et täita oma kutsust“, kirjutab ta, „alaliselt kaasas käima eluga, olema kättesaadav igale ühiskonnaliikmele igal tema igavushetkel.“ Kogu oma elu hellitas Ostrovski rahvateatri unistust. Dramaturg lausus korduvalt: „Me tahame kirjutada kogu rahvale,“ ta rõhutas väsimatult, et „dramaatiline poeesia on lähem rahvale kui kõik teised kirjandusharud“. See lähedus „kahekordistab“ dramaatilise poeesia „jõudu“, „ega luba tal labastuda ega pihustuda“.

„Ajalugu on jätnud suure ja geniaalse nimetuse ainult neile kirjanikele, kes on osanud kirjutada kogu rahvale ja ainult need teosed on üle elanud sajandeid, mis on olnud tõeliselt rahvuslikud oma kodumaal; niisugused teosed muutuvad koos ajaga arusaadavaks ja väärtuslikeks ka teistele rahvastele ja lõpuks ka kogu maailmale.“ Ta kirjutab põlastusega kunstist, mis mugandub „rikka publiku“ maitsele. Rikkal modernismist taga ajaval ja moodsat kunsti soovival kodanlusel on lei-

dunud ka oma kirjanikud, kes, kohandades tema maitsele, selletaoliste vaatlejate „tasemele“, just need vaatlejad (ja samuti ka „usinat följetonistid“) kinnitavad Djačonokite ja Krõlovite edu.

Oma arvukais märkmeis teatriküsimumustest arvustab ta teravasti kodanlust ja tema kunstisuhtumist. Ta tähendas: „Kodanlus ei paista mitte kuskil silma eriti heategeva mõjuga kunstile ja seda vähem veel Moskvale.“ Ostrovski püüab kindlalt vastu seista „kodanlikule maitsetusele“, säilitada vene teatri parimad traditsioonid, kõvendada laval „rahvuslikku vene kooli“, luua rahvuslik repertuaar, realistlik, sisult originaalne ja mis peasi, laiadele rahvamassidele mõistetav.

„Vene autorid,“ kirjutab ta, „soovivad proovida oma jõude värske publiku ees, kelle närvid pole väga järeleandlikud, kellele on vaja tugevat dramatismi, suurt koomikat, kuumi siiraid tundeid, elavaid ja tugevaid loomusi.“

Ostrovski rahvaliku, demokraatliku teatri taotlus ei võinud loomulikult leida poolehoidu rikka kodanluse „maitsetes mõõduandvate“ isikute, reaktsioonilise aadelkonna ja nende „agarate följetonistide“ juures. Sellepärast kiusasid nad Ostrovskit nii püsivalt ja visalt taga, hülgasid tema viimase perioodi (70.—80. aastad) loomingu ja tõendasid, et Ostrovski on „end tühjaks kirjutanud“, et tal on „aeg vaikida“, et ta on dramaturg „arusaamatusest“ jne.

VII

Ostrovski dramaturgia ideeline sisu süvenes ja laienes 70—80-ndatel aastatel tunduvalt. Kui reformieelse perioodi näidendeis juhtivat tähtsust omas isemeelsuse, despootliku, barbaarse „aasialiku“ rõhumise ja vägivalda teema, siis said nüüd peamiseks rahavõimu, kerge kasu, kogumise motiivid. Kirglik protest niisuguse rahavõimu, omandi, rikuse võimu ja nende inimhinge rüvetava mõju vastu kõlab kõige teravamini niisuguseis näidendeis nagu „Kuum süda“, „Ootamatult saadud raha“, „Hundid ja lambad“, „Kaasavaratu“, „Viimne ohver“.

Enamikes 70—80-ndate aastate näidendeis paljastab Ostrovski omapäraseid raha kõikkvõimsuse „ideoloogid“, kes vaatlevad kogumiskirele kui inimelu peamisele sisule, kui ainukesele inimpüüete väarikale eesmärgile. „On kogunud raha — on inimene, elas raha läbi — on rämp“, teatab liigkasuvõtja Salai Saltanič „Viimse ohvris“. „Oled kogunud raha, see vast on au! Mida rohkem kapitali, seda enam au,“ kinnitab kaupmees Kuroslapov („Kuum süda“).

Ühiskonna ebatõe vastu mässu tõstavad Ostrovski kangelased vastukaaluks kasuahne arvestuse ja nõõrimise kaitsjaile, tõstavad esile omapoolse inimesemõistmise, oma kujutluse tema väärtusest ja tähtsusest, oma kriteeriumid inimese hindamiseks.

Suure ja siira kunstnikuna vaatas Ostrovski otse ja julgelt oma kaasaegsele elule näkku, nägi õiglusetust, „väikeste inimeste“ kannatusi ja rõhumist, jõukate isekust ja omavoli. Kuid sellele vaatamata,

et Ostrovski tähelepanu oli suunatud peamiselt negatiivsetele nähtustele, ei lahkunud kindel usk kirjanikust tõelise inimtõe lõppvõitu. Sellepärast säilivadki näidendeid „Mets“ ja „Talendid ja austajad“ kurbades lõppudes optimistlikud noodid. Ostrovski skeptitsism ei puuduta inimest üldse, ei riiva usku inimese võimalustesse.

Oma 70—80-ndate aastate näidendeis jätkab Ostrovski positiivsete jõudude otsinguid. Kuid erinevalt oma loomingulise arengu eelnevast perioodist otsib ta ja leiab need jõud ainult väljaspoolt kodanlik-aadlikku ühiskonda.

Ostrovski reformidejärelmise perioodi loomingus omab väga tähtsa koha „kuuma südame“ teema. „Kuum südamega“ inimesed — Meluzov („Talendid ja austajad“), Platon Zõbkin („Tõde on hea, aga õnn on parem“), Paraša („Kuum süda“), Ludmilla („Hiline armastus“) — on vene tõe kandjad, uute eluvormide otsijad. Nende siiras suhtumine teistesse inimestesse on nagu väljakutse sellele, kellel raha, arved, omakasupüüdlilikud kombinatsioonid on varjanud õige inimlikkuse.

Dramaturgi sügav viha inimese igasuguste rõhumise ja orjastamise vormide vastu on tema loomingu valitsev joon. Kuigi Ostrovskile olid omased teatud kõikumised, kunstniku üldine loomingulise arengu tendents viis kõrvalekaldumatult teda illusioonide ületamisele ja kriitilise suhtumise kõvenemisele maksva korra suhtes. Rõhujate vihkamine oli koos sellega ka Ostrovski humanismi, tema sümpaatiate ja tagakiusatute maailma poole pööratud kaastunde lähteks. Just sellepärast on Ostrovski looming elanud üle oma aja ja säilitanud närtsimatu ideelise ja esteetilise jõu kuni meie päevini.

Ostrovski on kasvatanud lihtsas vene inimeses usku oma jõusse, oma väärtusetunde mõistmist, moraalset tugevust ja rahvuslikku uhkuse tunnet. Kogu oma loominguga kinnitas ta, et orjastatud ja rõhutud inimeses peituvad määratud vaimsed ja loomingulised võimalused, mida pole lasknud õigesti areneda ebanormaalsed ühiskondlikud olud.

Ostrovski looming on tähelepanuväärne mitte ainult vene inimese elu ja hinge sügavast tundmisest, mitte ainult kõrgest moraalsest paatosest, vaid ka erakordse kunstilise meisterlikkuse poolest. Tema näidendeis üllatab tüüpiliste iseloomude, originaalsete kujundite ammendamatu küllus. Ostrovski oli vene rahvakeele hiilgav tundja. Ta valdas täiuslikult dialoogi ja personaazide kõnelise karakteristika kunsti. Ta tundis suurepäraselt lavaseadusi, oli selge, julge vormi meister. Temale oli avatud ehtsa teatraalsuse saladus.

Kõik see on olnud pandiks, mis on taganud Ostrovski erakordse populaarsuse meie nõukogude vaataja juures ja andnud suure vene dramaturgi suurepärasele loomingule surematu kuulsuse.

Konstitutsiooni õpetamise meetodikast.

V. A. Karpinski.

On kaks õppeaine esituse põhimeetodit.

Ühe meetodi puhul lähtub õpetaja üldistest, abstraktsetest, teoreetilistest teesidest, teaduslikest definitsioonidest, mõisteist ja selgitab, tõestab nende õigsust puhtmõttelisel teel, lisades parimal juhul tagantjärele mõningaid fakte. See on deduktiivne meetod. Selle meetodi järgi on meil enamasti korraldatud ja korraldatakse konstitutsiooni õpetamist, kuna õppetunni sisuks on tavaliselt selle paragrahvides sisalduvate sätete kommenteerimine.

Teise meetodi puhul läheb õpetaja eriliselt üldisele, konkreetselt abstraktsele, faktidelt üldistusele, teoreetilisele formuleeringule, teaduslikule määrangule, kirjelduselt ja kujutluselt mõistele. See on induktiivne meetod. Selle meetodi järgi peab meie arvates olema kirjutatud konstitutsiooni õpik ja konstitutsiooni peab õpetatama kui keskkooli õppeainet.

Deduktiivse meetodi puhul esitatakse teaduslikke järeldusi õpilastele valmina. Õpilased ei tea, kuidas need järeldused on saadud. Nad peavad neid usaldama pimesi, nad kätte õppima formaal-loogilisel teel. Keskkooliõpilastele raskust tekitav abstraktsete teeside kätteõppimine selle meetodi puhul ei kergene, vaid raskeneb. Raskust ületatakse abstraktsete teeside mehaanilise päheõppimise teel, ilma et mõistetakse nende olemust, tähendust, vastastikust seost, nende suhet ajaloo ja kaasaegse eluga.

Deduktiivse meetodi kasutamine on formalismi põhiallikaks konstitutsiooni ja teiste õppeainete õpetamisel.

Induktiivse meetodi puhul teevad teaduslikke üldistusi küsimuse tundmaõppimise käigus (õpetaja juhatusel) õpilased ise neile tuntud, neile arusaadavate konkreetsete faktide põhjal. Teaduslikud teesid on seega loomulikuks järelduseks õpilastele teatud faktilisest materjalist. Abstraktsed teesid liituvad õpilaste mõistuses ja kujutluses konkreetsetegelikkusega ja omandatakse nende poolt teadlikult ja kindlalt.

Induktiivne meetod on põhimiseks abinõuks võitluses formalismiga konstitutsiooni õpetamises keskkoolis.

Tõepoolest, kuidas tunnetab üldse laps, nooruk ümbritsevat maailma? Ta tutvub selle maailmaga viimase konkreetsete üksikilmingute kaudu. Nende põhjal ta konstrueerib oma järeldused, üldistused, sageli ekslikud, teeb neis parandusi, täpsustusi oma järjest rohkenevate konkreetsete teadmiste põhjal.

Sellest järgneb, et konstitutsiooni õpetamiseks tuleb tingimata valida induktiivne meetod kui õpilaste loomulikule mõtlemisprotsessile täiesti vastav ja konstitutsiooni abstraktsete teeside kätteõppimist kergendav.

Selle meetodi puhul õpetaja lähtub konkreetseist faktidest, näidetest,

kirjeldustest ja juhib õpilasi konstitutsiooni paragrahvides sisalduvate põhiteeside mõistmisele meie ühiskondlikust ja riiklikust korrast.

Selgitame oma mõtteid ühe konstitutsiooni kursuse teema varal — teemal sotsialistlikust omandist. Kinni pidades (teadlikult või ebateadlikult) deduktiivsest meetodist, õpetaja loeb tavaliselt klassile ette NSV Liidu Konstitutsiooni 5. paragrahvi ja hakkab siis kommenteerima seda oma sõnadega. Selle õppeviisi puhul konstitutsiooni abstraktsed sätted ei seostu õpilaste teadvuses konkreetsete kujutlustega meil olemasolevaist sotsialistliku omandi vormidest ning lõpptulemusena õpilased ei saa selget, täpset käsitlust sotsialistlikust omandist. Õpilaste vastustest nähtub, et nad kordavad päheõpitud teese, kuid ei orienteeru omandi vormides. Üks õpilane kirjutab näiteks: „Kõik tootmisriistad ja -vahendid kuuluvad rahvale.“ Teine õpilane: „Kõik tööriistad ja tootmisvahendid kuuluvad riigile ehk ühiskonnale.“ Kolmas õpilane: „Kõik tööriistad ja -vahendid kuuluvad riigile.“

Proovige rakendada induktiivset meetodit: alustage selle või teise tehase, sovhoosi, kolhoosi konkreetsest kirjeldusest (võtke esijoones koolile lähim ettevõtte), jutustage, kuidas tekkis tehas, sovhoos, kuidas, kelle poolt organiseeriti kolhoos, jutustage sarnasusest ja erinevusest seda ja teist tüüpi ettevõtete vahel, aidake õpilasi teha üldistusi, järeldusi ja teie saate hoopis teised tulemused.

Teie näete, et teie õpilased oskavad kindlasti anda selge, täpse vastuse teema tuuma kohta, mis näitab aine teadlikku omandamist.

Induktiivne meetod ei kõrvalda muidugi deduktsiooni kasutamist. Õpetaja võib alata seda või teist õppetundi ka abstraktsetest teesidest, kuid neist, mis on juba fikseeritud eelmistes tundides, et minna edasi uutele üldistustele, uute teaduslike teeside juurde jällegi induktsiooni abil. Õpetaja peab kasutama õppetundides varem kindlaksmääratud teaduslikke teese uute, avaramate üldistuste konstrueerimiseks. Kuid induktsioon peab jääma konstitutsiooni õpetamise meetodika aluseks.

Meie ettepaneku kinnitamiseks ja põhjendamiseks toetume autoriteetsete vene pedagoogide arvamustele.

K. D. Ušinski kirjutab: „See õpetamise tee, konkreetsetelt abstraktselt, kujutluselt mõttele on nii loomulik ja põhjendab nii selgeil psüühika seadustel, et eitada selle vajadust võib ainult see, kes üldse eitab vajadust kooskõlastada õppetööd inimloomuse nõuetega üldse ja lapseloomuse nõuetega eriti.“¹

K. D. Ušinski osutas sellele, et abstraktsed teesid, mõisted tekivad konkreetsete nähtustega tutvumise põhjal, kujunevad, nagu ta kirjutab, „individuaalkujudest“. Siit tuletatakse tema poolt soovitatava õppeviisi: „Kasvatus peab hoolitsema selle eest, et mitte abstraktsed skeemid, vaid elavad kujud, kogu oma eredas individuaalsuses, langeksid algul lapse hinge selleks, et kasvataja võiks hiljem ülendada

¹ К. Д. Ушинский. Избранные сочинения, т. II. Учпедгиз. 1939, стр. 155

need kujud mõisteiks, mitte aga sundida mõisteid lapsele peale.²

Nimelt: mitte suruda õpilastele peale abstraktseid teese, mõisteid, (milles ongi deduktiivse meetodi põhipahe), vaid tuletada mõisteid, üldistusi, teaduslikke teese õpilastele teatavaist faktidest, konkreetseist teadmistest. Selles seisabki induktiivse õppeviisi olemus.

K. D. Ušinski ütles, et isegi juhul, kui õpilane saab aru õpetaja poolt seletatud abstraktsest väitest, ei õpi ta seda kunagi kätte nii kindlalt ja teadlikult, see ei saa kunagi tema pärisomanduseks sel määral kui sel juhul, kui ta selle kujundab ise (õpetaja juhatusel) temal olevate kujutluste ja talle teatatud konkreetsete teadmiste põhjal. Loeme K. D. Ušinskist: „... need kasvatajad, kes sisendavad otseselt oma arenenud vaateid nende või teiste õppeainete algõpetusse, jätavad laste pähe segase, peaaegu kasutu, kiiresti haihtuva käsituse neist aineist ja valmistavad ette pealiskaudsete teadmistega isikuid“³.

Sellest õppeviisi pidas K. D. Ušinski üheks sügavaimaks ja levinuimaks „pedagoogiliseks haiguseks“. Ta arvas, et selle haiguse ainsaks ravivahendiks on õpetajate täielik ja põhjalik pedagoogiline ettevalmistus.

Ei tohi arvata, nagu oleks K. D. Ušinski soovitanud kirjeldatud meetodit, mille järgi on koostatud tema kuulus õpik Родное слово, ainult nooremaile klassidele. Et see pole nii, nähtub näiteks sellest, et samale meetodile ta rajab oma pedagoogika kursuse õppekava tütarlaste õppeasutuste kahe vanema klassi jaoks (15—16-aastastele tütarlastele). Autor seletas, et tema pool esitatud psühholoogia ja loogika kursus „võib muidugi olla kõige elementaarsem ja koosneda peamiselt näiteist“. Ta näitas sellele, et pedagoogiliste reeglite lihtne loetelu kursuses ja nende päheõppimine „ei tooks neiuidele mingisugust kasu“⁴.

Võtame teise andeka pedagoogi — L. N. Tolstoi. Nagu teada, tema didaktilised põhiprintsiibid on suunatud laste isetegevuse arendamisele. Selle eesmärgiga ta nõudis, et õpilastele antaks algul konkreetseid teadmisi, seejärel aga juba tehtaks nende põhjal järeldusi, antaks määranguid.

L. N. Tolstoi kirjutas: „Tehke teatavaks määrang, liigitus, reegel, nimetus alles siis, kui õpilasel on niipalju teadmisi, et ta suudab ise kontrollida üldjäreldust, kui üldjäreldus ei tee talle raskust, vaid toob kergendust.“

Nii viisi, ka L. N. Tolstoi juures leiame meie poolt soovitatava induktiivse õppeviisi kinnitust ja põhjendust.

² К. Д. Ушинский. Собрание педагогических сочинений СПб, 1875, стр. 417 (Minu sõrendus. - V. K.)

³ К. Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения, т. II. Учпедгиз, 1939, стр. 206. (Minu sõrendus. - V. K.)

⁴ К. Д. Ушинский. Избранные сочинения, т. I, Учпедгиз, 1939, стр. 400.

Pöördugem lõpuks meie teaduse koriifée — Vladimir Iljitš Lenini poole.

Oma artiklites ja kõnedes koolist ja kasvatuses ta arvustas teravalt vana kooli täielikku eraldatust elust, praktikast. Lenin rääkis, et õpetamine ainult raamatute järgi, eraldatult elust, sünnitab targutajaid või kelkijaid ja toob sageli mitte kasu, vaid kahju. Lenin soovitas noortele suurendada oma teadmiste hulka faktidega, millede tundmiseta ei saa olla haritud inimest, ja osutas selle vajadusele, et õpilased ei õpiks neid lihtsalt pähe, vaid mõtleksid neid läbi, töötaksid neid kriitiliselt ümber ja teeksid neist ise järeldusi.

Lenin nõudis, et noore generatsiooni kasvatamist teostataks uue, sotsialistliku moraaali vaimus, mis tärkab nõukogude ühiskonnas uute, sotsialistlike vahekordade alusel ja erineb põhjalikult kodanlikust moraalist.

Partei liikmeilt ja kommunistlikelt noortelt kui rahvahulkade kasvatajatele nõudis V. I. Lenin oskust muuta marksistlik teooria, õpetus kommunismist elavaks tegeliku töö juhtimiseks.⁵

Vladimir Iljitš Lenin hindas kõrgelt pedagoogikateadust, ta võrdles parteid „suure kooliga, mis on üheaegselt alg-, kesk- ja kõrgemaks kooliks“. Ta tõendas, et „partei poliitilises tegevuses on alati olemas ja jääb teatud element pedagoogikat“⁶, samuti nagu teiselt poolt pedagoogilises tegevuses on alati olnud ja on edaspidi poliitika element, — ühiskonna riiklikku juhtimist teostava klassi poliitika oma.

Propagandal ja agitatsioonil, õpetamisel ja kasvatamisel on oma põhiülesandeks ja põhimeetodeis palju ühiseid jooni. Õpetajad on teaduse propagandistid-popularisaatorid, kel on oma kindel kuulajakond. Kooliõpik on erisihiga populaarteadusliku raamatu liike.

Teiselt poolt parimad partei propagandistid ning eeskätt V. I. Lenin ja J. V. Stalin on ühtlasi parimaiks teaduste populariseeri jaoks.

Agitaatoritega lähendab õpetajaid kasvatusülesanne, mis nõuab mitte ainult õpilaste mõistuse, vaid ka tunnete mõjutamist. Parteipropagandisti-agitaatori ja pedagoogi ühendamine ühes isikus annab parimaid tulemusi. Samuti osutub pedagoogi töö kõige viljakamaks siis, kui ta on kodus marksistlikus leninlik-stalinlikus teoorias.

See ongi, mispärast pakuvad meile erilist huvi, on meile erilise väärtusega mitte ainult V. I. Lenini põhimõttelised seisukohad kasvatusküsimumustes, vaid ka tema didaktilised, metoodilised juhised propagandistidele, agitaatoritele, populaarteaduslike raamatute autoritele. Neid võib kokku võtta järgmisteks põhinõueteks:

1) Teaduslikkus iga teema seadmises ja valgustamises. Lenin nõudis eeskätt küsimuse põhjalikku marksistlikku tundmist.

⁵ Lenin. Noorsooühingute ülesanded. Kõne Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III Ülevenemaalisel kongressil 2. oktoobril 1920.

V. I. Lenin, Valitud teosed II, lk. 540 jj.

⁶ Ленин. Собр. соч. т. VII. изд. 3-е, стр. 308-309.

2) Esituse arusaadavus. Ühes sellega astus Lenin teravalt välja kuulajale, lugejale pakutavate teaduslike teeside vulgariseerimise, moonutatud lihtsustamise vastu. „Populariseerimine — hoiatas ta — on väga kaugel vulgariseerimisest, populaaritsemisest.“⁷

3) Esituse veenvus, näitlikkus. Lenin kirjutas: „Iga propagandisti ja iga agitaatori kunst selles seisnebki, et parimini mõjutada antud kuulajaskonda, tehes talle teatud tõde võimalikult veenvamaks, võimalikult kergemini omandatavaks, võimalikult näitlikumaks ja kindlamini meeldesööbivaks.“⁸

4) Esituse rangelt läbimõeldud süstemaatilisus ja järjekikkus, mis viib samm-sammult ettekavatsetud järeldustele, antud teema sisu järkjärgulisele nähtavaletoomisele. Just niisuguse esitusviisi harukordne meisterlikkus seletabki seda vastupanematut loogika jõudu, mis Vladimir Iljitši kõnedes paelub.

Peale selle Lenin osutas vajadusele arvestada kuulajaskonna koosseisu.

Lähtudes ülaltoodud didaktelistest nõudeist, annab Lenin kindlaid meetodilisi juhiseid populaarteaduslike raamatute autoritele. Ta räägib:

„Rahvalik kirjanik viib lugeja sügava mõtte, sügava õpetuse juurde, lähtudes kõige lihtsamaist ja üldtuntumaist andmeist, näidates lihtsate arutluste või õnnestunud valitud näidete abil peajäreldused neist andmeist, tõugates mõtlejat lugejat edasistele ja edasistele küsimustele. Rahvalik kirjanik ei eelda mittemõtlejat, mõtelda mittesoovijat või mitteoskajat lugejat, — vastupidi, ta eeldab igal arenemata lugejal tõsist kavatsust töötada peaga ja aitab teda teha seda tõsist ja rasket tööd, juhib teda, aidates teda teha esimesi samme ja õpetades minema edasi iseseisvalt.“⁹

Neis ridades on leninlikult lühidalt ja täpselt kirjeldatud see meetod, mida Vladimir Iljitš ise kasutas jäljendamatu meisterlikkusega oma populaarteaduslikes teostes ja kõnedes.

Näidakem seda ühe Lenini rahvaliku raamatu analüüsil, mis on kirjutatud 1903. a. Selle pealkiri on „Küla kehvikkonnale. Selgitus talupoegadele, mida tahavad sotsiaaldemokraadid.“¹⁰ Selles, veidi üle kolme ja poole trükipoogna suuruses raamatus on imeteldava lihtsuse ja leidlikkusega esitatud sotsiaaldemokraatliku töölispartei programmi põhi-teesid — erakordselt raske teema, eriti tollaegsele talupojale.

Sissejuhatav peatükk („Linnatöölise võitlus“) algab sellega, mida on linnas olnud talupojad näinud ise, mida talupojad on kuulnud kogenud inimestelt „mässudest“ vabrikuis. Edasi järgneb tööliste julge, mehise võitluse ja nende püüde ühineda „üheks suureks töölisliiduks“ konk-

⁷ „Большевик“, № 2, 1936, стр. 73.

⁸ Ленин. Собр. соч. изд. 3-е, т. XV, стр. 288.

⁹ „Большевик“, № 2, 1936, стр. 73.

¹⁰ Ленин. Собр. соч. изд. 3-е, т. V, стр. 261-317. Järgnevais tsitaatides on viidatud V köite lehekülgedele.

reetne kirjeldus. Jutustatakse, et selliseid liite on kõigis maades peale Vene- ja Türgimaa ja et neid nimetatakse sotsiaaldemokraatide parteideks. Üldjoontes kirjeldatakse tööliste võitluse eesmärke: „Meie võitleme kõikide töötajate vabaduse ja õnne eest. Meie võitleme kümnete ja sadade miljonite inimeste vägivallast, rõhumisest ja vaesusest vabanemise eest“ (lk. 226). See väike (1,5 lehekülge) peatükk lõpeb niisuguse järeldusega: „Külakehvikond peab selgesti mõistma, kes need sotsiaaldemokraadid on, mida nad tahavad ja kuidas tuleb tegutseda külades, et aidata neil rahvale õnn kätte võita“ (lk. 266).

Teine peatükk (8 lehekülge) kannab pealkirja: „Mida tahavad sotsiaaldemokraadid?“. Peatüki esimene osa on pühendatud poliitilise vabaduse teemale. Teema selgitamine algab jällegi sellest, mis on talupoegadele hästi teada — pärisorjusest. Edasi jutustatakse sellest, mis said talupojad pärast (mittetäielikku) pärisorjusest vabastamist, ja antakse selle põhjal elementaarne käsitlus *k o d a n i k u v a b a d u s e s t*: „Talupojal ja töölisel on vabadus (kuigi mitte täielik) korraldada oma perekonnaelu, oma isiklikke asju, käsutada oma tööd (valida endale peremeest), käsutada oma vara“ (lk. 267).

Kodanikuvabaduselt siirdub Lenin poliitilisele vabadusele. Vene rahval pole veel „...vabadust käsutada oma rahva üldasju“, pole „...isegi õigust korraldada koosolekuid riigiasjade arutamiseks“, õigust trükkida vabalt oma ajalehte ja raamatuid (lk. 267). Jutustatakse konkreetset tsaari isevalitsusest, mis on tegelikult rikkaimate ja nimekaimate mõisnikest-aadlikest ametnike rühmakese isevalitsus ja tähendab rahva pärisorjuslikku sõltuvust tsaari ametnikest. Siin kasutab Lenin osavasti suurepäraselt illustratsiooni, mille oli valmistanud tsaarivalitsus ise. Ta soovitab talupoegadele vaadata igas vallamajas leiduvat pilti, millel on kujutatud tsaar Aleksander III pidamas kõnet tema kroonimispidustustele kokkutulnud vallavanemaile: „*Kuulake oma aadlike peameeste sõna!*“ Tsaar tunnistab ise, et ta ei saa valitseda maad teisiti, kui aadlike-mõisnike kaudu (lk. 268).

Peatüki esimese osa järeldus on: „Seepärast tulevadki töölised välja tänavale ja kirjutavad oma lippudele: „Maha isevalitsus!“, „Elagu poliitiline vabadus!“ Seepärast peavadki kümned miljonid külakehvikud toetama seda linnatöölise võitlushüüdu, sellele kaasa hüüdma“ (lk. 269).

Üleminekuks selle peatüki teisele osale on lehekülge, millel Lenin ühe Lääne-Euroopa maa näitel teeb selgeks poliitilise vabaduse tähtsuse tööliste ühinemisele liitudesse ja sotsiaaldemokraatlike töölisparteiade kasvule. Poliitiline vabadus ei päästa töörahvast kohe vaesusest, kuid annab tööliste kätte relvad vaesusega võitlemiseks. „Kuidas tahavad siis töölised-sotsiaaldemokraadid vabastada rahvast vaesusest?“ (lk. 271).

Peatüki teine osa on pühendatud sotsialistliku korra selgitamisele. Selle osa alguses kirjeldatakse rabavat kontrasti rikkuse kasvu ja vaesuse ning tööpuuduse kasvu vahel, ühelt poolt talupoegade nälja pärast

väljasuremise ja teiselt poolt vilja „ülejääkide“ välismaale väljavedamise vahel. Seatakse küsimus, mis stimuleerib lugeja tähelepanu, mõtte-tööd: „Kuidas võib see siis olla? Rikkust ja luksust koguneb üha rohkem, need miljonid ja miljonid aga, kes loovad oma tööga kõiki rikkusi, jäävad ikkagi vaesusse ja puudusse?“ (lk. 271).

Vastuseks arendatakse lihtsal kirjeldaval kujul teemat *t o o t m i s v a h e n d i t e e r a o m a n d i s t* kui kapitalistliku ühiskonna alusest. Arvustatakse, naeruvääristatakse mõisnike ja kapitalistide poolt levitatavat väidet, et nad „andvat tööd“ rahvale, „andvat teenistust“ vaesetele inimestele. „... tegelikult mitte mõisnikud ega kaupmehed ei anna tööd töölistele, vaid töölised peavad oma tööga kõiki ülal, andes suurema osa oma tööst ära tasuta... *loa eest* töötada mõisniku maa peal, vabrikus või raudteel...“ (lk. 272). Niiviisi antaks elementaarne käsitlus inimese ekspluateerimisest inimese poolt ühes kaasaskäiva mõistete „proletaarne“, „proletariaat“, „kodanlus“ selgitamisega. Jutustatakse, et kõigis mais on peajõuks saanud raha, et kõikjal areneb võitlus raha pärast ja et selles üldises löömingus käib kõige halvemini väiketalunike ja väikekäsitöölise käsi, kes laostuvad, rikkad aga rikastuvad veelgi enam.

Järeldus peatüki teisest osast: „Seepärast just räägivadki töölised-sotsiaaldemokraadid, et ainus abinõu lõpu tegemiseks rahva vaesusele on muuta alt kuni üles praegune kord kogu riigis ja kehtestada *sotsialistlik kord*, s. o. võtta suurmaapidajailt nende mõisad, vabrikantidelt nende vabrikud ja tehased, pankuritelt nende rahakapitalid, kaotada nende *eraomand* ja anda see üle kogu töötava rahva kätte kogu riigis“ (lk. 273).

Peatükk lõpeb lühikese kirjeldusega sellest, mida see annab rahvale, ja märkusega, et võitlus sotsialistliku korra eest tuleb pikk ja visa, kuid ta lõpeb tingimata tööliste võiduga, sest et kodanlus moodustab tühise osa rahvast.

Kolmas peatükk (11 lehekülge) kannab pealkirja „Rikkus ja vaesus, omanikud ja töölised külas“. See algab ridadega puudusest, näljast, külmast, laostumisest külas. Seatakse küsimus: Kes külas järgneb töölistele, kes aga rikastele, kes külas peavad liituma omavahel ja linna-töölistega ja kuidas teha, et see liit oleks *t r u u k s* liiduks?

Faktide ja näidetega illustreeritakse, kui palju on maal suurmaamannikke (mõisnikke), kui palju on üldse talusid, kui palju on neist kehvikuid, keskmikke, rikkaid. Kirjeldatakse rikaste talupoegade seisundit ja tehakse järeldus, et nad asuvad kodanluse poolele. Kirjeldatakse kehviktalupoja seisundit ja tehakse järeldus, et „see on linnatöölise lihane vend“ (lk. 282).

Kirjeldatakse keskmiktalupoja seisundit, kes asub rikaste ja kehviktalupoegade vahel ega tea, kuhu tal tuleb minna: „Rikkad kutsuvad oma poolele: oled ju ka peremees, omanik, sul pole kehviku-töölisega midagi teha. Töölised aga ütlevad: rikkad tüssavad sind ja koorivad

su enda paljaks ega ole sul teist pääsu, kui aidata meid võitluses kõikide rikastega“ (lk. 285).

Lenin märgib, et niisugune tüli keskmiktalupoja pärast toimub kõigis maades ja algab nüüd ka Venemaal. Järeldus ja ühtlasi üleminek järgmise peatüki juurde on niisugune: „Seepärast tuleb meil see asi eriti hästi läbi arutada...“.

Neljas peatükk (6 lehekülge) kannab pealkirja: „Kuhu tuleb minna keskmiktalupojal? Kas omanikkude ja rikaste poolele või tööliste ja varanduseta inimeste poolele?“ Siin paljastab Lenin mitmesuguseid pettusvõtteid, millega kodanlus meelitab enda poole keskmiktalupoegi (odavad adrad, põllumeestepangad, ühiskaitsetused jms.).

Kodanlus ütleb keskmik- (ja isegi väike-) talupojale: meie müüme sulle odava maa, odavad adrad, sina aga müü meile oma hing, loobu selle eest võitlusest kõikide rikaste vastu.

Tööline-sotsiaaldemokraat ütleb: „Kui tõesti müüakse odavalt, siis miks mitte osta, kui raha on: see on ju äriasi. Noh, oma hinge aga ei tule kunagi müüa. Loobuda võitlusest koos linnatöolisega kogu kodanluse vastu tähendab jääda igavesti vaesusesse ja puudusesse. Kaupade odavnemise tõttu võidab rikas veelgi enam, teenib veel enam pealt. Kellel aga raha pole ollagi, seda ei aita mingisugused odavad kaubad...“ (lk. 286).

Edasi näitab Lenin ühe Lääne-Euroopa maa piimandus-ühistegevuse näitel, rääkides lehmade jaotusest Venemaa talupoegade vahel, et niisugune ühistegevus toob ja võib tuua kasu ainult külakodanlusele, keskmiktalupoeg aga sel teel kuidagi puudusest ei pääse seni kui suurim osa maast, karjast ja tööriistadest kuulub rikkaile omanikele. Lenin soovib igale talupojale silmitseda lähemalt oma küla, oma piirkonda: kas tõuseb palju keskmiktalupoegi rikaste hulka ja unustab puuduse, kui palju on aga selliseid, kes kogu elu kestel ei suuda vabaneda puudusest, kui palju on neid, kes laostuvad ja lahkuvad maalt? Jõukavõitu meesteks rabelevad end vaid üksikud.

Neljanda peatüki järeldus: et pääseda puudusest ja vaesusest, on vajalik külakehvikonna liit linnatöolisestega, on vaja, et keskmiktalupojad saaksid aru kodanluse lubaduste valelikkusest ja liituksid tööliste ja kehviktalupoegade liiduga.

Viendas ja kuuendas peatükis jutustatakse üksikasjalikult sellest, missuguseid olukorra parandusi taotlevad sotsiaaldemokraadid lähemaks ajaks kogu rahvale, kõigile töölistele ja kõigile talupoegadele ja kuidas nimelt tuleb pidada võitlust nende paranduste eest.

Viimases peatükis jutustatakse klassivõitlusest külas, talupoegade ülestõusudest Poltava ja Harkovi kubermangus 1902. a. kevadel ja nende ülestõusude nurjumise põhjustest. Järeldus: „Et ülestõus oleks edukas, on vaja, et ta oleks teadlik ja ette valmistatud, on vaja, et ta haaraks kogu Venemaa ning oleks liidus linnatöolisestega“ (lk. 312).

Ühe tähelepanuväärseima Lenini populaarse analüüs metoodiliselt seisukohalt näitab, et igas peatükis ja kogu raamatus tervikuna on järjekindlalt rakendatud induktiivset esitusviisi.

Selle meetodi kõrge väärtus koolidele on selles, et ta arendab õpilaste isetegevust, harjutab neid iseseisva mõttetööga.

Selle meetodi kõrge väärtus konstitutsiooni õpetamisel on selles, et õpetaja, toetudes eeskätt majanduselust võetud faktidele, aitab kaasa ühiskonna arenemise materialistliku käsitluse omandamisele õpilaste poolt, et õpetaja seob konstitutsiooni õpetamist kodumaa endise ja praeguse eluga. Sellega see meetod vastab suurimal määral õpilaste ideelis-poliitilise kasvatamise ülesandele.

Siin toetume jällegi K. D. Ušinskile. Ta nägi kooli ülesannet mitte ainult selles, et anda õpilastele teatud hulk teadmisi, vaid peamiselt selles, „et kooliõpetuse abil arendada laste andeid, kutsuda neis loomulikult teel esile mõistlik vaade ümbritsevale loodusele ja ühiskondlikele vahekordadele ja teha neid võimelisteks iseseisvaks mõistlikuks eluks ja tegevuseks“.¹¹

Need Ušinski ideed säilitavad kogu oma väärtuse ka praegusel ajal. Kanda raskuspunkt formaalsete teadmiste teatamiselt nende teadlikule omandamisele, õpilaste kasvatamisele — see ongi just see, mis meil puudub konstitutsiooni (ja mitte ainult selle õppeaine) õpetamise korralduses. Arendada lastes loomulikult teel, s. o. laste tutvustamise teel konkreetsete nähtustega, looduse elu ja ühiskondlike vahekordade arenemise teaduslikku mõistmist ja valmistada õpilastest ette sotsialistliku ühiskonna teadlikke liikmeid, kommunismi aktiivseid ülesehitajaid — on meie kooli põhiülesanne. Ning konstitutsiooni õpetamisel laheneb see ülesanne kõige paremini just induktiivse meetodi rakendamise teel.

Õpetaja peab õpetama konstitutsiooni kindla süsteemi kohaselt ning nõnda, et kõige esimeseks teadmiste allikaks meie ühiskondlikust ja riiklikust korrast oleksid faktid, mida õpilased koguksid kas vahetult elust, vahetu tutvumise teel sotsialistliku ühiskonna organisatsioonide ja asutustega või dokumentidest, fotodest, kinofilmidest, jutustustest, ajakirjanduse teatest jne. Konstitutsiooni sätted aga peavad olema loomulikuks tulemuseks, järelduseks meie riigikorra konkreetsest tundmaõppimisest, mille õpilased on sooritanud õpetaja juhatusel.

Induktsioon peab konstitutsiooni temaatika esitamises olema metoodiliseks põhiliiniks. See ei kõrvalda sugugi, vaid vastupidi, eeldab kõige mitmesugusemate metoodiliste õppetöövõtete rakendust. Näiteks on tingimata kohuslik võte, mis võrdleb, vastandab nõukogude korda meie maa vanale korrale, välismaa kapitalistlikule korrale kummagi konkreetseis avaldusis. Õpetaja peab meeles pidama, et meie lapsed, kes on üles kasvanud nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas, või-

¹¹ К. Д. Ушинский. Собрание педагогических сочинений, СПб, 1875, стр. 332-333.

vad nõutaval määral mõista, hinnata ja tunda sotsialistliku ühiskondliku ja riikliku korra kogu tähendust, kõiki eeliseid ainult sel juhul, kui nad õpivad tundma seda korda kogu ta vastandamises kapitalistlikule korrale.

On vaja kasutada igasuguseid võtteid, mis äratavad õpilastes elavat huvi teema vastu, mis aitavad kaasa õppeaine teadlikule omandamisele. On kohustavad mitmesugused näitliku õpetamise võtted ja laiaulatuslik klassiväliline poliitiline kasvatustöö (eriti ekskursioonid). Ehtsal nõukogude pedagoogil ei tohi kunagi puududa loomisrahutuse tunne, ikka uute ja uute õppetöövõtete otsing.

Konstitutsiooni õppetundidesse sisse võetav konkreetne materjal peab olema hoolikalt valitud ja läbi mõeldud sellelt seisukohalt, et ta tõesti soodustaks iga teema parimat kätteõppimist.

Toodav näide peab olema: 1) tüüpiline, s. o. peegeldama mitte üksikult seisvat ja erilist, vaid ühist, kõige iseloomulikumat teatud maa, teatud ajaloolise perioodi majandusliku, ühiskondliku, poliitilise elu alale; 2) selge, enda kohta seletusi mitte nõudev; 3) antud õpilaste koosseisule võimalikult tuttav; 4) ere, hästi meelde jääv; 5) võimalikult emotsionaalne, mis mõjutaks mitte ainult õpilaste mõistust, vaid ka tundeid, ja lõpuks 6) lihtne, kuid mingil moel mitte vulgaarne.

Mõned õpetajad avaldavad kartust, kas konkreetne lisaaines ei koorma ülemääraselt õpilaste mälu.

Sellele vastame nii: Konkreetne materjal on induktiivse meetodi järgi koostatud konstitutsioonikursuse orgaaniliseks, tingimata vajalikuks osaks. Konkreetse materjali ülesanne on selles, et olla abivahendiks konstitutsiooni sätete parimaks, teadlikuks ja kindlaks kätteõppimiseks. Seepärast oleks vale sundida õpilasi pähe õppima näiteid, fakte, arvudega varustatud kirjeldusi jms. Konkreetsest materjalist peavad õpilased meelde jätma ainult väheseid, tähtsamaid andmeid.

Mitte see pole tähtis, et õpilane õpiks sõna-sõnalt pähe teatud näite, vaid see, et see näide aitaks tal kätte õppida teatud konstitutsiooni sätte. Peab kontrollima kursuse teadlikku kätteõppimist õpilaste poolt, nõudes, et nad pärast konstitutsiooni selle või teise sätte tundmaõppimist leiaksid ise näiteid ja fakte selle sätte kinnitamiseks.

Mõned õpetajad, vaidlemata induktiivse õppeviisi vastu, leiavad sellest hoolimata, et konstitutsiooni õpikus ei tohi olla konkreetset materjali. See tunnustab ainult induktiivse meetodi olemuse enese mitemõistmisest.

Õppeainena on konstitutsioon ühiskonnateaduste distsipliin ajaloo elementidega. Mida te ütleksite, kui teile tehtaks ettepanek jätta ajaloo õpikusse ainult ülevaade ühiskonna formatsioonide vaheldusest ja poliitiliste režiimide teaduslik iseloomustus, jättes välja kõik ajaloolised tegelased ja kõik majandusliku, ühiskondliku ja poliitilise elu sündmuste konkreetsed kirjeldused. Kas me pole kategooriliselt loobunud

sellistest õpikutest? Milleks siis korrata vanu vigu uue õppeaine — konstitutsiooni kursuse puhul? Arvame, et õpik peab olema koostatud induktiivse esitusviisi alusel ja sisaldama hästi valitud konkreetset materjali.

Kordamisest ajalooõpetuses.

T. TINT.

„Kordamine on õppimise ema.“ Kordamist on meie koolipraktikas laialt kasutatud õpilaste teadmiste kvaliteedi parandamiseks. Soovitud tagajärgi annab kordamine vaid siis, kui selle teostamine on põhjalikult läbi mõeldud ja kui ollakse teadlik, mida kordamisega taotletakse.

Kordamisel ajalooõpetuses tuleb silmas pidada NSV Liidu RKN ja UK(b)P määrust 16. V 1934. a. ajalooõpetuse kohta üldse. Nimetatud määruse järgi tuleb ajaloo õpetamisel kinni pidada ajaloolis-kronoloogilisest järjestusest, esitada ajaloolisi sündmusi koos ajalooliste nähtuste, tähtsate ajalooliste tegelaste ja kronoloogiliste datumite kindistamisega õpilaste mälus, mille varal osutub võimalikuks ajalooliste sündmuste õige arutus ja õige üldistamine, nii et õpilane ajaloost marksistlikult aru saab. Nii siis ajalooõpetaja ei tohi piirduda ainult formaalse varemõpitu mehaanilise kordamisega, vaid kordamist tuleb organiseerida sääraselt, et see õpetaks ajaloo protsessi marksistlikult mõistma, nägema ajaloos valitsevat seadusepärasust, konkreetse materjali omandamise juures annaks oskuse selle materjali varal teha üldistusi ja hinnata üksikuid ajaloolisi sündmusi ja tegelasi oleviku ja mineviku seisukohalt, et peale õige arusaamise ajaloo kasvaks õpilastes tahe aktiivselt kaasa töötada kommunismi ülesehitamiseks ja selle kindlustamiseks. Kuna kordamisel kõige sagedamini just viimane ülesanne unustatakse, siis pühendan enam tähelepanu kordamisele kui ideoloogilise kasvatusete tee.

Kordamine on iga ajalootunni lahutamatu osa. Juba eelmise tunni kontroll pole midagi muud kui tunnistundi jätkuv kordamine. Kontrollimise eesmärgiks olgu faktilise materjali omandamise kuid ka õpitud materjalist arusaamise kindlakstegemine. On vaja vältida teadmiste formaalset omandamist. Õpilane võib vastata ladusalt, jutustades teemale „Utoopiline sotsialism“, andes ülevaate Saint-Simon'i, Fourier'i ja Owen'i elust, tegevusest ja põhiideedest. Mitte alati pole võimalik antud vastuse põhjal aga öelda, kas õpilane teab, mida tähendab üldse mõiste „sotsialism“, kas ta mõistab nimetatud teooriatest analüüsi põhjal esile tuua elemendid, mis annavad meile põhjusi nimetada neid teoreetikuid utopistideks, või kas õpilane oskab õieti hinnata utopistide osa ajaloos. Kui õpilase jutustus ei anna vastust neile küsimusile, siis tuleb õpetajal esitada vastavalt lisaküsimusi.

Õpilase kontrollimisel on soovitav esitada eelmise tunni teemale lisaks veel mõned küsimused kursuse varasemast osast. Lisaküsimuste esitamisel peetagu silmas, et küsimused oleksid orgaaniliselt seotud teemaga, millele õpilane jutustas. Need lisaküsimused selgitagu faktilise materjali tundmist õpilase poolt, kuid samal ajal täitku ka teist ülesannet — tähistagu mõnd arenguetappi, kausaalsidet või analoogiat sündmuste vahel jutustatuga. Näitena võiks tuua lisaküsimused õpilase vastusele teemal „I Internatsionaal“: Millist rahvusvahelist töölisorganisatsiooni teate enne I Internatsionaali? Millal see loodi? Mida teate Kommunistide Liidu programmist? Kui õpilane jutustas teemal „Kontrrevolutsiooni pealetung Saksamaal“ võiks lisaküsimusena esitada: Milliseid võtteid kasutas prantsuse kodanlus võitluses 1848. a. revolutsiooniga Prantsusmaal? Vastust teemale „Orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel“ võiksid täiendada lisaküsimused: Milliseid orjade ülestõuse teate vanades orjandusriikides varem? Milliseid ühiseid jooni on neil Spartacuse poolt juhitud orjade ülestõusuga?

Õpilaste vastused on sageli puudulikud või täiesti väärad ning annavad tunda mõtlemisoscuse puudumisest. Oleks soovitav nõuda õpilastelt vastust küsimusele: miks õpetaja talle just antud lisaküsimuse esitas, või kuidas õige mõttekäigu juures oleks võidud vältida tehtud viga? Väga sageli annavad õpilased neile küsimustele häid vastuseid: „... küsimus oli esitatud kindlasti selleks, et selgitada töölisliikumise iseärasusi eri maades“, „... et selgitada kapitalismi arengut inglise põllumajanduses“. Õpilane on eksinud ja paigutanud viljatollide sisseadmise Inglismaal aastale 1806. Õpetaja ülesandel selgitagu vastaja, miks ei saa olla see aastaarv õige. Õpilane „mõelgu kõvasti“, et ka teised kuuleksid, kuidas korraliku mõtlemise juures võib vältida jämedaid vigu. Järjekindla harjutuse juures läheb see päris hästi. Õpilasel tuleb meelde „nurgakivina“ pühidaatum, mis alati kindlasti teada peab olema ja mille abil on võimalik teiste sündmuste daatumite ligikaudne kindlaksmääramine — 1815. Viljatollide sisseseadmine järgnes viljahindade langusele Inglismaal kontinentaalblokaadi kaotamise tagajärjel pärast Napoleoni langust. Tähendab see ei võinud olla enne 1814/1815. a.

Niisugune küsimuse lahendamine on mõeldav muidugi vanemais klassides. Mõneajalise praktika juures annavad õpilased üksi, või keerulisema probleemi juures õpetaja abiga, väga häid vastuseid. Säärane mõtlemise treening arendab loogilist mõtlemist, loob teatud süsteemikindluse õpilaste vastuseis.

Eelmise tunni kontrollimisel mitte unustada, et õpilased peavad tundma ka kaarti ning mõistma kirjutada võõrapäraseid nimesid! Et kindlustada head kaarditundmist, oleks soovitav, et õpilane enne vastava objekti näitamist kaardil selgitaks, kus ta nimetatud objekti peab otsima — Reini ääres, Ida-Preisimaal, Po jõe ülemjooksust põhjas jne. Peale nimede kirjutamist jälgitagu ka nimede häälendamist. Kui õpilane

nime vääralt hääldab, tuletagu ta ise meelde mõni varemõpitud sama-keelne taoliselt hääldatav nimi, mille abil õpilasel oleks pidanud olema lihtne kõne all olevat nime õigesti hääldada. See käib muidugi eelkõige prantsuse nimede kohta, kuna prantsuse keeles hääldamine on reeglipärasem kui inglise keeles. Näiteks *Guizot* — *Turgot* või *Varlin* — *Ledru-Rollin*.

Peale eelmise tunni kontrolli hoolitseb ajaloo õpetaja kordamise eest ka seose loomisel vana ja uue läbivõetava materjali vahel. See toimub mõnikord paari-kolme lausega, kuid tavaliselt sissejuhatava vestlusega, et panna õpilasi meenutama seda osa varemõpitust, millele tuleb toetuda, et uuest materjalist hästi aru saada. Näitena võiks tuua sissejuhatav vestlus teemal „Hispaania XVI saj.“. Teema ise on sissejuhatuseks Madalmaade revolutsioonile. Eelmisel tunnil võeti läbi katoliiklik reaktsioon Euroopas. Vestlus toimuks taoliselt: „Katoliikliku reaktsiooni ja jesuiitide tegevuse kantsiks Euroopas oli absolutistlik Hispaania. Kes mäletab, millal kujunes ühtne Hispaania riik? Peale Hispaania kujunesid XV saj. veel teisedki rahvusriigid. Kes mäletab, millised olid need riigid? Millised tulemused olid Hispaania ühendamisel ühtseks riigiks? Majandusliku jõukuse kasvamisel etendasid esialgu suurt osa ka Hispaania kolooniad, millede soetamine oli toimunud käskikäes suurte maadevastustega. Kuidas ekspluateerisid hispaanlased oma meretaguseid kolooniaid? Kolooniate röövmajandamine saigi Hispaaniale saatuslikuks ja viis Hispaania võimu kokkuvarisemisele XVI saj. Täna sees tunnis me vaatlemegi Hispaaniat XVI sajandil.“

Uue teema esitamine õpetaja poolt peab olema põhjalikult läbi mõeldud, et selleski osas võimalikult palju teadaolevat materjali ära kasutada. Vana materjali sissepõimimist uude esitatavasse materjali võib teostada õpetaja ise oma jutustuses, kuid parem kui õpetaja teeb seda õpilaste kaasabil. Tunni teema juures „Sparta ühiskondlik-poliitiline kord“ õpetaja juhib õpilaste tähelepanu asjaolule, et Sparta ühiskondlikus korras säilis veel sugukondliku korra igandeid ja teeb õpilastele ülesandeks ette tuua need elemendid. Siin tuleb meelde tuletada sugukondlikku korda ja sugukondliku korra igandeid Egiptuse ühiskondlik-poliitilises korras. Peale selle varemõpitud materjali kordamist on õpilastel kerge sugukondliku korra igandite kindlakstegemine Spartas.

Õpilaste teadmisi uue aine läbivõtmisel tuleb kasutada sageli selleks, et tähistada uut etappi, algust või lõppu teatud ajalooprotsessi arengus. Tunni teema „Inglismaa XVIII saj. 60- ja 70-ndail aastail“ käsitleb kapitalismi arengut inglise põllumajanduses ja tööstuses. Õpetaja, jutustades väiketalundite likvideerimisest ja kapitalistlike suurpõllumajanduste kujunemisest Inglismaal, teeb õpilaste abil lühikese ülevaatliku kordamise pärisorjuse kadumisest, tarastamisprotsessi arengust ja palgatöölise kasutamisest. Hinnangu andku õpilased ise ja põhjendagu seda. Õpetaja ülesandeks jääks lõppkokkuvõtte

tegemine. Arendades jutustust kapitalistliku tööstuse arengust Inglismaal selgitatagu vestluse teel, kuidas käsitöolisest kujunes palgatöeline ja millal ning kus kujunes kõige enne kapitalistliku suurkäitise esimene vorm — manufaktuur. Siis järgneks õpetaja jutustus kapitalismi arengust Inglise tööstuses ning õpilaste kaasabil selgitatakse seos kapitalismi arengu vahel põllumajanduses ja tööstuses. Nii uue aine läbivõtmisel koos vana kordamisega konkretiseeritakse mõiste „kapitalismi areng“.

Sama oluline kui arenguetappide tähistamine on uue aine läbivõtmisel kausaalsideme rõhutamine ja ühiste ning erinevate joonte esiletõstmine samalaadsete sündmuste puhul. 1848. a. revolutsiooni selgitamine Saksamaal on võimalik alles siis, kui meelde tuletatakse Veebruarirevolutsiooni Prantsusmaal ja võrreldakse saksa kodanlust esimese kodanliku revolutsiooni ajal kodanlusega Prantsusmaal esimese kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. Kausaalsideme esile tõstmine on eriti oluline kultuuriküsimuste käsitlemisel. Keskaja kultuuri ja renessansskultuuri mõistmiseks on vaja kordamise teel kindlaks määrata vastava aja majanduslik arengutase ja sotsiaalne kihistus. Õpetaja abil õpilased leidku siis hiljem need kultuurielemendid, mis peegeldavad antud ajastu sotsiaal-majanduslikku baasi. Õpilastel on seda kergem, mida selgem on olnud õpetaja jutustus ja mida paremini on osatud valida kordamismaterjali selle selgitamiseks.

Tunni üheks oluliseks osaks on tunni lõpul kordamine, kokkuvõtte tegemine. Sageli patustatakse sellega, et kordamisel materjal võetakse läbi täies ulatuses kõikide üksikasjadega, lastes õpilast tunnis kuulnud lihtsalt algusest peale ümber jutustada. Selleks ei piisa igakord aegagi ja tunni lõppedes katkestatakse õpilast vägivaldselt poole jutustuse pealt, mistõttu ei suudeta mingisugust ümmargust kokkuvõtet teha. Kordamine tunni lõpul tähendab olulise rõhutamist, reljeefsemaks muutmist, karakteriseerimist, hindamist, seose leidmist tänapäevaga ja olulise faktilise materjali kinnistamist.

Sobiv on tunni lõpul kontrollida kaardi tundmist, daatumite mäletamist ning läbivõetud aineistik kanda vihikusse lühikese telegrammi stiilis koostatud konspekt-kokkuvõttena, kasutades jooniseid ja leppemärke. Näiteks olgu siin üks kokkuvõtte, mis tunni lõpul koos kordamisega kantakse õpilaste poolt vihikusse (skeem kaardil siin puudub):

P u u n i a s õ d a 264—241

Põhjus: Sitsiilia turud! Messana!

Käik: 260 Mylae lahing

256 Regulus Aafrikasse!

Rahu: 241 — Sitsiilia Roomale!

Roomlased anastavad Sardiinia ja Korsika. Hamilkar ja Hannibal laiendavad Kartaago valdusi Hispaanias!

Nooremais klassides on soovitatav praktiseerida tunni lõpul kordamist

õpilase jutustuse näol pildi järgi. See arendab õpilase mälu ja väljendusoskust.

Kodused ülesanded kujutavad juba läbivõetud aine veelkordset kordamist. Peale teatava osa äraõppimise raamatu järgi võiks kodus lasta täita kontuurkaart, koostada mõni diagramm või nooremate klasside õpilasi valmistada kirjand-jutustus klassis nähtud pildi või raamatus leiduva pildi seletamiseks.

Senini on vaadeldud kordamist ainult ajalootunni üksikute osade piires.¹

Iga ajalooõpetaja aga juba oma aasta tööplaani koostamisel varub teatava arvu tunde nii aasta lõpul kui ka õppeaasta jooksul spetsiaalseteks kordamistundideks. Niisugused kordamistunnid teostatakse kas mõne pikema ja raskema teema, teatava perioodi või kogu aastakursuse kordamiseks. Sääraste kordamistundide ülesandeks on üldistuste tegemine, ajajärgu iseloomustus konkreetse materjali põhjal, üksikute probleemide arengu jälgimine, arenemisseeduste avastamine ja teadmiste kinnitamine.

Kordamistund kui niisugune vajab eriti hoolikat eeltööd, et see ei muutuks igavaks ja saavutaks eesmärgi. Tuleb välja töötada üksikud probleemid, mis vajavad läbitöötamist ja võib olla ka veel täiendamist. Võtame näiteks kordamisteema „1848. a. revolutsioon Euroopas“ (Prantsusmaal, Saksamaal ja Itaalias). Probleemid, mis kordamisel tuleks läbi töötada, oleksid teemade järjekorras järgmised: 1) Revolutsiooni eeldused Euroopas XIX saj. 40-ndates aastates; 2) 1848. a. revolutsiooni kandvad jõud; 3) 1848. a. revolutsiooni eesmärgid (ühised kui ka erinevad eesmärgid, mis on tingitud antud maa ajajoolise arengu omapärasest); 4) Marxi ja Engelsi juhtiv osa 1848. a. revolutsioonis; 5) kodanluse taktika 1848. a. revolutsioonis. Vastavad teemad tuleksid kodus õpilaste poolt läbi töötada. Õpetaja annab juhiseid, kuidas ühele või teisele probleemile läheneda, mida üksikute teemade juures eriti silmas pidada. Kordamistunnis vastaksid üksikud õpilased antud teemadele. Vastus kantagu ette peast, abiks võiks olla vaid üksikud kava punktid. Vastusele järgnegu täiendamine kaasõpilaste poolt. Õpetaja selgitagu lõpuks, kas sissejuhatus oli sobiv, kuidas oleks tulnud kava punktid järjestada, et jutustuse ülesehitus oleks olnud süsteemiline üks punkt teisest loogiliselt tuletatud ja millega oleks võinud anda ettekandeid nn. „ümmargune lõpp“. Vihikusse kantakse õpilaste poolt juba täiendatud ja parandatud kava iga teema kohta. Teema läbitöötamisele järgnegu kindlasti kontrolltöö. Silmas pidades teema hoolikat läbitöötamist võib õpilastele anda keerulisemaid küsimusi,

¹ Olen pühendanud just sellele osale suurt tähelepanu, kuna pidev kordamine igas ajalootunnis võib kõige enam kaasa aidata just faktilise materjali kindlaks omandamiseks. Hea faktilise materjali tundmine võimaldab aga suurema osa kordamist kergema vaeva ja suurema põhjalikkusega.

küsimusi, millele õpilane ei leia vastust mitte teatud pealkirja all raamatus, vaid mis eeldab juba õpilase oskust omandatud teadmisi vabalt rakendada antud probleemi lahendamiseks.

Uhe ajaloooperiõid kordamine annab ülevaate kõikide tundmaõpitud riikide ajaloost samal ajavahemikul. Pikema perioodi kordamine valmistab seetõttu raskusi, et siin on tegemist materjaliga õige suures ulatuses. Kordamiseks tuleb välja valida vaid kõige olulisem ajajärku iseloomustav osa. Näiteks olgu kordamine „Euroopa XII—XV saj.“. Õpilastele antakse koduseks ülesandeks koostada tabelid Inglismaa, Prantsusmaa ja Hispaania kohta XII—XV saj. skeemi järgi: territooriumi ühendamine, kuninga võimu tugevnemine, tööstuse ja kaubanduse areng. Sellele vastavalt koostatakse õpilaste poolt faktilise materjali põhjal iga nimetatud riigi kohta tabel, mille näitena tooksin tabeli Prantsusmaa osas:

PRANTSUSMAA XII—XV s.

Territoriaalne ühendamine	Kuningavõimukasv	Tööstuse ja kaubanduse areng
<p>987 Kapetingide domeen Seine ja Loire keskjooksul. 1180—1223 Philippe II Auguste liidab Plantageneetide valdused ja Toulouse'i. 1285—1314 Philippe IV Ilus liidab Champagne'i. 1453 liidetakse kõik inglaste valdused (Calais). 1461—1483 Louis XI liidab Burgundia. (Brétagne 1491).</p>	<p>X—XI saj. Esimeste Kapetingide ajal kuningavõim nõrk. Philippe II Auguste'i ajal brevôt'de ja baillie'de ametite siseseadmine kuninga domeenides. Louis IX (1226—1270) kohtureform. 1302 generaalseahtide kujunemine. Charles VII (1422—1461) loob alalise sõjaväe ja saab õiguse alalisele maksule.</p>	<p>Louis IX ajal kuninga mündi kohustuslikuks tegemine kogu Prantsusmaal, keelatakse feodaalide vahelised sõjad, maksude määramine generaalseahtide õiguseks, sõjad Flandria pärast, Louis XI katsed organiseerida prantsuse kaubakompaniid kauplemiseks Levandiga, siiditööstuse arendamine Lyonis.</p>

Kordamistundides järgneb nüüd nende tabelite sisuline järelevaatus ja nende seletamine. Kõigepealt võetakse vaatluse alla poliitiline kord XII saj., siis muudatused majanduses XII saj. ja sellega kaasakäiv muutus ühiskonna koosseisus. Edasi selgitatakse faktilise materjali põhjal, kuidas kujunev linnakodanlus ja kuningavõim algu-

ses teineteist toetasid, kuidas see võimalus territooriumide poliitilise ühendamise, millega kaasnes kuningavõimu kasv, s. o. poliitilise võimu tsentraliseerimise. Selle tagajärjeks oli tööstuse ja kaubanduse kasv ja kodanluse kui klassi kujunemine. Õpilased valmistavad peale selle veel vastava poliitilise kaardi üksikute riikide kohta.

Edasi järgneks Saksamaa ja Itaalia kordamine, näidates, et need riigid moodustasid niiöelda erandi toleaja Euroopas. Tuleb selgitada, miks jäid Itaalia ja Saksamaa poliitiliselt ühendamata, mille poolest erines nende riikide poliitiline kord kujunenud rahvusriikide poliitilisest korrast ja milline tulemus sel poliitilisel killustusel oli.

Üksikute perioodide kordamisel kasutatakse tavaliselt põikilõiget, mispärast aastakursuse kordamisel tuleks eelistada pikilõiget. Piki-lõige muudab kordamise huvitavamaks, sest et see erineb senisest kordamismoodusest aasta jooksul, kuid teiselt poolt on see ka ainuke tee teatud probleemi arengu jälgimiseks pikema aja jooksul. Nii võime jälgida eri maades kapitalismi arengut, pärisorjuse arengut, kodanluse kui klassi kujunemist, töölisliikumise, poliitilise korra jne. arenemist. Niisuguste teemade kordamisel õpilaste poolt koostatud referaadid varustatagu jooniste, diagrammide, piltide, skeemide ja kaartidega. Referaatideks kasutatagu lisamaterjalina pilte, populaarteaduslikku või ilukirjanduslikku materjali ja külastatagu muuseume. Sama head või mõnes suhtes parematki võimalust sügavamate muljete saamiseks ja ka teatud ajastu olustiku tundmaõppimiseks, pakuvad ajaloolised filmid ja teatrietendused. Võib teha õpilastele ülesandeks jälgida ja hiljem kirjeldada või joonistada riidetust, töövahendeid, sõjariistu, iseloomustada tegelasi. Nii muutub senine pilt ajaloost konkreetsemaks, seotakse tundeelementidega ning kindlustatakse sellega omandatud teadmiste pikemaajalisem püsimine. Kogutud lisamaterjal töötatagu ühiselt klassis läbi ja paremad tööd säilitatagu. Neid võib välja panna kooli näitustel või annetada kooli ajalooringile, kus referaadiga võivad tutvuda edaspidi ka kõik asjast huvitatud.

Mõnikord tuleb ka aastakursuse kordamisel veel kasutada põiki-lõiget, et ainst ülevaadet saada. Niisugune vajadus tekib kindlasti vana orjandusriikide kordamisel. Aasta lõpul on soovitatav koostada tabel, kuhu märgitakse sündmused eri orjandusriikides, vanemal perioodil aastatuhandete ja sajandite alljaotustega, alates I-st aastatuhandest, aga sajandite ja üksikute aastate alljaotustega. Aasta jooksul õppisid õpilased üksikuid orjandusriike tundma, nüüd nad võivad aga mõne minuti jooksul tabeli abil ülevaate saada sellest, mis toimus näiteks VI saj. e. m. a. Egiptuses, Babüloonias, Pärsias, Kreekas ja Roomas.

Aasta lõpul peaksid õpilased olema suutelised jagama aasta kursuse ajaloolistesse perioodidesse, need perioodid ajalisel reastama, üksikuid perioode iseloomustama ja selle iseloomustuse selgituseks tooma küllaldaselt määral valitud faktilist materjali.

Kordamisel peetagu silmas, nagu kogu õppetöö jooksulgi, et töö on seda edukam, mida järjekindlam on kontroll ja et õpilaste ergutamiseks ning oma töö edukusest ülevaate saamiseks on vajalik pidev hindamine. Hindamise mõõdupuuks olgu nii faktilise materjali tundmine kui ka ainekohane arusaamine, kuid selle kõrval tuleb rangelt nõuda ka korralikku väljendusoskust.

Mõningaid töövõtteid vene keele grammatika käsitlemisel.

N. PENTRE.

Iga tunni ettevalmistamisel, kus käsitleme grammatikat, peame silmas pidama järgmist:

1. määrama kindlaks teema;
2. määrama kindlaks tundide arvu antud teemale ja iga üksiku tunni materjali;
3. läbi mõtlema, milliseid õppevahendeid vajame neiks tundideks;
4. kindlaks tegema, kas on võimalik antud teemat siduda lugemismaterjaliga ja
5. läbi mõtlema, milliseid töövõtteid kasutame, et suudaksime kõiki õpilasi rakendada võimalikult iseseisvalt tööle.

Siinjuures ei tohi unustada, et grammatika meetodika peab samuti, nagu iga teisegi aine meetodika, baseeruma pedagoogilistel ja üldmeetodilistel põhimõtetel.

Tähtsaim pedagoogiline põhimõte on kasvatus ja õpetuse tihe seos.

Kasvatuslik töö grammatika tundides peab toimuma kõigepealt materjali valiku teel, mitte ainult grammatika seisukohalt, vaid ka tema sisu seisukohalt.

Materjal peab olema mitmekesine ja õpilastele kättesaadav. See ei tähenda muidugi, et tekst peab olema alati seotud. Vajaduse korral võib kasutada samuti üksikuid lauseid kui ka sõnu.

Tihti peale materjali valik on dikteeritud grammatika tunni teemast.

Näiteks käskiva kõneviisi käsitlemisel või kordamisel osutuvad sobivaks materjaliks loosungid ja plakatid. Arvsõnade käsitlemisel viisaastakute andmed, statistilised andmed, mis võrdlevad meie aja saavutusi tsaari-Venemaa omadega jne. Sellest on muidugi vähe, kui meie ainult kasvatusseisukohalt sobiva materjali valime, meie peame sellele ka õpilaste tähelepanu juhtima. Kui tekst on seotud, siis tuleb ta algusest lõpuni õpilastele ette lugeda ja teksti kohta mõned küsimused esitada, siis alles asuda teksti arutlusele grammatika seisukohalt.

Tagajärjekaks grammatika õppimiseks on tähtis alatine kordamine, meetodiliste võtete mitmekesisus ja näitlikkus. On palju võimalusi teha grammatika tund näitlikuks. Siia kuulub piltide, skeemide ja tabelite kasutamine. Mida nooremad õpilased, seda suuremat tähtsust omavad pildid. Kõik vene keele õpetajad tunnevad Ušinski poolt kasutatud pilti linnupuuri ja lindudega, mida tavaliselt kasutame eessõnade kordamisel. Suurepäraselt pildimaterjali leiavad õpetajad raamatust Н. Чехов, М. Робинсон, X. Хакимов, „Картинный словарь русского языка“. Vanemal astmel omavad aga suuremat tähtsust tabelid, skeemid ja graafikud.

Alljärgnevalt mõningaid skeeme sõnade tuletamise kohta:

Корень слов	
	ый
	ка
бел	ок
	изна
	ье

Суффикс слова		
	ёнк	
сил	ищ	а
	ачк	

Приставка в слове	
в	
при	
за	ход
вы	
пере	

Сложные слова		
сам		лёт
пар	о	ход
труб		чист

Eesliidete tähtsust võib näidata ka teissuguse graafikuga:

ПОДХОДИТЬ —————>

ЗАХОДИТЬ ————— ↓

ВХОДИТЬ —————>

ОБХОДИТЬ ————— ←

ПЕРЕХОДИТЬ ————— →

ВЫХОДИТЬ ←————

Sufiksite tähendust saab selgeks teha ka vastavate piltide kaudu: hiiglasuur maja – домище, harilik maja – дом, majake – домик, väike lagunenud maja – домишко.

Samuti saame illustreerida eesliidete tähendust, kui illustreerime iga järgnevat lauset:

Отец уехал. Отец переехал мост. Он заехал за лесок. Он выехал на большую дорогу. Он подъехал к городу. Он приехал на рынок.

Nende skeemide ja graafikute tähtsus on selles, et nad näitavad õpilastele näitlikult iga sõna osatähtsust. Neid pilte ja skeeme on võimalik valmistada kodusel teel, kuna trükitult neid veel ilmunud pole.

Skeemid ja tabelid ei tohi olla kirjud. On soovitatav tarvitada ainult kahte värvi: musta ja punast. Kui meil on vaja kasutada kolmandat värvi, siis võib see olla ainult väga tagasihoidlik värv, kas hall või kahvatu sinine.

On soovitatav, et niisugune skeem tekiks tööprotsessi ajal ja oleks nagu õpilaste eneste looming. Pärast klassi paremad joonestajad kannaksid loodud skeemi suurele joonistus-paberile, mis hiljem oleks asendamatuks õppevahendiks kordamisel.

Õpilastele kergendab vahettegemise esimese ja teise pöördkonna lõppude vahel järgmine skeem:

1-е спряжение

2-е спряжение

е
∧
ут ют

и
∧
ат ят

On otstarbekohane koostada ka tabel teemale: „Ставь правильное ударение“, kus oleks märgitud sõnad, milles õpilased kõige tihemini eksivad rõhuga, nagu seda on: библиотэка, граждэне, красивэ, дэску (доску), документ, прэдал, пэнял, нэчал jne.

Sarnane tabel võiks klassis rippuda pikemat aega, kindlasti aga siis, kui tunnis tehakse kõneharjutusi.

Vaheldust toovad grammatika tundidesse ka skeemid, mida õpilased kannavad oma vihikutesse ja mida täidavad kas kollektiivselt või individuaalselt. Näiteks ortograafiline tabel, mis illustreerib Ъ tarvitamist (kokkuvõtte).

На конце слова	В середине слова	Разделительный	Сущ. жен. рода на шипящую	В числительных	Во 2-м лице ед. ч. глагола	В неопред. форме глагола	В повел. наклон.
гавань	коньки	белье	рожь	пять пятьде- сят	поёшь	петь	сядь.

Võiks koostada veel ortograafilise tabeli sõnadele, kus kõiki tähti (harilikult hammashäälikuid т ja д), ei loeta, nagu seda on nimisõnades: праздник, лестница, сердце, тростник jne., samuti omadussõnades: радостный, известный, ненастный jt.

Ka arvsõnade ortograafia tekitab õpilastele raskusi. Siin aitaks neid alljärgnev tabel:

корень	предлог	десять	им. пад.	род. пад.
четырь	на	дцать	пять	десять (ков)
пят	на	дцать	шесть	десять
шест	на	дцать	семь	десять
сем	на	дцать		

40

Sel õppeaastal on vanemates klassides käänamine ja pööramine selged. Nüüd tuleb neid oskusi süvendada ja kinnitada. Kasutagem selleks vahete-vahel kirjalikku grammatilist analüüsi järgmise või mõne muu tabeli abil.

Предложение	Вопрос	Член предлож.	Часть речи	Падеж	Род	Число	Время	Лицо
Школьники занимались русским языком								

Loomulikult on säärane tabel omal kohal kordamisel, kus iga üksik mõiste on varem õpitud. Kui meil on käsil aga mõni uus grammatiline vorm, siis loomulikult peatume selles tunnis ainult sellel õpitaval vormil. Teisiti killustab see õpilaste tähelepanu ja viib neid tunni peateemast kõrvale.

Tehes kokkuvõtteid käändkondade kohta, on sobivaks materjaliks seotud tekst, kus mõni nimisõna esineks igas käändes. Alljärgnevalt kaks teksti. Esimene sobiv katkend Puškini teosest „Дубровский“, kus esineb kolmanda käändkonna sõna „пламя“. Teine koostatud teise käändkonna sõnale „самолёт“.

I. „Сено вспыхнуло. Пламя взвилось. Из пламени раздался жалобный вопль приказных. Егоровна протягивала руки к пламени и говорила: „Архипушка, спаси их“. Дворня смотрела на пламя, которое охватило всё здание. Дубровский издали любовался пламенем. Кровля рухнула и приказные погибли в пламени...“

II. Из Москвы в Комсомольск мчался самолёт. На борту самолёта было великое имя „Родина“. Самолёту пришлось лететь в тяжёлых условиях. Туманы, ветры, дожди, снег обрушивались на самолёт. Под самолётом были леса, болота, горы. На самолёте летели смелые лётчицы Гризодубова, Осипенко и Раскова.

Niljem võiksid õpilased ka ise koostada sääraseid tekste, kuid käänatava sõna valikuga tuleb olla hoolas, sest igale sõnale pole kerge seotud teksti leida.

Näid tagajärgi annavad ka kokkuvõtted käänete tarvitamise kohta. See kergendab õpilaste tööd lausete moodustamisel.

Näiteks genitiivi tarvitamise juhud:

1. Родительный падеж части (osalisus): купил хлеба, масла; выпил молока, воды.

2. Родительный отрицания (õeldis eitav): не читал книги.

3. Родительный отсутствия предмета (nimisõna ees eitus): нет этого рассказа.

4. Родительный времени (näitab aega): это случилось 3-го декабря.

5. Родительные меры и количества (mõõt või hulk): кусок хлеба, вагон дров.

6. Родительный принадлежности (kuuluvust, omanikku): глаза ребенка, книга сестры.

7. Родительный при числительных (arvsõna järel): два яйца, семь рублей.

8. Родительный качества, материала: шкаф красного дерева, платье белого шёлка.

jne.

Ei tohi unustada üles märkimast ka genitiivi tarvitamist eessõnadega ja mõningate pöörd sõnadega, nagu: желать, бояться, лишаться (желать спокойной ночи, боюсь злой собаки, лишился матери).

Genitiivi tarvitamise juhtumeid on ligikaudu 40. Loomulikult meie märgime nendest ainult kõige sagedamini esinevaid. Sarnaseid käänete tarvitamise tabeleid teeme ka teiste käänete kohta. Neid on otsustarbekohane koostada samm-sammult, kogu aeg neid täiendades. Näiteks kui meie lugemismaterjali läbitöötamisel puutume kokku mõne uue juhtumi või uue pöörd sõnaga, mis vene keeles nõuab teist käänет kui eesti keeles, pöörame sellele õpilaste tähelepanu ja kirjutame välja ettetulnud vormi. Sel puhul on soovitav, et õpilastel oleksid eri vihikud, kuhu nad kannaksid sisse tabeleid, skeeme, kokkuvõtteid jne.

Kuna meil vanemates klassides on käänamine läbi võetud, kuid mida meil kogu aeg tuleb süvendada ja korrata, siis püüdkem harjutustesse ja tööülesannetesse tuua ikka midagi uut, mis ergutaks õpilasi ja paneks neid vanu tuttavaid küsimusi ja reegleid vaatama uuest vaatekohast, uue huviga. Näiteks anname iseseisvaks koduseks ülesandeks:

„Kõik võimalikud lõpud mitmuse nominatiivis.“

Peaksime saama järgmist:

Множественное число

Именительный падеж

1. окончание на —ы: бомбы, молоты, слезы, выстрелы.
2. окончание на —и: ёлки, стихи; леци, мячи; левкои, басни
3. окончание на —а: города, леса, доктора, окна, зеркала.
4. окончание на —я: учителя; моря, поля.
5. окончание на —(б)я: братья, стулья, ружья, перья.
6. окончание на —ии: лекции, конференции, инструкции.
7. окончание на —ия: знания, упражнения. состязания.
8. окончание на —та: медвежата, котята, волчата.
9. окончание на —е: крестьяне, граждане, англичане.
10. окончание на —(б)и: свиньи, шалуни, семьи, судьи.
11. окончание на —еи: идеи, аллеи, жнеи.
12. окончание на —ена: знамена, времена, племена.
13. окончание на —ие, ые: рабочие, немые, слепые, столовые.

Säärane harjutus, ehkki materjal on tuttav, nõuab õpilastelt intensiivset mõtlemist, ta pole talle igav, sealjuures kordab ja süvendab ta suure hulga ammu läbivõetud materjalist.

Igasuguste tabelite, skeemide ja kokkuvõtete koostamise juures ei tohi meie aga unustada, et mitte tabel ja skeemid pole meie eesmärk, vaid need on ainult abinõud, kuidas kergendada ja mitmekesistada õpilaste tööd grammatika õppimisel. Sest kindel grammatika oskus on suur samm edasi praktilisele keeleteadusele, kuhu meie püüame.

Meie ei tohi unustada, et õpetajal on oma osa viisaastaku plaanis. Ka meie peame oma töökvaliteeti tõstma ja võimalikult lühikese ajaga.

Vene keele õpetaja ei tohi huvituda ainult tuleviku perspektiividest, vaid kõigepealt kõige lähemast tööst. Meie ei tohi end trööstida sellega, et lünka, mis on jäänud meie töösse sel aastal, me täidame järgmisel õppeaastal. Ei! Meie teeme juba sel aastal oma töö nii, et kevadiste eksamite ajal tunnevad head meelt oma õpilastest õpetajad ise kui ka teised.

Puuduste vältimine eksamite teostamisel.

A. ARET.

Eksamite teostamiseks annab haridusministeerium iga aasta juhendi. Tänavune juhend teeb möödunud-aastases ainult mõningaid väiksemaid muudatusi.

Eksamikord on jäänud eksamijuhendites täiesti muutmata. See asjaolu võimaldab laialdaselt kasutada möödunud aastail kogutud kogemusi.

Peale haridusministeeriumi juhendi on aastate vältel avaldatud kirjutusi eksamite korraldamise alal.

Nagu näitavad möödunud aastate kogemused, suudavad nii ametlik juhend kui ka selgitavad kirjutused tagada eksamite põhilist protseduuri, selle ühtlust.

Nii konstateeris keegi õpetaja ajakirjanduses: „Kuna juhendid eksamite kohta anti õigeaegselt ja väga üksikasjaliselt, siis on eksamid kõikjal toimunud kava kohaselt ning edukalt, kuigi õpetajail eksamite korraldamise alal kogemusi on napilt.“¹

Ometi tunnistavad arvukad signaalid eksameilt koolides, et eksamite teostamisel esineb ohtralt mitmesuguseid eksimusi ning puudusi, suuremaid ning vähemaid.

Eksamite teostamise üha kõrgemale tasemele tõstmise huvides on väga tähtis hoolega tundma õppida ja analüüsida tehtud vigu ja märkida vahendeid nende vältimiseks.

¹ Maaõpetaja, Tagasivaade lõppevale kooliaastale. „Talurahvaleht“ 1945, nr. 67.

Eksamite teostamisel esinevaid puudusi võime liigitada kahte rühma: 1) organisatoorsed puudused, 2) puudused eksamineerimise metoodikas. Nende puuduste lähemale vaatlemisele asumegi. Peale selle peatume eksameil avaldunud puudustel õpilaste teadmistes. Viimaste käsitlusel on eksamite teostamise protsessi seisukohalt see tähtsus, et õpetajaile veelkord meenutada vajadust õpilaste küsitlemisel enam tähelepanu pöörata just varem nõrgaks osutunud aladele. Ainult mitte möödudes nõrkadest külgedest, neid julgelt paljastades, nende likvideerimist taotelles ja viimast kontrollides eksameil suudame märksa tõsta õpilaste teadmiste taset.

Eksamite organisatoorsest küljest.

Eksamite organisatoorne tase koolis on seoses selle kooli üldise organisatoorse tasemega. Mida enam koolis pühendatakse tähelepanu töö võimalikult heale organisatsioonile, seda paremas seisukorras on selles koolis ka eksamite organisatoorne külg, sest inimesed, kes teostavad nii üht kui teist, on samad. Eksamite organisatoorse taseme kõrgus on kooli üldise organisatoorse taseme resultaat.

Mõned pedagoogid alahindavad organisatoorseid küsimusi. Pedagoogi töö aga, nagu tabavalt märgib Makarenko, on organisaatori töö. Eksamite organiseerimisel on tegevad kõik kooli-ala organid, alates haridusministeeriumiga.

Eksamite perioodil haridusministeerium on esindatud igas küpsuseksamite komisjonis, kusjuures tema esindaja põhiliseks ülesandeks on järelevalve küpsuseksamite määruse ja juhendi täpse täitmise üle. Haridusministeeriumi esindaja peab end tundma koolis kõrgemal-seisva organi esindajana. Ta peab hästi tundma eksamijuhendeid, et olla võimeline jälgima nende täitmist. Tal tuleb aktiivselt osa võtta eksamineerimisest, mitte aga istuda kohal sõnatu statistina. Teiselt poolt ei tule tal sattuda teise äärmusse — küsitlushasarti.

Tõsta inspektori osa eksameil. Eksamijuhendis ei figureeri inspektori nimi. See ei tähenda aga, nagu poleks inspektoreil ülesandeid ühenduses eksamitega. Need ülesanded tulevad nende üldisest ametiülesandest.

Olukord inspektori töös eksamite ajal on seni jätnud soovida. On esinenud juhtumeid, kus inspektorite suhtumine eksameisse oli formaalne: inspektor ilmus kooli aeg-ajalt hetkeks ja kadus jälle kiiresti, kirjutades kergel käel alla protokollidele, nõustudes vaidlematult hinnetega, vaevamata end kirjatööde lugemisega (milledes, nagu hiljem selgus, oli läbi lastud palju vigu).

Eksamite ajal peab inspektor viibima koolides võimalikult palju plaanikindlalt jälgima ühe või teise aine eksamit, kontrollima kogu eksamite organisatsiooni koolis (korraldused, juhendite järgimine, plaanid, distsipliin, eksamite käik, õpilaste hindamine), tutvuma eksa-

mitöödega, jälgides, kuivõrd täpselt on tööd parandatud, milline on nende välimus, kas neid on õigesti hinnatud jne.

Niiviisi talitades tugevdab inspektor eksamite organisatoorset ning meetoodilist külge ja kogub väga väärtuslikke andmeid, mis iseloomustavad tema hoolitsusele usaldatud koolide õppetöö seisukorda. Pole võimalik küllaldaselt alla kriipsutada eksamite diagnostilist tähtsust.

Arendada kontakti partei, nõukogude ja kommunistliku noorsooühinguga ka eksamite perioodil.

Kooli tegevusest, tema töö saavutustest on eluliselt huvitatud meie nõukogude riik, meie bolševike partei, kogu meie elanikkond. On kujunenud tähtsaks traditsiooniks, et partei, nõukogude, kommunistliku noorsooühingu ja teiste valitsuse organite ja ühiskondlike organisatsioonide esindajad suure huviga jälgivad eksamite käiku koolis ja õppetöö saavutusi, mis siin avalduvad. Nende osavõtt eksameist otseste kohustuste suuruse tõttu saab olla küll ainult episoodiline, kuid selle mõju on kõigiti hea. See tõstab kooli kui asutuse autoriteeti, tõstab koolitöötajate vastutustunnet, lähendab kooli ühiskonnale. Seepärast tuleb eksamite külastamise traditsioone aina süvendada.

Kooli direktori ja õppeala juhataja ülesanded eksamite perioodil eksamite organisatsiooni alal on suured. Direktori ülesandeks on eksamikäigu üldjuhtimine, eksamikomisjonide juhatamine, kooli esindamine nõupidamistel haridusosakonna juures, sideme pidamine haridusala organitega ja ühiskondlike organisatsioonidega, ajakirjandusele informatsiooni andmine jne.

Õppeala juhataja ülesandeid piiritleb direktor. Tavaliselt on need: eksamikäigu otsene juhtimine, järelevalve eksamiplaani täpse kinnipidamise üle, range korra ning distsipliini tagamine kooli ruumes, korrapidajate töö juhtimine (määramine, paigutus, kontroll), järelevalve eksamijuhendite järgimise üle.

Peale selle direktor ja õppeala juhataja, viibides eksameil, jälgivad hoolega nende meetoodikat (selles õpetajaid juhendades) ja uurivad õpilaste kirjalike tööde ning suuliste vastuste alusel õppetöö saavutusi. On tingimata tarvilik, et nad teeksid endale rohkesti ülestähendusid, kogudes sellega konkreetset materjali analüüsiks õppetöö parandamise huvides.

Eksameil ilmnenuid meetoodiliste puuduste parandamiseks kutsuvad nad kokku lühikoosolekuid juba eksami perioodi vältel.

Direktori ja õppeala juhataja kui eksamite juhtide õlul lasub vastutus eksamite nõuetepärasuse eest. Nemad on isikud, kes loovad kooli tooni, kelledest esijoones oleneb kooli tegevuse organisatoorne tase.

Seni eksameil ilmnenuid rohkearvulistest puudustest kahtlemata osa langeb direktori ja õppeala juhataja arvele, nii et neil pole mingit põhjust langeda endaga rahulolemise meelega, vaid tuleb taotella eksamite märksa kõrgemat taset.

Senisest enam tuleb eksamite perioodil esile tõsta klassijuhataja osa. Õpetajate ülesanded klassijuhatajana eksamite perioodil ei tohi kannatada selle all, et nad toimivad ka eksamineerijatena.

Klassijuhatajad peavad eksamite perioodil olema oma klassiga eriti tihedas kontaktis. Nad hoolitsevad selle eest, et õpilased täidaksid kõiki nõudeid kodus režiimis, kooli ruumides, eksameil. Klassijuhataja jälgib õpilaste osavõttu eksameist ja õpilaste puudumise korral kohe selgitab puudumise põhjuse ning võtab tarvitusele abinõud puudumise likvideerimiseks.

Klassijuhatajal on soovitatav (kuivõrd ta pole seotud samal ajal eksamiga mujal) võimalikult palju viibida oma klassi eksameil. Sellega saab ta rikkalikult materjali ülevaateks oma õpilaste teadmistest, nende iseärasustest, õpib oma kasvandikke paremini tundma.

Klassijuhataja korraldab eksamite perioodil klassiga lühikesi koosolekuid, vestleb eksamite tulemustest ja selgitab kerkinud küsimusi. Ta aitab hoida õpilastel julget ning rahulikku meeleolu, võita hirmu argadel, vältida meeleheidet neil, kel läks halvasti jne. Ta peab tihedat kontakti lastevanematega, selgitab neile eksamitega ühenduses tekkinud küsimusi, annab nõu õpilaste elurežiimi korraldamise alal.

Järgnevalt peatume olulisemal puudusil eksamite organisatoorsel alal ja märgime teid nende vältimiseks.

Mitte lubada eksamijuhendite rikkumist. Eelmisel aastail konstateeriti mitmesuguseid, jämedamaid ja vähemaid eksamijuhendite rikkumisi, mis esinesid üksikutes koolides. Märgiti näiteks selliseid eksimusi: muudeti omavoliliselt kirjalike eksamite algust, avati enneaegu ministeeriumist saadetud ümbrikke, hinnati „viiega“ kirjalikke eksamitöid, milles oli vigu jne.

Luu õpilaste õige elurežiim. Eksamiperioodi erilised tingimused (perioodi lühidus, eriline pingutus, eksamite sagedus jne.) nõuavad tungivalt väga suurt hoolt õige elurežiimi hoidmisel.

Kõigepealt tuleb õpilased eksamiperioodiks vabastada ülesannetest ning tegevusest, mis pole otseselt seotud eksameile valmistumisega. Igasuguseid vaba-aja harrastusi tuleb tunduvalt piirata. Õige elurežiimi kujundamisel on suured ülesanded klassijuhatajail.

Eksam ei tohi olla füüsiliselt liiga koormav. V keskkoolis oli eksamineerida 98 abiturienti. Uks eksam algas hommikul kell 7 ja kestis väikeste vaheaegadega kuni kella 9-ni õhtul. Teine eksam algas samuti kell seitse, kuid kestis kuni järgmise päeva kella 0.30-ni. Täiesti õigustatud on küsimus: milline võib olla niisugusel korral küpsusksamikomisjoni töö väärtus? Samuti on endastmõistetav, et kahjulikult mõjustas olukord vastuseid õpilastel, kes pidid ootama südaööni.²

² Mida kogesime eksameil. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 28.

Nii suur abiturientide arv ühes koolis on meie oludes küll erandnähtuseks, kuid mitte olematu ka edaspidi. Nooremates ja keskmistes klassides rea paralleelklassidega koolides on suur õpilaste arv sagedasem.

Lahenduse analoogilisele olukorrale annab see, et ei peeta antud aines eksam mitte kõikidele paralleelklassidele samal päeval (nagu seda tehti näiteks toodud V keskkoolis), vaid eri päevadel. See on täiesti kooskõlas eksamijuhendiga, kus nõutakse küll, et klassil eksam samas aines peab lõppema samal päeval, kuid pole nõutud, et eksam kõikidel paralleelklassidel peaks toimuma ühel ja samal päeval. Samuti võib moodustada mitu eksamikomisjoni.

Liiga suure füüsilise koormuse vältimine eksamil on tõsiseks küsimuseks, sest väsinud eksamineerijatel kannatab töö kvaliteet, tekib õpilaste „lähimasindamine“.

Eksamiperioodil korraldada vabatahtlikke konsultatsioone. Vabadel päevadel eksamite vahel peab õpilastel võimalus olema selgitusi saada õpetajailt küsimustes, milles nad on ebakindlad või mille unustanud. Mõnes koolis on harrastatud kogu klassile sunduslikke konsultatsioone. See pole vajalik. See väsitab asjata õpilasi, kes konsultatsiooni ei vaja, ja takistab küllaldaselt aega pühendada nendele, kes konsultatsiooni just vajavad. Eksami-perioodi konsultatsioonid olgu vabatahtlikud. Nende kohta peab muidugi olema koostatud kindel plaan ja õpilasile teadmiseks välja pandud. Peale plaanis ette nähtud aegade peaks õpilasil eksamite perioodil võimalik olema õpetajate poole pöörduda ka muul ajal, kui viimased koolis viibivad ja pole millegi edasilükkamatuga seotud. Õpilasile tuleb nõu anda, et nad õppematerjali läbi töötades selgitust vajavad küsimused tingimata eraldi välja kirjutaksid, need märkmed konsultatsioonile ühes võtaksid.

Korrapidamist koolimajas tugevdada. Mõnes koolis ei tagatud eksamite ajal küllaldast korda koridorides: Eksamiruumi tungis koolimajas viibivate õpilaste elurõõmus laul, jooksumüdin ja kisa.³ Koridori-korrapidajail tuleb suhtuda oma ülesandesse täie vastutusega. Korrapidajaiks koridoris tuleb määrata energilisi õpetajaid. Vajaduse korral peaks nende abistamiseks rakendama lastevanemaid-aktiviste, kommunistlikke noori ja teisi vanemaid kõrgesti distsiplineeritud õpilasi ja pioneerijuhte. Enne eksameid jaksamiperioodil tuleb õpilasile korduvalt meenutada eriti distsiplineeritud käitumise vajalikkust kooli ruumides eksamite ajal. Sobib välja panna ka vastavaid plakateid.

Eksamiruumid sisustada vastavalt eksamile. Eksamiklass tuleb sisustada vastavalt õppevahenditega, mis on vajalikud antud eksamil. Muud õppevahendid tuleb eemaldada, et nad asjata ei

³ L. Vihalem. Tähelepanekuid eksameilt. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 22.

hajutaks õpilaste tähelepanu. Uhes koolis oli maateaduse eksami ajal sein kaetud botaanika tabelitega.⁴

Suuremat hoolt õpilaste paigutamisele kirjalikel eksameil. Mõneski koolis alahinnati õpilaste õige paigutuse küsimust kirjalikel eksameil. Uhes koolis klassi, kus harilikult töötab üks rühm, paigutati eksamikaks kaks rühma. Mõnes koolis pannakse vähe rõhku küllaldaste vahede jätmisele laudade (pinkide) vahel. Nii-suguste vigade tõttu õpilaste paigutuses soodustati neil üksteiselt abi saamist ja mahakirjutamist.

Valvsamat järelevalvet kirjalikel eksameil. On olnud võimalust täheldada, et kirjalikel eksameil mõnikord eksami-komisjon ei pööra küllaldast tähelepanu eksamitööd kirjutavate õpi-laste valvamisele, mistõttu esineb etteütlemist ning mahakirjutamist. Õpilaste kontrollimist tuleks teostada täie rangusega. Töö ajaks tuleks määrata eksamiruumi küllaldane arv korrapidajaid lisaks eksami-komisjoni liikmeile. Korrapidajad peavad olema jaotatud kogu ruu-mile ja neist igaüks jälgigu lakkamatu tähelepanuga teatavat sektorit ruumist.

On esinenud kirjalikel eksameil etteütlemist koguni õpetajate poolt, kes on parandanud ortograafia- ja vahemärgivigu. Olgugi, et mõnel juhul oli tegemist ainult kerge pearaputusega, on see ikkagi ette-ütlemine ja sellisena lubamatu.

Vältida ja leevendada eksamiärevust. Eksamite eel ja nende ajal nähtub üksikuil õpilasil erilist ärevust ning hirmu. Rää-gitakse eksamiärevusest ehk -hirmust. Eksamiärevuse mõju on kahju-lik: ta takistab õpilasel arusaamist seatud küsimustest, mõtlemist, tead-miste meeldetuletamist.

Eksamiärevuse põhjuseks on kartus, et läheb halvasti, et eksam ei õnnestu, s. t. saadakse halvem hinne kui eeldatakse. Eksamiärevust tunnevad esijoones nõrgemad õpilased, ja tugevamatest peamiselt need, kes eriti muretsevad hinnete pärast (et mitte näit. viie asemel saada nelja). Tütarlaste seas näib eksamiärevust olevat enam kui poiste hulgas.

Eksamiärevust suurendavad õpetajate märkused eksamite ranguse kohta. Nii näiteks olid A. keskkoolis 1947. a. kevadel abiturientid füüsikaeksami eel ja ajal erutatud, kuna aineõpetaja oli õpilastesse sisendanud hirmu eksamikomisjoni nõudlikkuse suhtes.⁵ Eksamiäre-vust aitab osalt vältida, osalt leevendada õpetajate sõbralik suhtu-mine õpilasisse, õpetajate rahulikkus, erksus ning rõõmus meeleolu.

Peaasi eksamiärevuse leevendamiseks on materjali hea äraõppimine. Ainest täiesti valitsev õpilane ei tunne eksamihirmu. Muidugi teatav põnevus säilib, sest vastutus on suur.

⁴ L. H., Maateaduse-eksam 6. klassis. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 22.

⁵ Mida kogesime eksameil. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 28.

Eksamiärevust leevendab kahtlemata teadmine, et eksameil avastatakse igal juhul tõeline teadmiste tase, et siin pole maad juhuslikkusele.

Eksamiärevuse probleem on suure praktilise tähtsusega probleem, mida peaks pedagoogiline psühholoogia uurima eesmärgiga välja töötada praktilised abinõud eksamiärevuse leevendamiseks, niisugune pedagoogiline meetodika kujundada, mis vabastab õpilased ärevusest, ilma et kaotaks neist vastutusteadvust.

Võidelda ebausust vastu ühenduses eksamitega. Eksamitega ühenduses avalduvad osa õpilaste juures mineviku-säilmed ebausust-arvamuste kujul. Mõned õpilased usuvad, et on olemas eriline „eksamiõnn“, et eksamite edukus on „saatuse“ asi, et eksameil etendavad osa teatavad teguviisid, näit. pileti võtmine „õnneliku“ (vasaku) käega, et osa etendab „pakahoidmine“ jne.

Iseloomustavalt kirjutab üks koolidirektor õpilaste kohta: „Seal oodatakse põnevusega, kes toob esimese „kolme“, millal ja mis aines. Hoitakse ka „päkka“ sellise „kurja juhtumi“ vastu.“⁶

Enne eksameid ja eksamite perioodil tuleb õpilastele selgitada, et ebausust-arvamusel on väärad ning kahjulikud, demobiliseerides tahet, püüdlikkust, ja asetades lootuse olematutele teguritele. Võitlus eksamitega ühenduses oleva ebausuga on osa üldisest võitlusest usu ning ebausust (mis on sisult üks ja sama) vastu. Kuna eksameil ebausust kipub mõnede õpilaste fantaasias lakkama, kaldub levima, siis on tema vastu võitlemine olulise tähtsusega kommunistliku maailmavaate kasvatamise huvides.

EKSAMITE METOODILISEST KULJEST.

Eksamikomisjoni liikmeil ja komisjonil tervikuna töötada aktiivsemalt. Eksamikomisjoni liikmete tegevus on leidnud arvustamist. On juhtunud, et nad tegelesid eksamili kõrvalisega — lugesid lehti, ajasid omavahel juttu, korrastasid päevikuid jne., jättes eksamineerimise täiesti aineõpetaja asjaks. Samuti on esinenud formaalset suhtumist kirjalikesse eksamitöödesse. Nende läbivaatamine jäeti aineõpetajale, samuti hindamine. Komisjoni teised liikmed vaevusid mõnel pool ainult protokollile alla kirjutamisega.

Otsustavalt tuleb parandada eksamikomisjoni tööd. Komisjon tuleb komplekteerida samade või sugulasainete õpetajaist. Ometi ka sel korral, kui antud eksamikomisjoni kuulub õpetaja, kes ei õpeta antud või sugulasainet, pole ta vabastatud kohustustest eksamineerimisest aktiivselt osa võtta. Iga õpetaja omab vähemalt keskkooliharidust, ja kuigi ta on õpitust mõndagi unustanud, peab iga õpetaja kooli ainete põhijooni niivõrd tundma, et on võimeline õpilastele esitama küsimusi. Eksamikomisjoni valmistudes ta veel värskendab oma teadmisi. Iga eksami-

⁶ K. Loog. Esimese eksaminädala kokkuvõtted. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 22.

komisjoni liige peab omandama eksamist aktiivseks osavõtuks küllaldase kompetentsuse aines, hästi tundma õppima programmi ja õpikut.

Normaalseks saab pidada olukorda ainult siis, kui kõik eksamikomisjoni liikmed vastajaid küsitlevad ja hindavad. Ometi niisama taunitav nagu eksamineerijate „diplomaatiline vaikimine“ on vastajate segamine ebaoluliste küsimustega ning märkustega. Suurt hoolt tuleb pühendada eksamineerimise metoodikale. Kuna oleme sellest alles hiljuti kirjutanud, ei ole siinkohal vajadust kõiki eksami metoodika küsimusi korrata (vt. A. Aret, Eksamite metoodikast koolis. „Nõuk. Kool“ 1946, nr. 5). Võime piirduda mõnele asjaolule tähelepanu juhtimisega.

Kõigepealt tuleb vastajale anda võimalus küsimust seotult ette kanda. On õpetajaid, kes ei malda õpilasi üldse lasta vastata piletit antud küsimustele. Vastupidi on ka neid, kes piirduvad õpilase vastusega pileti järgi ega sea lisaküsimusi.

Pileti küsimustega piirdumine annab end valusasti tunda eriti küpseksameil, kus eksamihinne on aine lõpuhindeks. Nii esines juhtumeid, kus eksamikomisjon piirdus keskpärase õpilase eksamineerimisel ainult jutustusega pileti järgi, mille viimane oli juhuslikult hästi ära õppinud, ja hindas abiturienti „viiega“. Selle kõrval eesrindlikku õpilast juhusliku komistuse tõttu hinnati „kolme“ või „neljaga“. Aineõpetaja, kes oli teadlik õpilase keskpärasuses, leppis vastusega pileti järgi ja pani rahuliku südamega „viis“.⁷

Kui õpilane pileti küsimustele vastab „viiele“, kuid tema aastahinne on vähem, tuleb lisaküsimuste abil selgitada, kas ta on tõesti „viit“ väärt. Ja vastupidiselt: kui õpilane, kel aastahinne on vähemalt „kolm“, vastab pileti küsimustele „kahele“, tuleb samuti lisaküsimuste abil välja selgitada tema teadmiste tõeline tase.

Täiesti väär ja kahjulik on väide, et juhuslikkus eksameil on paratamatu. See on ainult siis, kui küsitlemisel piirduakse piletiga, seadmata lisaküsimusi.

Ometi lisaküsimustega, eriti aga nende arvuga, liiga kaugemale minna pole vajadust, kui õpilase vastuse eest pileti ulatuses saab välja panna sama hinde, nagu tal on aastahindeks.

Suuliste eksamite metoodikas on keskseks probleemiks eksamiküsimuse koostamine. Nõuded eksamiküsimusele on väga kõrged, sest eksamiküsimused peavad võimaldama suhteliselt väga lühikese aja vältel saada objektiivse pildi eksamineeritava õpilase teadmiste tasemest kogu antud aines.

Eksamid paljastavad eredasti nii mõnelgi pedagoogil suuri puudusi küsitlustehnikas. Oskus õigesti küsimust koostada ja esitada on õpetajale olulisimaid oskusi, milles täiuslikustumine väärrib lakkamatut hoolt.

⁷ Mida kogesime eksameil „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 28.

Küsitlemisel tuleb mitte lubada formalismi, vaid tuleb kontrollida õpilase arusaamist küsimustest, seaduse rakendamisest, nõuda selgitud, oma näiteid, teadmiste kombineerimist jne.

Suulistel eksameil on mõnel pool liiga vähe tähelepanu pööratud õpilaste iseseisvusele vastuseks valmistumisel: ühes koolis olid õpilasil eksamiruumis õpikud, kuhu heideti pilke koguni vastamisel, teises koolis olid vastamisele valmistujad vähe eraldatud teistest õpilastest, mistõttu esines lubamatuid „konsultatsioone“ jne.

Üha enam peab süvenema arusaamine eksamitest kui rangest riiklikust kontrollist, kus igasugune kõrvalekaldumine kontrollimise tingimustest on täiesti lubamatu. Õpetajate „headus“, õpilaste abistamine eksameil, mis siin-seal veel avaldus, peab täiesti kaduma. Eksameil olgu tagatud õpilaste täielik iseseisvus vastamisel ja kirjalikel töödel.

HINDAMISEST.

Hindamise aluseks eksameil on 1) juhend viiepallilise hindamissüsteemi rakendamiseks („Nõuk. Õpetaja“ 1947, nr. 11); 2) juhend kirjalike eksamitööde hindamiseks („Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 20); 3) eksamijuhendite vastavad paragrahvid.

Hindamises on esinenud äärmusi: on hinnatud kas liiga pehmelt või liiga karmilt. On koole, kus väga headeks taheti hinnata õpilasi, kes vaevu vastasid küsimustele, samal ajal aga teises koolis kõik küsimused vastanud õpilase suulist eksamit ja sisult ning keelelt veatut kirjandit ei peetud „viie“ vääriliseks.

Eksamihinded ei pea olema põhjendamatult kõrgemad aastahinnetest. Nagu nenditi 1946/47. õ.-a. kohta, andsid eksamid peaaegu kõikjal vastavate õppeainete aastahinnetega võrreldes kõrgemaid hindeid. Siin võib põhjuseks olla asjaolu, et õpilased olid aine eksamiks paremini ära õppinud. Ometi võib olla ka muid põhjusi, ja nimelt see, et eksameil esines kõrgendatud hindamist. Kui arvestada, et aastahinne peab peegeldama õpilase teadmiste tõelist seisukorda õppeaasta lõpuks, siis on tõenäolik, et eksamil õpilane saab sama hinde, sest aastahinde väljapanemise ja eksami vahel on niivõrd lühike ajavahemik, et selle vältel õpilane ei suuda ainet niivõrd juurde õppida, et suudaks teda ühe hindeastme võrra paremini teada. Kui aga eksamil siiski hinne saabub parem kui oli aastahinne, siis võib olla põhjuseks mõnikord ikkagi ka see, et aastahinne polnud pandud küllalt kaalukalt. Igatahes on aastahinde jaksamihinde erinevus väga huvitavaks probleemiks, mis vajab lähemat selgitust.

Hindamine olgu rangem. Üldiseks kaebuseks möödunud aastate eksamite kohta oli see, et õpilaste teadmisi kalduti eksameil hindama liiga pehmelt. Korduvalt ilmus kirjutusi, milledes kutsuti pedagooge üles tugevdama nõudlikkust, mitte kergel käel jagama häid ja väga häid hindeid.

„Otsustavalt peab kaduma liigne pehmus, mis ilmnes möödunud aastal, millal keskkoolid kaebasid, et paljud seitsmeaastase kooli lõpetajad, kes olid autasustatud kiituskirjadega, osutusid keskkooli 8. klassis tihti nõrgalt edasijõudvaiks õpilasteks.“⁸

„Olulisemaks veaks oli (mulle) lõtv nõudlikkus eksamineeritavate suhtes, kuna pinnapealse vastuse või kirjandi eest anti liialdatud hinne. Kooli au päästmiseks ja iseenese halva töö varjamiseks loobusid eksamineerijad objektiivsusest ja nõudlikkusest hinnete määramisel.“ (Sealsamas).

Eriti vastutusrikkaks ülesandeks on hindamine küpsuseksameil. Varemil aastail on nenditud tendentsi koolides sihilikult lõdvendada nõudlikkust, mille tagajärjel esitati kuld- ja hõbemedali kandidaatideks abituriente, kes seda ei väärinud, mistõttu haridusministeeriumil tuli õige palju ettepanekuid tagasi lükata, milline asjaolu valmistas asjaomastele noortele asjata pettumust.

On tähele pandud, et kõrgemate hinnete panijaiks osutusid enamasti assistendid, millise asjaolu põhjuseks võis olla õpilaste teadmiste pealiskaudne jälgimine või aine vähene tundmine.

Kui eksamil tugevamad õpilased saavad halvemaid ja nõrgemad õpilased paremaid hindeid, näitab see, et juhuslikkuse moment eksamil oli tugev.

Kirjalikke eksamitöid läbi vaadata ja hinnata suurema hoolega. Kirjalike tööde liiga tõtlik läbivaatamine põhjustab vigade märkamata läbilaskmist ja sellega võimaldab õpilasele töö eest parema hinde saamist, kui ta tõeliselt väärrib.

Kirjalikke töid peavad läbi vaatama kõik eksamikomisjoni liikmed, mitte aga ainult aineõpetaja.

Kirjalikud küpsustööd varustada sisukate retsensioonidega. Küpsuseksamite juhend nõuab iga kirjaliku töö lõppu lühikese retsensiooni kirjutamist. Ometi ei tule lühiduse nõuet samastada liigse napolisõnalisusega, millesse kalduti mõnelgi pool. Retensioon peab lühidalt edasi andma kogu töö olemuse ning väärtuse, näitama selles esinevatele puudustele, kui ka positiivsetele külgedele, sisaldades resümeerivalt kõik selle, mis on hinde aluseks.

Retensiooni koostajaks on aineõpetaja. Teised eksamikomisjoni liikmed peaksid eksamitöid lugedes ka koostama märkmeid retsensiooni tarvis, et nende osa kujuneks retsensiooni koostamisel aktiivsemaks ega piirduks ainult aineõpetaja koostatud retsensiooni-projekti heakskiitmisega. Eksamikomisjoni esimehe ülesandeks on hoolt kanda, et eksamitööde läbivaatamisest ja hindamisest võtaksid aktiivselt osa kõik komisjoni liikmed. Täiesti lubamatu on varem mõnel pool esinenud juhendi rikkumine, mis seisnes selles, et tööd vaatas läbi aineõpetaja assistendi juuresolekuta.

⁸ A. Ilves. Hoidugem möödunud aasta vigadest. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 20.

Mitte teha järeldusi õpetajate ja koolide eksamihinnete alusel. Koolidel, haridusosakondadel, ajakirjandusel on tendents hinnata õpetajate ja koolide tublidust õpilaste hinnete alusel: mida paremad hinded on õpilastel, seda parem on õpetaja ja kool. Niisugused tendentsid võivad olla, nagu mõnel pool ongi avaldunud, hukatuslikud tagajärjed: nimelt mõned õpetajad ja koolid, kas tahtlikult või ka mittetahtlikult, on selle mõjul läinud nõudlikkuse alandamise teele ja selliselt „saavutanud“ külluses häid ja väga häid hindeid. Nendega võrreldes õpetajad ja koolid, kes ei nõrgendanud nõudlikkust, paistsid hoopis ebasoodsas valguses — neil polnud nii palju heade hinnetega õpilasi. Tõeliselt aga õpilaste teadmised nende õpetajate juures olid kõrgemad kui nõudlikkuse vähendanud õpetajail.

Õpetajate ja koolide seadmine paremusjärjekorda hinnete alusel asetab õpetajad ja koolid raske dilemma ette: kas olla nõudlik, panna õiglasemad hinded ja saada madalamad keskmised hinded ja sellega sattuda „mahajäänumate“ õpetajate ning koolide kilda, või olla vähem nõudlik ja saada sellega paremaid õppeedukuse arvnäitajaid ja nende alusel tõusta „eesrindlike“ õpetajate ning koolide ritta. On selge, et nõudlikkus viib kooli taseme ülespoole, kuigi hinnete tabeli järgi tundub olevat selle alanemine. Hindamise pehmemdamine viib kooli õppe-taseme alla, kuigi arvulised näitajad tunnistavad selle tõusu.

On selge, et klasside ja koolide paremustabelite koostamine õpilaste hinnete alusel ei saa olla objektiivseks vahendiks koolide hindamisel, vaid vastupidi on väga ohtlik õppetöö tasemele. Vene NFSV koolides on sel põhjusel loobutud õpetajate ja koolide paremuse järjestuste koostamisest hinnete alusel ning õpetajate ja koolide hindamisest nende alusel. (VNFSV hariduse rahvakomissari käskkiri 16. sept. 1943. a.).

Eesti NSV-s on õppeveerandite lõpul ja eriti kevadel pärast eksameid mõnel pool harrastatud seda kahjulikku võtet, mis enam ei tohiks korduda.

Möödunud (1946/47) õppeaastal „esines küllalt fakte, kus haridusosakondade vastutavad töötajad tegid otsuseid koolide õppeedukuse kohta koolide endi hinnangute alusel“. „... seesuguse „meetodiga“ minnakse lausa rappa: see ahvatleb ju iga kooli võimalikult paremaid hindeid välja panema!“⁹

Medalite määramist toimetada äärmise hoolekusega. Medalite määramisel on meil nüüd olemas mõneaastased kogemused. Eelmiste aastate vigu korrata ei tuleks. Neid vigu tehti ränki.

Kujukalt kirjeldab medalistide selgitamisel tehtud vigu EK(b)P Keskkomitee Kooliosakonna instruktor sm. N. Gretšneva:

⁹ L. Hallop. Põhjalikult uurida möödunud õppeaasta kogemusi. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 28.

„Tallinnas ja teistes vabariigi koolides esineb juhtumeid, kus juba ammu enne eksameid on loodud mõne õpilase ümber avalik arvamus, nagu poleks neil „rivaale“ ega „konkurente“. Selline liigne kiirustamine demoraliseerib ülejäänud õpilasi, võtab neilt tahtmise aktiivselt ja tõsiselt töötada ning valmistuda eksamite sooritamiseks. Teisest küljest tekitab selline suhtumine iseteadlikkust, hooletust niinimetatud „kandidaatide“ juures, kes hindavad end üle. Avalik arvamus, mis koolis juba varem on loodud arvatavate „kandidaatide“ ümber, osutab teatud „psüühilist survet“ ka õpetajaile, kes eksameil juba kardavad küsida neid õpilasi kogu ranguse ja nõudlikkusega.“¹⁰

Püüdes anda oma koolist rohkem kandidaate kuld- ja hõbemedalile, andis mõne kooli juhtkond juba varem valitud „kandidaatidele“ väga head hinded — mõnikord mitte vastavalt teadmistele.

Nagu märgib küpsuseksamite juhend, on koolil ja eksamikomisjonil keelatud anda mingit eelkäivat informatsiooni kuld- ja hõbemedalite saajate kohta enne nende esitamist kinnitamiseks Eesti NSV Haridusministeeriumile. Samuti on keelatud anda mingeid õiendeid selle kohta, et lõpetaja on esitatud kuld- või hõbemedali saamiseks. Alles siis, kui koolile on haridusministeeriumilt saabunud haridusministri käskkiri medalite määramise kohta esitatud õpilastele, on neile lubatud anda sellekohaseid õiendeid.

Juhendi nõudeid tuleb täita rangelt ja vältida igasugust rääkimist medalikandidaatide küsimuste ümber, nendest kirjutamist ajalehtedes jne.

EKSAMITE SISULISEST KULJEST.

Mida õpilased eksameil peavad teadma, on piiritletud eksamijuhendis (eriti küpsuseksamite korraldamise juhendis peatükis „Nõuded õpilaste eksamitööde ja vastutuste kohta küpsuseksameil“) ja eksamipileteis ning kirjalike tööde teemades ning ülesannetes, millised eksamimaterjalid baseeruvad õppeprogrammides ja õpikutes piiritletud ainehulgal.

Kuidas õpilased faktiliselt eksamimaterjali teavad, selle kohta on möödunud aastate vältel eksameilt kogunenud väärtuslikke andmeid. Eksameil avaldunud puudused õpilaste tööde ja vastuste sisus on väga olulisteks signaalideks aineõpetajaile selle kohta, millised küljed õppematerjali omandamises vajavad tugevdamist.

Õpetajate täiendusinstituudi kaastöölised möödunud aastal analüüsisid eksamite tulemusi ja avaldasid neist kirjutusi. Viimasel on suur tähtsus õppetöö parandamisel. Oleks vajalik, et see analüüs toimuks kõigis eksamiaineis ja senisest suurema põhjalikkusega, diferentseeritult klasside kaupa.

Senisest enam tuleks täiendusinstituudi kaastöölistel, koolide ins-

¹⁰ N. Gretšneva. Vältida vigu abiturientidele autasude määramisel. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 24.

pektoreil, kõrgemate koolide õppejõududel ja teistel asjaomastel isikutel viibida eksameil ja suure põhjalikkusega koguda neilt andmeid õpilaste teadmiste taseme kohta. Selle kõrval tuleks enam tähelepanu omistada ka eksamite ettevalmistuse ja teostamise organisatoorsele ja meetodilisele küljele, et neid parandada. Peab ütleva, et eksamite ettevalmistuse ja korralduse küsimused on pedagoogilises teoorias üpris nõrgalt läbi töötatud. Praksise huvid nõuavad sel alal uurimistöö tugevdamist.

Eksamite tase nii õpilaste teadmiste kui ka eksamite organisatsiooni ja meetodika alal avaldab aastast-aastasse märgatavat tõusu. Meie õpetajaskond on võimeline taset aga veelgi kõrgemale viima ja peabki seda tegema, arvestades veel esinevaid suuri puudusi.

KIRJANDUS.

1. Малышев, М., Учеть практику организации экзаменов на аттестат зрелости. „Народное образование“ 1947, № 1.
2. Ильина, В., Что читать об экзаменах? „Народное образование“ 1946, № 1/2.
3. Juhend algkooli, seitsmeaastase kooli ja keskkooli õpilaste õppe-
edukuse ja käitumise viieballilise hindamissüsteemi rakendamiseks.
„Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 11.
4. ENSV Haridusministeeriumi juhend kirjalike eksamitööde hinda-
miseks. „Nõukogude Õpetaja“ 1947, nr. 20.
5. Aret, A., Eksamite meetodikast koolis. „Nõukogude Kool“ 1946,
nr. 5, lk. 287 jj.
6. Žuravljov, B., Suuliste eksamite meetodikast. „Nõukogude Õpe-
taja“ 1947, nr. 20.
7. Ilves, A., Hoidugem möödunud aasta vigadest. „Nõuk. Õpetaja“
1947, nr. 20.
8. Eksamid korraldada organiseeritult. „Nõuk. Õpetaja“ 1947, nr. 20.
9. Kõrvaldada eksameil esinevad puudused. „Nõuk. Õpetaja“ 1947,
nr. 23.
10. Aret, A., Eksameile valmistumisest koolis. „Nõuk. Kool“ 1946,
nr. 4.
11. Hallop, L., Eksamitöid hinnatagu nõudlikult. „Nõuk. Õpetaja“
1947, nr. 24.
12. Koolide inspektorite tööst eksamite ajal. „Nõuk. Õpetaja“ 1945,
nr. 18.
13. Eksamikomisjoni ülesandeist. „Nõuk. Õpetaja“ 1945, nr. 18.

Seened kooliekskursioonide objektina.

A. MARLAND.

Taimestiku evolutsiooni on võimatu ette kujutada ilma eostaimedeta. Kõrgemate taimede tekkimisest võib aru saada, kui järjekindlalt jälgime suguvõsusteid kaasaegsete taimede juures, alates kõige lihtsamatest eostaimedest ja sealhulgas ka seentest.

Seened moodustavad enesest tähtsa osa orgaanilisest ilmast, millised ei oma leherohelist ega ole võimelised selletõttu ise sünteesima orgaanilist ainet (sarnas-tama süsivesikuid), vaid toituvad teiste leherohelist sisaldavate taimede arvel (parasiitseened), või elutsevad hoopis rohke orgaanilise aine sisaldavusega taime- ja loomajäätmel (saprofütseened). Seente osatähtsus üldbioloogilistes protsessides looduses on väga suur, põhjustades suuri biokeemilisi muutusi. Seened-parasiidid nakatavad ja hävitavad taimi, kuna seened-saprofüütid ühes bakteritega lagundavad taime- ja loomajäätmelid lihtsamateks keemilisteks ühenditeks, soodustades seega ainete ringkäiku looduses. Seentel on ka suur osatähtsus mulla moodustamise protsessides. Seente hulk looduses on tohtu suur, esinedes nii makro- kui ka mikroskoopilistes suurustes.

Kooli ekskursioonide organiseerimisel meie looduse tundmaõppimiseks on oluline, et ekskursiooni juhataja oleks teadlik materjali kasutamises ning koha valikus. Kõige sobivamaks paigaks seenfloora tundmaõppimiseks osutub segamets. Peale selle võib korraldada ekskursioone põllule, viljapuuaeda jne., kus eriti rohkesti esineb meie põllusaake ja aiasaadusi kahjustavaid parasiitseeni. Kõige kättesaadavamaks ja nähtavamaks ekskursiooniobjektiks on makroskoopilised söödavad ja igasugused puutüvedel ja kändudel leiduvad seened.

Seente tundmaõppimisel tuleb lühidalt kõnelda nende morfoloogiast, süstemaatikast ning evolutsioonist, näidates seene viljakehade vormi ja eoseid kandva kihi mitmekülgst.

Kõige lihtsamaks viljakeha vormiks on osutunud lame plaat, mis oma alumise pinna on üleni substraadile kinnitunud. Juba keerulisema ehitusega on külgmise kinnitusviisiga, samuti lühikese külgmise varrega viljakehad ning lõpuks väljarenenud tsentraalse varrega viljakehad.

Peab meenutama, et ei saa muidugi seente arengut (evolutsiooni) ette kujutada ainult vormi keerulisuse järgi. Parasiitseened on välja arenenud saprofütsetest organismidest ning tuleb oletada, et nende progress (areng) on toimunud regressi kaudu, mille tõttu nende väline vorm on äärmiselt lihtsustunud.

Iga seen, mis on kogutud, tuleb varustada etiketiga, kuhu märkida leiukoht (vald, maakond), leviku ala (mets, põld jne.), substraat (puutüvi, muld, kivi) ja kogumise aeg. Peab mainima, et eostaimi Eesti NSV territooriumil võrreldes kõrgemate taimedega on vähem uuritud ja seepärast iga korralik kollektatsioon omab teaduslikku väärtust ja seda võib üle anda TRU Taimahaiguste kateedrilile või Eesti NSV Teaduste Akadeemia Botaanika sektorile (Tartus). Kõige sobivamaks ajaks ekskursiooni jaoks on kevad, suvi ja sügis. Peale ekskursiooni tuleb läbi viia materjali korrastamine. Iga suurem leitud seen tuleb asetada eraldi pabe-

risse, väikesed aga karbikestesse, kuhu ka paigutada etikett leiukoha ja aja äramärgimisega. Kõrgemate taimede lehed ja tüved parasitseenetega on kõige otstarbekam paigutada ekskursiooni mappi.

Tuleb silmas pidada, et seeni tuleb pärast ekskursiooni kohe kuivatada. Suured seened, nagu käsnad, söögiseened, tuleb kuivatada õhu käes, väikesed parasitseened aga kuivatatakse koos vastava nakatatud taimeorganiga herbaarselt. Materjali kogumist on otstarbekas ühendada lühikese teoreetilise osaga, andes seletusi üldbioloogilistest põhijoontest, elu esinemisest igal pool ja selle kohanevusest välistingimustele.

Teaduses kehtib vaade, et seened on iidsetel ajal arenenud vetikatest, ning esmalt levinud peamiselt vees. Ka veel käesoleval ajal elutsevad mõned madalamad seente esindajad vees ja sarnanevad kasvukeha ehituselt, vormilt ning elutegevuselt juus-rohevetikatele. Seente kasvukehal on üsna lihtne ehitus, koosnedes mitmekülgsest hargnenud substraati läbistavast seenniidistikust. On teada terve rida maapinnal esinevaid seenevorme, nagu kartuli-lehemädanik, millel esinevad rändeosed, mis viitavad sellele, et nende ajaloolised esivanemad elutsesid vees. See näitab, et vees on tekkinud elu, kus on moodustunud ka algelised taimevormid, mis hiljem kohanesid mandrioludele. Kõik kaasaegsed kõrgemad taimed tulenevad oma päritolult madalamatest taimedest.

Metsas võib demonstreerida seente esinemist mitmesugustes oludes, nagu maapinnal, puutüvedel, käändudel jne. On kerge näidata lastele seenniidistikku — see on seene kasvukeha, mida võib nähtavale tuua, kui kõrvaldada metsa kõdu- ja samblakiht. Peab alla kriipsutama, et metsaalune kõdumuld on väga soodne saprofüütseente arengule. Nende seenniidistik on mulla läbi põiminud, kuid see pole igakord mitte nähtav.

Saprofüütseente näidetena võivad olla kõrgemad kand- ja kottseened, millede viljakehad tõusevad maapinnale. Kandseente hulka kuuluvad meil tavaliselt söögiseened, nagu kivipuravik, punapuravik, kasepuravik, võipuravik, kuuseriisikas, vahelik, külmaseen jne. Kuna kottseente grupist on tuntud meil vaid vähesed söögiseened — kevadkogrits, kuhikmürkel jne. Paljud kõrgemad seened on kohanenud teatavaile metsaühistule, millest on ka tuletatud nende nimetused, nagu kasepuravik, punapuravik, (haavapuravik) jne.

Sarnane seente kohanevus ühele või teisele metsaühistule on seletatav seenniidistiku sümbioosiga vastavate puuliikide juurtega. Sümbiootiline seenniidistik kas ümbritseb puujuure peenikesi juurenarmaid või isegi tungib juure sisemusse. Mitte alati pole seened sümbioosis ühe puuliigiga, vaid mitmetega. Nii kuuseriisikas sümbiooteerib kuuse- ja männijuurtega, kärbseseen okaspuude ja lehtpuude juurtega, tavaline võiseen kõikide okaspuude juurtega. Ekskursiooni vältel tuleb koolinoortele selgeks teha söödavate, mitesöödavate ja mürgiste seente vahe. Oletatakse, et Eestis on olemas ligikaudu 100-150 söögiseene liiki, kuna toiduks kasutatakse umbes 20-25 liiki. Sarnane toiduks tarvitavate seeneliikide vähesus on tingitud meie seente mittetundmisest.

Suurem hulk meie söögiseeni kuulub kandseente gruppi, mille iseloomustuseks on see, et seene-osed tekivad eksogeenselt lahtiselt kas erilistes seenekobara alumist pinda katvates torukestes (torikseened, joon. 1), või lehekestel (lehikseened,

joon. 7). Seene-eoste abil toimub seente massiline levik ning eoste tähtsus seentel on sama, mis kõrgematel taimedel seemned.

Allpool nimetatakse mõningaid tähtsamaid kodumaa seenesindajaid ühes rahvapärase kui ka teadusliku ladinakeelse nimetusega.

Seenekübara alumine eoseid kandev osa koosneb tihedalt üksteise kõrval asuvatest torukestest. Selle seentegrupi alla kuuluvad puravikud ja paljud puitu lagundavad seened, nagu pessud, torikud, taelad jne.

Kivipuravik (*Boletus edulis*, joon. 1) kasvab meie okas- ja segametsades juulist kuni oktoobrini. Seenekübar poolkerajas, helepruuni kuni pruuni värvust

Vasakult: 1 — kivipuravik, 2 — punapuravik, 3 — kasepuravik.

omav, 15-20 cm diameetris. Seenekübara alumine pind on torujas, algul valge, hiljem kollane (värvus oleneb seene värvusest). Seenevars valge, alusel paksenenud, ülalpool kaetud valge võrkja struktuuriga. Seene liha tihe, püsivalt valgevärviline ja healõhnaline.

Punapuraviku (haavapuravik — *Boletus versipellis*, joon. 2) — seenekübar punakaspruun ehk oranž, noorelt peaaegu keraja kujuga, hiljem laiuv. Kübara alumine pind algul valge, hiljem seene vanaduses hallikas. Seenevars valkjás, kaetud tumedamate soomustega, sirge, alusel vähe märgatava paksendusega. Liha tihe, valge, murdekohalt varsti sinakaks muutuv. Punapuravikkude kasvukohaks on tavaliselt haavikud ja madalapinnalised haavasegametsad. Seda liiki võib leida terve suve jooksul kuni septembrikuu lõpuni.

Sageli esinev puraviku liik on kasepuravik (*Boletus scaber*, joon. 3), milline eelistab kasvada kasemetsades ja teistes madalamates lehtpuu- ja segametsades. Kasepuravikku võib leida suve keskel kuni hilissügiseni. Seenekübar omab väga

mitmesugust värvitooni, varieerudes helepruunist kuni tumepruuni värvuseni. Kübara alumine pind on hallikas väikeste pruunide täppidega. Seenevars peenike tihedakoeline, kaetud mustade niitjate soomustega. Liha valge, vanematel kobe, murdekohad ei muuda värvust.

Väga sageli võib kohata meie kuivemates okaspuumetsades, teede ääres ja karjamaadel või puravikku (*Boletus luteus*, joon. 4), mille viljakeha pealmine pind on limane, läikiv, kollakaspruun. Kübara alumine pind kollane, noorelt kaetud kileja looriga, seene vanemas eas loor katkeb ja jääb rõngana rippuma varre ülemises osas. Liha valge, terajas.

Metsas võib kohata ka hulgaliselt puutüvedel, kändudel esinevaid seeneviljakehasid:

Vasakult: 4 — võipuravik, 5 — kuuseriisikas, 6 — piparpiimik.

Tuletael (*Fomes fomentarius*) esineb sageli lehtpuu kändudel, surnud puutüvedel, harvemini kasvavatel puutüvedel. Viljakehad on paljuaastased, hobusekabjakujulised, küljega substraadile kinnituvad. Viljakeha pealmine pind sile, hall, helepruun, harvemini mustjas. Liha kollakas-pruun, pehme. Viljakeha alumine pind torujas, algul hall, hiljem kollakas. Eriti rohkearvuliselt võib seent leida kahjutulest rikutud kasemetsas. Seene tagajärjel puit juba lühikese aja jooksul pehastub, muutudes rabadaks, pehmeks, valgeks.

Eba-tuletael (*Fomes igniarius*) levib enamalt lehtpuudel, tihti kardetud parasiidina põhjustades puidu valget mädanikku. Seene viljakehad paljuaastased, kõvad, kabjataolised, vormilt muutlikud. Viljakeha pealmine pind enamasti tumedavärviline, kontsentriliste rõõnetega, risti pragudega. Mädanik levib tüve tsentraalses osas.

Kasetorik (*Polyporus betulinus*) seen esineb peamiselt surnud kasetüvedel ja kändudel, harvem kasvaval kasel. Seene viljakeha on üheaastane, neerjas, sileda kollakashallika pealispinnaga. Liha valge, torukesed lühikesed, algul valged, hiljem kollakad. Seen hävitab kaunis kiiresti puidu, muutes selle valkjaks. Kasetorik esineb ainult kaskedel.

Seenekübara alumine osa koosneb radiaalse asetusega õhukestest lehekestest (lamellidest). Siia gruppi kuuluvad mitmed tavalised söögiseene liigid.

Kuuseriisikas (*Lactarius deliciosus*, joon. 5) eelistab kasvukohaks okaspuu-, eriti kuusemetsi, kus ta kasvab vanade kuusetüvede ümbruses juulikuust kuni oktoobrini. Seenekübar kuuseriisikal oranžikas ehk oliivroheline, sile, hele-

damate ja tumedamate kontsentriliste ringidega. Kübara alumine osa koosneb oranžikatest lehekestest. Seenevars on lühike, seenekübaraga ühevärviline, algul ilma õõneta, hiljem seest õõnes. Liha oranžpunane, murdekohalt algul punakas, hiljem rohekaks muutuv. Seene piimmahl oranžvärviline.

Piparpiimik (*Lactarius piperatus*, joon. 6) kasvab männi- ja lehtmetsades, eriti eelistades noore kuusikualust pinnast. Seenekübar valge ehk rohekas valge, algul kumer, hiljem lehterjas alla sissepoole keeratud äärtega. Vars valge, jäme, lühike, sile. Liha tihe, valge, kergesti murduv, murdekohalt eritub valge kibe piimmahl.

Kasepiimik (vahelik — *Lactarius torminosus*, joon. 7) kasvab segametsades juulikuust kuni sügiseni. Seenekübar roosakaspunane, kaetud udejate karvakes- tega, keskelt vähe nõgus. Seenelamellid valged. Vars, tihe, hiljem õõnes. Liha valge, eritab kibedat piimmahla.

Vasakult: 7 — kasepiimik, 8 — kollapiimik, 9 — pilvikud.

Kollapiimik (*Lactarius scrobiculatus*, joon. 8) kasvab sega- ja okaspuu- metsades kesksuvest kuni sügiseni. Seenekübar kollakas, udejas, kontsentriliste ringidega. Lamellid valged. Vars kollakas, jäme, seest õõnes. Liha valge, mah- lakas. Piimmahl hallikasroheline.

Pilvikud (joon. 9) on väga sageli esinevad seened meie leht- ja okaspuu- metsades juulist kuni oktoobrini. Pilviku liike esineb meie metsades õige roh- kesti, omades väga mitmesugust seenekübara värvust — valged, kollased, ooker- värvilised, rohekad, lillad, roosad, punakad jne.

Külmaseen (*Armillaria mellea*, joon. 10) kasvab vanadel okas- ja lehtpuu- kändudel augustikuust kuni külma tulekuni. Seenekübar kerajas, hiljem laiuv, vasevärviline, kaetud väikeste pruunikate soomustega. Lamellid valged, hiljem õrnalt kollakad, noorelt kaetud kileja looriga, mis seene vananedes katkeb ning jääb rõngana rippuma varre ülemisse ossa. Vars pikk, peenikene, seest õõnes. Seeneniidistik areneb puukoore all moodustades tumedavärvilisi silmaga nähta- vaid rhizomorfe.

Põld-šampinjon (*Psalliota arvensis*) areneb paremapinnalistel rohu- maadel, niitudel, aedades ja põldudel, eelistades sõnnikuga väetatud kohti. Seenekübar algul peaaegu kerajas, hiljem kumer alla- ja sissepoole keeratud äärtega, 3-12 cm läbimõõdus, valge ehk helepruunikat värvust. Liha valge, murdekohalt roosakaks muutuv. Vars valge, 3-6 cm pikkune, 1-2 cm jämedune,

varustatud vart ümbritseva nahkja rõngaga. Seene lamellid algul õrn-roosakad, hiljem pruunikas-violetsed. Kasvab suve algusest kuni sügiseni.

Sampinjoni võib kergesti ära vahetada ohtlikuma mürkseenega, valge kärbseseenega, millise peamiseks tunnuseks on püsivad valged lamellid ja juure alusel kotisarnane mahuti.

Kukeseenened (*Cantharellus cibarius*, joon. 11) eelistavad kasvada kogumikudena nii okaspuu- kui ka lehtpuumetsades juulist kuni oktoobrini. Seenekübar noortel indiviididel kumer, hiljem lame, lehterjas, munakollase värvusega. Vars lühikene, tihedalihaline. Liha kahvatukollane, sitke.

10 — kõlmaseen, 11 kukeseenened.

Lehikseenete hulka kuuluvad ka meie ohtlikumad mürkseened, nagu harilik kärbseseen, valge kärbseseen ja roheline kärbseseen, millised toiduks tarvitamisel kutsuvad esile hädaohtlikke mürgitusi ja surmajuhtumeid. Eriti ohtlikeks osutuvad mainitud seeneliigid just seepärast, et nad säilitavad mürgisuse ka keedetult.

Harilik kärbseseen (*Amonita muscaria*, joon. 12) kasvab okaspuu-, sega- ja kasemetsades, kesksuvest kuni hilissügiseni (külma tulekuni). Seenekübar algul kerajas, hiljem lame, 8-20 cm lai, erepunane, läikiv, vananedes oranžikas, kübara pealispind kaetud valgete lappidega. Lamellid valged, painduvad. Vars valge, ülemises osas valge nahkja rõngaga, alusel sibulataolise jämedusega, 8-25 cm kõrge. Liha valge, kübara naha alt õrnalt kollakas.

Valge kärbseseen (*Amonita verna*) on tuntud kõige mürgisema seenena. Tähendatud liik kasvab kõikjal, kuid eelistab peamiseks kasvukohaks männimetsi. Seenekübar algul kellukjas, hiljem lame, märja ilmaga pealt kleepuv, ilma pealmiste lappideta, kõik seene osad on valged. Vars noorelt seest täis, vanemas eas õõnes, üleval valge rippuva, nahkja rõngaga, alusel laia sibulataolise vart ümbritseva jämedusega. Lamellid püsivalt valged, tihedad. Liha valge, magus ja heamaiteline, kuid väga mürgine.

Roheline kärbseseen (*Amonita phalloides*, joon. 13) kübar 6-8 cm lai, oliivroheline, ka hall-kollakas või pruun-roheline, niiskelt vähe kleepuv, sile, ilma lappideta või ainult ühe suure lapiga kübara keskel, lehed (lamellid) on valged või kollakas-rohekad, väga pehmed ja painduvad, vars ülalt peenem, alt tugeva sibulja jämendusega, mis sageli peitub maa sees ja avatud tupega. Liha on valkjas, kübara naha all rohekas, erilise lõhnata või nõrgalt magusa meelõhnaline, ilma erilise maitseta. Kasvab enamasti segametsades.

Peale eespool tähendatute võib leida karja-heinamaalt kerajaid või pirnikujulisi seenesindajaid nagu murumuna (*Lycoperdon coelatum*), maamuna (*Bovista nigrescens*). Seene viljakehad on algul valkjad ehk õrnalt kollakad, hiljem tumepruunid, vanemas eas viljakehad sisaldavad mustjaspruuni peent tolmat massi.

Vasakult: 12 — harilik kärbseseen, 13 — roheline kärbseseen, 14 — kuhikmürkel.

Kottseente grupist võib esile tuua vaid väheseid palja silmaga nähtavaid söögiseeni.

Kevadkogritsat (*Gyromitra esculenta*) võib leida juba varakevadel liivase pinnasega männi- ja segametsades ning raiesmikkudel. Seene viljakeha on kübarakujuline, pruunikas või tumepruun, koosnedes lainelistest varrega kokkukasvanud sügavatest voltidest. Eoseid moodustav kiht on levinud seenekübara voltide pinnal. Vars silindriline, aluselt vähe paksenenud, valge, piki vart kulgevate voldikestega. Seen tavaliselt seest õõnes.

Kuhikmürkel (*Morchella conica*, joon. 14) eelmisele sarnane leviku-alaga ja -ajaga. Viljakeha kooniline, oliivpruuni värvusega, pealt võrkjate voldikestega, tihedalt kokkukasvanud varrega. Vars silindriline, seest õõnes, valge või õrnalt kollakas, varustatud väikeste pikivoldikestega.

Ekskursiooniga põldude vahel jalutades võib ka siin märgata mitmesuguseid seeneliike — peamiselt kultuurtaimi kahjustavaid mikrokoopilisi parasiitseeni.

Kõrrelistel (nisul, odral) võib leida kandseente gruppi kuuluvaid kõva- ja lendnõgipead, kaeral ainult lendnõgipead. Nisu kõvanõgipea (*Tilletia tritici*) esi-

neb tali- ja suvinisul, tekitades nisuterade asemel musta nõetaolist haisevat eoste massi. Harjumatu silmaga on raske leida nisu kõvanõgipead, kuna nõgieoste must mass on kaetud viljakestaga ja alles viljakesta katki pigistades avastuvad haisevad nõgieosed. Vaadates põllul nisupeade tasapinda, võib avastada nõgipäid, millised tavaliselt oma kerguse tõttu seisavad püsti, ning viljapea on tugevasti harali, kuna terved nisupead terade raskuse tõttu on longus. Nisu, odra, kaera lendnõgipäid (*Ustilago tritici*, *U. nuda*, *U. avenae*) on põllul kerge avastada, nõgitolm on katmata ja juba kaugelt võib märgata mustendavaid viljapäid. Hiljem nõgieosed kanduvad tuulega laiali ja viljapeadest jäävad järele vaid nõgieostest mustaks määrunud raod.

Selle seene tõttu hävib igal aastal NSV Liidus niipalju nisu, millega võiks toitlustada ühe aasta jooksul 10-15 miljonit inimest. Ainult Eesti NSV kaotab nisu kõvanõgipea kahjustusega igal aastal 3250 tonni nisu.

Odra kõvanõgipead (*Ustilago hordei*) on põllul kergem leida, sest nõgieosed viljapeas on kaetud läbipaistva kilega ja nõgipea paistab juba kaugelt silma oma tumeda värvusega.

Nõgipeaseeni võib leida ka teistel kõrrelistel, nagu heintaimedel jne., kuid need on vähem silmapaistvad.

Kõrrelistel esinevad veel roostesened, milledest kõige sagedamad on kõrre-rooste ja kroonrooste. Esimest võib märgata paljude kõrreliste lehetuppedel ja kõrtel roostevärviliste seenepadjanditena kuni hilissügiseni. Kroonrooste parasiteerib kaeraliikidel, aruheinal, jäneskastikul, paelrohul jne., põhjustades lehelabadel helepruune kuni mustjaspruune seenepadjandeid. Ainult väga harva võib kroonroostet leida samade kõrreliste kõrtel ja õisikutel.

Huvitav on mõlema tähendatud roosteseene juures see, et nad oma elutsükli läbimiseks vajavad kahte peremeestaimet. Kõrrerooste vaheperemeestaimena on tuntud kukerpuu, kandes oma lehtedel ja ka viljadel kevadeoseid. Kroonroostel on vaheperemeheks türnpuu, mis täidab sama ülesannet.

Viljapuu-, marjaaedades leidub suur hulk kottseente esindajaid. Öuna- ja pirnipuude lehtedel ja noortel kasvudel on märgata suve jooksul oliivrohelisti sametjaid ümmargusi laiike (öuna, pirni kärntõbi). Hiljem kandub seenahaigus üle ka viljadele, põhjustades viljade koore korgistumist, lõhenemist, kärnasust. Sageli sügisel võib märgata viljapuudel numifitseerunud, mustaks muutunud vilju, mis on tekkinud seene tagajärjel.

Karusmarjaaias on sagedaseks seeneliigiks karusmarja-jahukaste, mille tõttu karusmarjad kattuvad algul hallika, hiljem musta korruga.

Peale eespoolmainitute esineb viljapuu-, marjaaedades veel palju teisi haiguslikke nähteid, nagu lehtede laiksused jne., mis enamasti on põhjustatud seentest.

Kartulipõldudel esineb meie oludes väga halvaloomuline mikroskoopiline vetikseen — kartulilehemädanik (*Phytophthora infestans*), põhjustades kartuli lehestiku hävimist juba õige lühikese aja jooksul, hiljem kandub sama seen mugulatele, põhjustades pruunmädanikku. Kartulisaaq seene tõttu väheneb 2-3 tonni hektaarilt. Kuna seene arenemine on seotud lähedalt ilmastikuga, toimub seene lõõbimine kartuli lehestikul juuli lõpust kuni sügiseni, olenedes peamiselt niiskusest ja teistest meteoroloogilistest tingimustest.

Ekskursiooni lõpuks juhataja peab veel õpilaste tähelepanu juhtima seenfloora rikkusele, tähendades, et maailmas on seni avastatud umbes 70 000 seeneliiki. Nende hulgas on tuntud kasulikke söögi- ja pärmiseeni, ning ka väga ohtlikke taimehaigusi põhjustavaid seeneliike, mille tagajärjel põllukultuuride saagid alanevad õige tunduvalt.

Samuti tuleb õpetajal suunata õpilasi iseseisvale seente vaatlusele, et nad oskaksid vahet teha ühe kui teise seene viljakeha, vormi ja eoseidkandva kihi vahel, et nad oskaksid liigitada seeni toitumuse järgi parasitseteks, saprofüütseteks ning vahepealseteks.

Peale selle peab veel äratama õpilaste seas ilutunnet looduse vastu, ning isegi soovitava looduse kirjeldust ühes kaunimate kohtade skitseerimisega.

Õpetaja võib arvata, et ta on täitnud oma kohuse, kui ta on suutnud äratada noorsoos huvi ja teaduslikku suhtumist seente vastu.

Toimetuse kolleegium: J. Seiental (toimetaja), J. Käis, E. Murdmaa, A. Pint, A. Raud, S. Vapper. Toimetus: Tallinn, Tõnismägi 11. Ladumisele antud 24. märtsil 1948. Trükkimisele antud 17. IV 1948. Paber 67×95 cm 1/16. Trükiarv 3550. Trükitähti trükipoognas 53 956. Trükipoognaid 4,25. Arvutuspoognaid 6,07. MB 03727
Tellimise nr. 429. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk t. 54/58.

Ilmub 1 kord kuus. Uksiknumbri hind 5 rubla. Tellimishinnad: 6 kuud — 30 rubla,
12 kuud — 60 rubla.

Väljaandja: RK Ajalehtede Kirjastus, Tallinn.

На эстовском языке. „Ньюкогуде Коол“ (Советская школа).

Орган Мин. Просв. ЭССР.